

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BALKAN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

FAN STİLİAN NOLİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

ERDEM EROL

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ZEKİR KADRİU

EDİRNE 2022

Tezin adı: Fan Stilian Noli'nin Hayatı ve Eserleri

Hazırlayan: Erdem EROL

ÖZET

Bu çalışma esas olarak bir Arnavut yazar, ideolog, siyasetçi ve papaz olan Fan Stilian Noli'nin hayatını, ideolojisini ve eserlerini ele almaktadır. Günümüz Edirne iline bağlı İpsala ilçesinin İbriktepe Köyü'nde doğan Fan Stilian Noli, yalnızca Arnavut edebiyatının değil aynı zamanda Arnavutluk tarihinin ve Arnavut Ortodoks inancının da önemli figürlerinden biridir. Dünya klasiklerinden çevirileri ile Arnavut edebiyatına da hatırı sayılır katkılarda bulunmuştur. Fan Stilian Noli'nin şiirlerinin temaları da Arnavutluk tarihini anlatmakta önemli bir rol oynar. Kısa bir dönem de olsa Arnavutluk'un başbakanı görevini üstlenen Noli, ülkesini demokratikleştirmeyi hedeflemiştir. Ayrıca Arnavut Ortodoks kilisesinin örgütlenmesinde ve kurulmasında dikkate değer çabalar göstermiştir. Çalışmamız giriş, Fan Stilian Noli'nin hayatı, ideolojisi, eserleri, kaynakça ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Çalışmada öncelikle Arnavutça kaynaklar olmak üzere İngilizce kaynaklardan da yararlanılmıştır. Çalışmada giriş kısmında imge konusundan, imge çözümlene yöntemlerinden ve kısaca Arnavut edebiyatı tarihinden bahsedilmiştir. Fan Stilian Noli'nin hayatı bölümü ise kendisinin yaşamından ve eserlerinden oluşmaktadır. Fan Stilian Noli'nin ideolojisi bölümünde Haziran devrimi sırasında ve sonrasında siyasi icraatları, uluslararası alanda etkinlikleri, Faik Konica ile arkadaşlığı ve Arnavut Ortodoks Otosefal Kilisesi için çabaları ışığında fikirleri özetlenmiştir. Fan Stilian Noli'nin eserleri adlı son bölümünde ise yazmış olduğu şiirlerde Noli'nin Arnavutluk'un sosyal hayatı yansıtan imgeleri incelenmiş, şiirler hakkında daha önce yapılmış çalışmalardan atıflarda bulunularak ayrıca imge incelemesi yapılmıştır. Sonuç bölümünde çalışmadan elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Kaynakça kısmında ise çalışmada kullanılan kaynaklar belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fan Stilian Noli, Arnavutluk, Arnavut Edebiyatı, şiir, imge

Name of Thesis: The life and works of Fan Stilian Noli

Prepared: Erdem EROL

ABSTRACT

This study mainly deals with the life, ideology and works of Fan Stilian Noli, an Albanian writer, ideologist, politician and priest. Fan Stilian Noli, who was born in İbriktepe Village of İpsala district of today's Edirne province, is one of the important figures not only of Albanian literature, but also of Albanian history and Albanian Orthodox faith. He also made considerable contributions to Albanian literature with his translations of world classics. The themes of Fan Stilian Noli's poems also play an important role in telling the history of Albania. Noli, who assumed the task of prime minister of Albania, albeit for a short time, aimed to democratize his country. He also made remarkable efforts in the organization and establishment of the Albanian Orthodox church. Our study consists of introduction, Fan Stilian Noli's life, ideology, works, bibliography and conclusion. In the study, primarily Albanian sources and English sources were also used. In the introduction part of the study, the subject of image, image analysis methods and briefly the history of Albanian literature are mentioned. Fan Stilian Noli's life section consists of his life and works. In the ideology part of Fan Stilian Noli, his ideas are summarized in the light of his political activities during and after the June revolution, his activities in the international arena, his friendship with Faik Konica and his efforts for the Albanian Orthodox Autocephalous Church. In the last part of Fan Stilian Noli's works, the images of Noli reflecting the social life of Albania in the poems he wrote were examined, and an image analysis was made by making references to previous studies about the poems. In the conclusion part, the findings obtained from the study are given. In the bibliography part, the sources used in the study are indicated.

Key Words: Fan Stilian Noli, Albania, Albanian Literature, poem, image

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Arnavut edebiyatında önemli figürlerden biri olan Fan Stilian Noli'nin hayatını, ideolojisini, başlıca eserlerini ve şiirlerini açıklamak amacıyla ortaya konmuştur. Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın konusunu Fan Stilian Noli'nin hayatı, ideolojisi ve şiirlerindeki imgeler oluşturmaktadır. Bu çalışma Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Balkan Çalışmaları Anabilimdalı bünyesinde gerçekleştirilmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Fan Stilian Noli'nin hayatı hakkında bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde Fan Stilian Noli'nin ideolojisi ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise hayatı ve ideolojileri bağlamında Fan Stilian Noli'nin şiirleri incelenmiştir.

İlk olarak çalışmamın planlanmasında bana yol gösteren tez danışmanım Prof. Dr. Zekjir Kadriu'ya, kaynak seçiminde bana yardımcı olan Arş. Gör. Tolga Dillioğlu'na ve Arş. Gör. Ece Dillioğlu'na, çalışmaya dair çoğu zaman tecrübelerinden yararlandığım Dr. Öğr. Üyesi Ilir Rruga'ya, başta yurt dışından kaynak temininde olmak üzere bana hiçbir yardımını esirgemeyen Öğr. Gör. Sindi Bilibashi'ye, şiir inceleme sürecinde bana destek olan Dr. Öğr. Üyesi Özcan Aygün'e, şiirleri Türkçeye çevirirken bana yardım eden arkadaşım Irida Jaupi'ye ve son olarak eğitim hayatım boyunca bana maddi manevi desteklerini esirgemeyen aileme teşekkürü borç bilirim.

Erdem EROL

Edirne, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
FOTOĞRAF LİSTESİ	vi
KISALTMALAR	vii
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	viii
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SINIRLAMALAR	ix
GİRİŞ	1
1.İmgenin Anlamı	1
2.İmgenin Yapısı	3
3.İmgeyle Beraber Kullanılan Terimler	3
4.Şiirde İmge	4
5.İmge Çözümleme Yöntemleri	6
6.Arnaut Edebiyatı Tarihine Genel Bakış	9
I. BÖLÜM	13
FAN STİLİAN NOLİ’NİN HAYATI	13
1.1. Doğum Yeri ve Çocukluğunun İlk Dönemi	13
1.2. Edirne’deki Etkinlikleri	19
1.3. Atina Tiyatrosundaki Yeri	22
1.4. Mısır’a Yolculuğu	25
1.5. Amerika’ya Yolculuğu	27
1.6. 1924’de Arnautluk’a Dönüşü ve Haziran Devrimi	37
1.7. Hayatının Son Dönemi	43
1.8. Eserleri	45
1.8.1. “İskender Bey Tarihi” İsimli Eseri	45
1.8.2. Beethoven ve Fransız Devrimi	47
1.8.3. İsrail ve Filistin	49
1.8.4. Çevirileri	51
1.8.5. Otobiyografi	52

1.8.6. Kronolojik Sırayla Eserleri	53
II. BÖLÜM	63
FAN STİLİAN NOLİ'NİN İDEOLOJİSİ.....	63
2.1. Başbakanlık Dönemi	64
2.2. Haziran Devrimi Sonrası Uluslararası Alanda Eylemleri	76
2.3. Faik Konica ile Arkadaşlığı	86
2.4. Arnavut Ortodoks Kilisesi İçin Çabaları	90
III. BÖLÜM	94
ALBUMİ ESERİ.....	94
3.1. Genel Bir Bakış	94
3.2. İsa'nın Yürüyüşü	99
3.3. Barabbas'ın Yürüyüşü	101
3.4. Kırbaçlı Yürüyüş	103
3.5. Sultanın Ölümü	107
3.6. Salep Sultanın Şarkısı	109
3.7. Ölü sürgün Luigj Gurakuqi İçin Ağıt	111
3.8. Bayrak Marşı	112
3.9. Anne İçin Verin	114
3.10. Thomson ve Canavar	117
3.11. Nehirlerin Yanı	119
3.12. Koş ya Maraton	123
SONUÇ	126
KAYNAKÇA	129
EKLER	139

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Günümüz İbriktepe Köyü'nün Girişi	139
Fotoğraf 2: Fan Stilian Noli'nin İbriktepe Köyü Meydanındaki Heykeli.....	140
Fotoğraf 3: Fan Stilian Noli'nin Heykelinin Önündeki Yazıt.....	141

KISALTMALAR

a.g.e.: Aynı geçerli eser

a.g.m.: Aynı geçerli makale

çev.: Çeviren

s.: Sayfa

v.b.: Ve benzeri

bkz.: Bakınız

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

Arn.: Arnavutça

a.g.t.: Aynı geçerli tez

İn.: İngilizce

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmamız, Fan Stilian Noli'nin hayatına, yaşam felsefesine ve bu doğrultuda kaleme almış olduğu eserlerine odaklanarak; şiirlerinde dönemin Arnavutluk'u ve Arnavut toplumunun siyasi ve sosyal olgularını yansıttığı imgeleri ele almıştır. Bu dönem, içinde çeşitli dinamiklerin iktidar mücadelesi verdiği ancak genel olarak feodal ve elit kesimin Ahmet Zogu önderliğinde yönetime hakim olduğu siyasi bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Noli'de bu iktidarın tam karşısında bulunan, feodaller tarafından sömürülen ve elitlerin baskı kurduğu çiftçi ve işçi kesimin tam yanında kendini konumlandırmış ve kendi fikir ideolojisi bağlamında mücadelesini sürdürmüştür. Bu bağlamda karşısına çıkan fırsatları değerlendirerek siyasi bir atılım gerçekleştirmiştir. Bu atılım Haziran Devrimi ile hedeflediği Arnavut toplumunu ve devletini sosyal açıdan geliştirerek, demokratik ve çağdaş bir medeniyet olgusuna ulaştırmaktır. Ancak hayallerinin büyüklüğü siyasi hayatında çok uzun süreli vuku bulamamış ve iktidarda kalamamıştır. Dönemin bu çalkantılı yıllarında hem siyasi hem de sosyal izler bırakan Noli; eserlerinde, çözmeyi arzuladığı birçok sorunu ele aldığı görülmektedir. Arnavutluk'un ve Arnavut toplumunun içinde bulunduğu bu dönem, Noli'nin şiirlerinde kimi yerde açık kimi yerde ise üstü kapalı teşhirlerle anlatılmakta ve yaşanan sorunlarla çözümlerine ışık tutmayı hedeflemektedir. Fan Stilian Noli, günümüz Türkiye sınırları içinde doğmuş, Arnavut tarihinde, siyasi hayatında, edebiyatında ve Ortodoks kilisesinde önemli figürlerden biri olmuş ve kendisiyle ilgili Türkiye'de şimdiye kadar bu bağlamda herhangi bir tez çalışması bulunmamaktadır. Çalışmamız Fan Stilian Noli'nin eserleri ışığında fikirlerini nasıl yansıttığını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SINIRLAMALAR

Bu tezde Fan Stilian Noli hayatı, ideolojisi ve eserleri bağlamında incelenmiştir. Tez üç aşamadan meydana gelmektedir. İlk olarak Noli'nin hayatıyla ilgili kaynak araştırması yapılmıştır. İkinci aşamada kaynaklar okunup gerekli notlar alınmıştır. Üçüncü aşamada ise Noli'nin biyografisi ve ideolojisi ayrıntılı olarak incelenmiş olup, şiirlerinde imgeler arayıcılığıyla yansıttığı Arnavutluk'un içinde bulunduğu sosyal ve siyasi hayat ele alınmıştır. Şiirleri incelenirken daha önce yapılmış çalışmalar da göz önünde bulundurularak değerlendirmeler yapılmıştır. Şiir incelemesi Fan Stilian Noli'nin *Albumi I* eserindeki şiirler ile sınırlıdır. Çalışmaya başlamadan önce kendisinin doğduğu İbriktepe Köyü'ne ziyarette bulunulmuştur. Çalışmamızda birincil kaynak olarak Arnavut akademisyenler tarafından yazılan Fan Stilian Noli *Vepra II, IV, V, VII* eserleri Arnavutluk'tan temin edilmiş ve incelenmiştir. Tezimizin ana kaynağını Fan Stilian Noli'nin *Albumi* ve *Vepra* isimli kaynaklar oluşturmaktadır. Tez bu kaynaklar doğrultusunda yazılmıştır.

Çalışmada literatür yöntem kullanılmıştır. Bu yöntemde araştırmaya dair önce anahtar kelimeler tespit edilip ardından literatür taraması yapılarak gereken notlar alınmaktadır. Literatür taramasına başlanmadan önce Fan Stilian Noli'ye dair anahtar kelimeler tespit edilip, en güncel çalışmalardan başlanıp eskiye doğru literatür taraması yapılmıştır. Fan Stilian Noli'nin ele alındığı doktora tezleri, yüksek lisans tezleri, makaleler ve bildiriler; Arnavut Edebiyatı üzerine kaleme alınmış, başta Arnavutça, İngilizce ve Türkçe makaleler, bildiriler, yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiş ve gerekli notlar alınmıştır. Bu incelemeler sonucunda tez yukarıda ifade edilen plan doğrultusunda yazılmıştır.

GİRİŞ

Fan Stilian Noli, bir yazar, politikacı, hatip, papaz, yayıncı, araştırmacı, gazeteci, eleştirmen, müzisyen olarak Arnavut dünyasında adını çoğu alanda duyuran önemli figürlerden biridir. Arnavutluk dışında doğmasına, yaşamasına ve ölmesine rağmen hayatı boyunca Arnavutluk'un ve Arnavutlar'ın yararına çalışmış, birçok eylemde bulunmuştur. Milliyetçi kimliğiyle ülkesinin iyiliği için kayda değer çabalar göstermiş, Arnavut Rönesansı'nda yerini almıştır. Arnavut Ortodoks kilisesinin kurulmasında da önemli bir yere sahip olan Fan Stilian Noli, Arnavutlar'ın dini yaşamında da adından söz ettirmiştir. Bir politikacı olarak da kendisini Arnavutluk yaşamının demokratikleşmesine adanmıştır. Kaleme aldığı eserleriyle de Arnavut edebiyatında öne çıkan yazarlardan biridir. Çalışmamızda Fan Stilian Noli'nin şiirlerindeki imgelerin daha net anlaşılabilmesi için öncelikle imge konusundan bahsedeceğiz. Devamında da kısaca Arnavut edebiyatı tarihinden söz edeceğiz.

1. İmgenin Anlamı

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre *imge* terimi, Türkçemizde zihinde oluşan düşünüş, hayal, hülya, genel görünüş, izlenim ve imaj gibi anlamlara gelmektedir.¹ İmge, İspanyol dilinde “*imagen*”, Fransız dilinde “*image*”, Latince ise “*imago*” terimiyle insanın zihninde oluşan bir görüntüyü temsil ettiği ifade edilmektedir. Bunlara ek olarak Osmanlıcada da “*remz*” teriminin imge anlamında kullanıldığını söylemek mümkündür.²

*“Bir imge, yeniden yaratılmış ya da yeniden üretilmiş görünümdür. İmge ilk ortaya çıktığı yerden ve zamandan – birkaç dakika ya da birkaç yüzyıl için- kopmuş ve saklanmış bir görünüm ya da görünümler düzenidir.”*³

¹ Türk Dil Kurumu sözlüğünde birden fazla anlama gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. <https://sozluk.gov.tr/>, (18.10.2021).

² Ahmet Albayrak, “Görsel Sanatlarda İmge Kavramı”, *Balkan Müzik ve Sanat Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, Ekim 2020, s. 134.

³ John Berger, *Görme Biçimleri (Çeviren: Yurdanur Salman)*, Metis Yayınları, İstanbul 2014, s. 10.

Tanımlamalara bakıldığında imge teriminin oldukça geniş anlamları olduğu anlaşılmaktadır.

İmgeler, insanların zihninde hayali olarak tasarlanan, hayal ya da hülya eş anlamlısı olan, beş duyu organıyla algılanamayan görüntü düzleminde, görünen manalardan bir başka manalar canlandırma, o manaları aktarma sanatıdır.⁴

Serhat Ulağlı'ya göre imge, edebiyatta şairin kendisinin düşüncelerini ve hislerini ifade etmek amacıyla kullandığı çağrışımlardır. İmgeler, edebi metinlerde yazarın bilinçaltını, yaşadığı toplumu ve yazar ile okur arasında olan bağı ortaya çıkaran elemanlardır. İmgeler, şairin kimliğini okura gösterirken şairin geçmişinden, inançlarından deneyimlerinden oluşmaktadır. Şair, eserlerine imgeler yerleştirerek okuruna kendi yaşadığı toplumun politik ve sosyo-kültürel tablosunu göstermektedir. Ayrıca Ulağlı, imgeyi bir dışa vurum yöntemi olarak da tanımlamaktadır. İmge, şairin isteyerek kurguladığı realiteleri öznel olarak okuyucuya aktarmasıdır.⁵ Tanımlardan anlaşılacağı üzere imgeyi, edebiyatta bir şairin bir eseri meydana getirirken kendi zihninde oluşturduğu ve eseri arayıcılığıyla okura aktardığı çağrışımlar olarak algılıyoruz. Bu sayede şair, eserinde kullandığı imge ile okuyucuya hayal ettirmeyi amaçladığı söylenebilir. Bir imgeyi doğuran faktörler olarak da öncelikle yazar, toplum, ideolojiler, inançlar, sosyal ve tarihi olaylar gibi olguları sıralayabiliriz.

*“Okuyucunun kafasında oluşan her imge yazardan okuyucuya bir mesaj ileten sembolik bir dildir. Ve bu mesaj genellikle göndericinin veya göndericinin ait olduğu toplumun politik bir düşüncesinin yansımasıdır.”*⁶

Yukarıdaki tanımları yapan Serhat Ulağlı, imgeyi bir mesajın iletim şekli olarak da gördüğünü zikretmektedir. Yazarın oluşturduğu imgeyi okuyucunun iyi bir şekilde algılaması için yazar ve okurun arasında bir bilgi birikiminin olmasının gerektiğini vurgulamaktadır. Bir toplum üzerinde herhangi bir bilgi birikimi olmayan

⁴ Sefa Çelikörs, *Mustafa Özçelik'in Şiirlerinde İmge* (Yüksek Lisans Tezi), Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kırşehir 2019, s. 57.

⁵ Serhat Ulağlı, *İmgebilim Ötekinin Bilimine Giriş*, Sinemis Yayınları, Ankara 2006, s. 3-6.

⁶ Serhat Ulağlı, “Edebiyata Farklı Bir Bakış: İmgebilim”, *1. Ulusal Karşılaştırmalı Edebiyat Sempozyumu Kitabı*, Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002, s. 432, ayrıca bkz; Serhat Ulağlı, *a.g.e.*, s. 16.

okurun, o toplum üzerine oluşturulan imgeyi kolaylıkla anlayamayacağını da dikkatini çekmektedir.

2. İmgenin Yapısı

İmgeler, şairlerin yalnızca kendi iç dünyalarını gösteren bir araç olarak kalmayıp, ayrıca onların dönemlerindeki toplum yapısını ve o toplumun genel eğilimini yansıtan yapılardır. İmgenin birçok tanımının olması içerisinde birçok sosyal bilim dalını içermesinden kaynaklanmaktadır. Serhat Ulağlı, imgenin yapısını beş disipline bağlamaktadır. Buna göre İmgenin yapısı:

- 1- Kişisel Deneyimler.
- 2- Toplumun ve Bireyin “Ötekine” Bakışı.
- 3- Edebiyat, Eğitim, Sinema, Güzel Sanatlar vb.
- 4- Sosyal, Politik ve Tarihi Olaylar.
- 5- Toplumun ya da Bireyin Politik-Dini Düşünceleri.⁷

Anlaşılaacağı üzere imge tek başına analiz edilecek bir yapı değildir. Farklı disiplinlerin bir araya gelerek imgeyi oluşturduğu görülmektedir. Dolayısıyla herhangi bir şairin herhangi bir eserinde imge incelemesi yapılırken yukarıda ifade ettiğimiz disiplinlerin göz önüne alınması gerekmektedir.

3. İmgeyle Beraber Kullanılan Terimler

İmaj: Çoğu zaman imgeyle karıştırılan ve sıklıkla imge teriminin yerine kullanılan imaj kelimesi, daha çok imgenin görsel boyutunu yansıtmaktadır. Kısaca imgenin görünür, resimli hali olduğu söylenebilir.⁸

⁷ Serhat Ulağlı, *a.g.e.*, s. 11.

⁸ Yunus Kırmızı, *Abdülkadir Budak Şiirlerinde İmge* (Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilimdalı, Kilis 2021, s. 54, ayrıca bkz. Özgür Taburoğlu, *Resim, Söz ve Yazı- İmge Yaratmanın ve Bozmanın Yolları. (2.baskı)*, Doğu Batı Yayınları, İstanbul 2016, s. 60.

Metafor: Metafor ya da diğer eş anlamlılarıyla istiare, eğretileme herhangi bir şeyin kendi anlamının dışına çıkarak başka bir anlamda kullanılmasına denir. Köken olarak Yunanca ve Grekçe olan metafor kelimesi Metaphora sözcüğünün Türkçeye geçmiş halidir.⁹

Alegori: Herhangi bir davranışın, görünümün ya da yaşantının semboller kullanılarak canlandırılması ve ifade edilmesidir. Sadece olayın ya da nesnenin sınırları içinde kalan alegori, şiirde önemli bir yere sahiptir.¹⁰

Sembol: Algı ve deneyin içeriğinden oluşturulan anlamlı bir kelime olan sembol, bir ifade aracıdır. İnsanoğlu ilk çağlardan bu yana dinsel ya da ritüel kıymet barındıran bazı olguları ve kavramları semboller kullanarak ifade etmişlerdir. Folklorik masallar, mitler, efsaneler ve çeşitli sanat eserleri sembollerin bizlere aktarılmasını sağlamıştır.¹¹

İmgelem: İmgenin olduğu yer olan imgelem, imgenin anlam kazandığı, sanatçı ile okur arasında duygu geçişinin olduğu bir köprüdür. Diğer karşılığı muhayyiledir. İmgelemde nesnelere ve olgular yorumlama sürecinden geçer, bu süreç sona erdikten sonra da ortaya çıkan imgeler şekillenir.¹²

4. Şiirde İmge

Büyüleyici bir sanat olan şiir, kudretini yazarın sözcüklere olan yaratıcı temasıyla okuyucuda vuku bulan estetik zevkten almaktadır. Yazar şiirde yarattığı imgelerle okuyucu arasında bir köprü kurar. Şiir, imgenin en etkili olduğu alanlardan biridir. Gücünü imgeden alan şiir, yeni bir dil oluşturma sanatıdır. İmge, şiir dilinin gündelik dili aşmasına yardım etmektedir.¹³ Anlaşılacağı üzere imgenin şiirde de önemli bir yeri vardır. İmgenin, bir nevi şiiri ayakta tutan unsur olduğu söylenebilir.

⁹ Yunus Kırmızı, *a.g.t.*, s. 55-56, ayrıca bkz. Adem Can, “Şiir Üzerine Yapılan Çalışmalarda İmge Terimi”, *Yeni Türk Edebiyatı: Hakemli Altı Aylık İnceleme Dergisi*, sayı:12, yıl:2015, s. 36.

¹⁰ Hayrettin Orhanoğlu, *Sanat Eserinde İmgecilik ve Edip Cansever'in Şiirinde Gerçeküstü İmgeler* (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilimdalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Erzurum 2010, s. 7.

¹¹ Hayrettin Orhanoğlu, *a.g.t.*, s. 8.

¹² Yunus Kırmızı, *a.g.t.*, s. 40-41.

¹³ Yunus Kırmızı, *a.g.t.*, s. 39.

Şiir oluşturulurken ilk önce imge üretilmesi gerekmektedir. Çünkü şiiri değerli kılan ve bir o kadar da beğenilmesini sağlayan önemli özelliklerinden biri meydana getirdiği imgelerdir. Yazar, imgeyi üretirken dilin bütün zenginliğinden faydalanmaktadır. Şiirde imgeyle ilgili olarak Erdoğan Alkan “*Bir varlık, bir nesne ya da bir düşün’ü çağrıştıran varlık ya da nesneye şiirde imge diyoruz*”¹⁴ tanımını yapmaktadır. Bir şiirin oluşumunda ilk basamağın imge üretimi olduğu söylenebilir. Şiirin okuyucuya hitap etmesini sağlayan unsurun imge olduğunu görmekteyiz.

Şiirsel imgelerin her biri, içeriğinde zihinsel ve kültürel bir geçmiş barındırmaktadır. Bu sebeple eğer okur kültürel ve zihinsel bir birikime sahip değilse yazarın imgeyle göndermek istediği bir mesaja ulaşamayabilir. İmgelerin kökleri sanatçının tecrübelerinden çocukluğuna dek uzanabilir. Bu nedenle bir şiirin başka bir dile çevrilmesi zor olurken, şiirin anlaşılabilmesi için şiirin çıkış noktasına, yani bireysel ve toplumsal içeriğe dönülmesi de gerekmektedir.¹⁵

İmgenin kökünün deneyime ve yaşanmışlığa dayandığı söylenebilir. Gerçeklikle bağını sürdüren ve gerçeklikten beslenen imgenin şiiri hayata bağlayan bir unsur olduğunu söylemek mümkündür. İmgeler sanatçıda çağrışımlar yoluyla farklı kişisel birikimin bir neticesi olarak ortaya çıkarken belli bir nedene bağlı değildirler. Bir şiir imgesinin tam anlamıyla algılanabilmesi için imgenin kullanılmış olduğu bağlama dair bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Bu sebeple okurda öncelikle şiirin teması, ortaya çıktığı ortam ve kültürü hakkında yeterli bilgi yoksa imgenin anlaşılması zor olacaktır. Şiir, anlaşılması zor bir edebi tür olsa da şiiri yorumlama arzusunda olan okur, yazarı ve şiirin kaleme alındığı ortamı bilmesi ona şiiri yorumlamada ışık tutacaktır. Okurun, şiirsel imgeyi anlaması, şiirin meydana gelmesinde etkili olan unsurları bilmesi ve yazarı tanımasına bağlıdır.¹⁶ Nitekim Yaşar Özmen bununla ilgili olarak şöyle zikretmektedir:

¹⁴ Sefa Çelikörs, *a.g.t.*, s. 58. Ayrıca bkz; Erdoğan Alkan, *Şiir Sanatı (Cilt:1)*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2005, s. 608-609.

¹⁵ Hayrettin Orhanoğlu, *a.g.t.*, s. 30.

¹⁶ Yunus Kırmızı, *a.g.t.*, s. 43-44.

“Şiirde imge; ses, anlatım, anlam ve çağrışımın toplam sonucudur. Okur birikimiyle görünürlük, anlaşılabilirlik kazanır.”¹⁷

5. İmge Çözümleme Yöntemleri

Serhat Ulağlı'nın, imge araştırmacıları için önemli tavsiyelerinden biri, imge araştırmacısının, inceleyeceği imgeye kendi kültürel değerleriyle değil de kendisini, şair ve onun ait olduğu toplumla empati kurarak eserin sınırları içinde kalması gereğidir.¹⁸ Böylece imgenin ve yaratıldığı toplumun daha net anlaşılacağı fikri karşımıza çıkmaktadır.

Serhat Ulağlı, eserinde dört farklı imge çözümleme yöntemini işaret eder. Bunların ilki edebiyat araştırmacılarından biri olan Fransız “*Daniel Henri Pageaux*” yöntemidir. Üç aşamadan oluşan bu yöntemde ilk olarak toplum hakkında kullanılan kelimeler tespit edilir daha sonra anahtar kelimeler ve kurgusal kelimeler belirlenir. İkinci aşamaya gelindiğinde kurgusal ve anahtar sözcüklerin arasında zıtlıklar tespit edilmeye çalışılır. Son aşamada ise imgelendirilen olgunun o dönemdeki sosyal yapı üzerindeki etkisi nedir sorusuna cevap aranır.¹⁹ Nitekim imgeler, bireysel olmanın yanında toplumsal niteliğe de sahipken, toplumun örf, adet ve geleneklerine göre de şekillenmektedir. Toplumların kültürel niteliklerine göre sanat eserlerinde yer alırlar.²⁰

Diğer imge çözümleme yöntemi ise “*Yaratısal/Kurgusal*” imge çözümleme yöntemidir. “*Yaratısal/Kurgusal*” imge çözümleme yönteminde eser (yazar) bir yaratı olarak görülüp, eser üç farklı aşamada incelenmektedir. *Kurgulamak*: Bu dönemde yazar kaleme almak istediği bir kavramı aklında yeniden şekillendirdiği ve kurguladığı dönemdir. Yazarın kafasında olan kalıpyargılar, düşünceler ve inançlar bu dönemde etkili olmaktadır. Bu dönemde imgeler önyargılar sayesinde şekillenmektedir. *Yazmak*: Bu dönemde şair adeta kurguladıklarına kendisi tanıklık

¹⁷ Yaşar Özmen, *İmgelem-imge-İmgelem (denemeler-1)*, e-kitap 2. Sayısal sürüm, Mart 2021, s. 10.

¹⁸ Serhat Ulağlı, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁹ Serhat Ulağlı, *a.g.e.*, s. 57-58.

²⁰ Hayrettin Orhanoğlu, *a.g.t.*, s. 29. Ayrıca bkz; Ali İhsan Kolcu, *Albatros'un Gölgesi*, Salkım Söğüt Yayınları, Ankara 2001, s. 401.

eder. Aynı zamanda şair düşündüklerini kanıtlamak için çaba gösterir. *Kabul etmek:* Bu dönemde şair ve okur arasında bir ilişki bulunmaktadır. Okur şair tarafından meydana getirilen kurgunun etkisiyle kendisini şairin yerine koyarak onun gibi bakmaya ve düşünmeye başlamaktadır.²¹

Herhangi bir imge çözümlenirken, ilk olarak şairlerde bu imgeyi oluşturan unsurlar incelenmeli ve bu unsurlar ile yazar arasında bir bağlantı kurulması gerekmektedir. İkincisi bu farklı anlamının nedeni, şairin de bulunduğu toplumun kültürel öğeleriyle imgelendirilen toplumun kültürel öğeleri kıyaslanmalıdır. Yapılan bu kıyaslama ile öteki/orası kavramlarının neden böyle bir şekilde ele alındığı incelenir. Üçüncü adımda ise nasıl sorusuna cevap aranır. Şair algıladığını nasıl aktarır ve buna toplum tepkisi nasıl olur? Nasıl aktarıldığı, şairin tasvirlerindeki üslubun toplumsal gerçekle özdeşliğiyle ilişkilidir. O imgenin kabulü ya da kabul edilmemesi toplumun göstereceği tepkiye bağlıdır. Bu neden toplumsal değerlerin incelenmesi gereğini doğurmaktadır. Neden ve nasıl sorularına cevap arandığı bu imge incelemesinde disiplinlerarası yaklaşım seçilmektedir. Çünkü şairdeki bu imgelemeler tarihsel, ideolojik, sosyolojik, psikolojik ve kültürel bir birikim neticesinde meydana gelmektedir. Bu sebeple tüm bu verilerin incelenip doğru olarak kullanılmasıyla imgenin doğru analizi mümkün olacaktır.²² Nitekim imgenin bir tür şifre olması, muhafaza edilen ya da okuyucuya aktarılması arzulanan bilgilerin işin uzmanı tarafından çözümlenebileceği ile ilgilidir.²³

İmge çözümlene yöntemlerinden bir diğeri de “*Yazar Odaklı İmge Çözümleme*” yöntemidir. Bu yöntemle imge incelenebilmesi için yazarın doğumundan ölümüne kadar olan tüm hayat hikayesine ihtiyaç vardır. Yazar hakkında ipucu verecek olan yaşadığı toplum, siyasi düşünceler, inançlar ve sanat anlayışı gibi tüm veriler bu inceleme yönteminde kullanılmaktadır. Yazarın birden fazla eserine ve özellikle toplumsal beğeni kazanan eserlerine başvurularak imgenin eserlerinde oluşumu, durumu, değişimi incelenebilir. Bu yöntem yedi aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamada yazarın biyografisi araştırılır. Sosyal çevre, aldığı eğitimler, aile durumu gibi unsurlar göz önüne alınmalıdır. İkinci aşamada yazarın

²¹ Serhat Ulağlı, *a.g.e.*, s. 59.

²² Serhat Ulağlı, *a.g.e.*, s. 59-60.

²³ Yunus Kırmızı, *a.g.t.*, s. 42.

sanatsal üslubu incelenir. Yazarın edebi kimliğini etkileyen edebiyat dönemleri ele alınır. Üçüncü aşamada yazarın bilinçaltındaki sosyo-politik ve kültürel dürtüler eserlerinde araştırılır. Bunları nasıl dışa vurduğu ele alınır. Dördüncü aşamada yazarın eserlerinde kullandığı imgelerin oluşumuna yönelik değerlendirmeleri kapsar. Araştırmacı, yazarın bu imgeleri neden ve nasıl seçtiği üzerinde durmalıdır. İmgeyi oluşturan yazarın zihin yapısı nasıldır soruları cevaplandırılmaya çalışılır. Beşinci aşamada yazarın herhangi bir eserinde herhangi bir imgeyi aynı şekliyle koruyup korumadığı, tekrarlama sıklığı ve yazarın oluşturduğu bu imgelerin anlamı ve işlevi nedir soruları cevaplandırılmaya çalışılır. Altıncı aşamada yazarın oluşturduğu imgeler ile toplum arasındaki bağlantının nasıl olduğu incelenir. Son aşamada ise yazarın eserlerinde kullandığı imgelerin envanteri oluşturulur, eserlerindeki tema ile imge karşılaştırılması yapılır, yazarın herhangi bir vaka karışışında tutumu gözlemlenir.²⁴ Nitekim imgeler temayı ayakta tutan ve onun bütünlüğünü koruyan yapılardır.²⁵

Serhat Ulağlı, eserinde son olarak “*İmge Merkezli Çözümleme*” yöntemine işaret eder. Bu yöntemde herhangi bir imge oluşum ve gelişim yönüyle araştırılır. İmge incelenirken politik, tarih, düşünce tarihi, psikoloji, dilbilim, antropoloji ve genel tarih dallarında incelenip, imge toplum ilişkisi irdelenir. Bu inceleme türü birden çok disipline dayandığı için bir ekip çalışmasına ihtiyaç vardır. Bu tür inceleme başta toplumların birbirleri hakkındaki düşüncelerinin eserlerde algılanmasında ve bu düşüncelerin siyaset, edebiyat ve sanat disiplinlerinde yansımalarını vermesi nedeniyle oldukça faydalı bir yöntemdir. Bu inceleme yönteminde araştırmacı siyasal, sosyal, edebi ve etno-psikolojik imgeler olmak üzere dört farklı imgeyi ele alması gerekmektedir. Bunlardan kısaca bahsedecek olursak; siyasal imgeler, milli bilinç ve ideoloji ile oluşan imgelerdir. Sosyal imgeler, kültürel değerlerin oluşturduğu imgelerdir. Edebi imgeler şairlerin eserlerinde kullandığı imgelerdir. Etno-psikolojik imgelerse toplumların geçmişi tarafından yaratılan

²⁴ Serhat Ulağlı, *a.g.e.*, s. 60-62.

²⁵ Hayrettin Orhanoğlu, *a.g.t.*, s. 9-10.

kollektif bellek tarafından üretilmektedir ve toplumun büyük bir çoğunluğu tarafından kabul edilen imgelerdir.²⁶

Yukarıda kısaca Serhat Ulağlı'nın eserinden ve yayımlanmış tezlerden referanslar alınarak imge hakkında bahsedilmiştir. Çalışmada Fan Stilian Noli'nin şiirlerindeki imgelerin daha net algılanabilir olması için Kurgusal imge çözümleme yöntemi ile irdelenmeye karar verilmiştir. Ayrıca çalışma edebiyat dalında olduğu için aşağıda kısaca Arnavut edebiyatı tarihinden de bahsedilmiştir.

6. Arnavut Edebiyatı Tarihine Genel Bakış

Bağımsız bir devlet olma uğraşları sırasında çeşitli yollardan geçen Arnavutluk, büyük güçlerin egemenliği altına almak istedikleri ülke olmuştur. Siyasi ve ekonomik koşullar, Arnavutluk'un büyük güçlerin egemenliği altına girmesini baskılayan faktörler olduğu söylenebilir. Arnavutlar çoğu dönem baskı altında olsalar da konsolide olmak için Balkan yarımadasındaki devletler ile koalisyonlar ve ortaklıklar yapmışlardır. Bu girişimler vatansever çıkarlar için olmuştur ancak Arnavutluk için pek de başarılı olamamıştır.²⁷

Arnavut toplumunun tarih boyunca yaşadığı olaylar ve gelişmeler Arnavut edebiyatında da etkisini göstermektedir. Arnavutların günümüze dek geçirdiği tarihsel olaylar ve gelişmeler neticesinde farklı zamanlarda ve yerlerde ortaya çıkan, bazen etkisini yavaş yavaş kaybeden ya da başkalaşan bazen de sert çizgilerle ayrılan Arnavut edebiyatı dönemleri, Arnavut edebiyatının dönüm noktalarını oluşturmaktadır. Bu dönemleri şöyle sıralayabiliriz: Eski Arnavut Edebiyatı²⁸ (*arn. Letërsia e Vjetër Shqiptare*), Beyteciler Edebiyatı²⁹ (*arn. Letërsia e Bejtexhinjve*), Milli Uyanış Edebiyatı³⁰ (*arn. Letërsia e Rilindjes Kombëtare*), Bağımsızlık

²⁶ Serhat Ulağlı, *a.g.e.*, s. 64-68.

²⁷ Sindi Bilibashi, *Rexhep Voka'nın Hayatı ve Eserleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Balkan Çalışmaları Anabilimdalı, Edirne 2020, s. 1.

²⁸ Tezde bundan sonra *Letërsia e Vjetër Shqiptare* adı Eski Arnavut Edebiyatı adıyla zikredilecektir.

²⁹ Tezde bundan sonra *Letërsia e Bejtexhinjve* adı Beyteciler Edebiyatı adıyla zikredilecektir.

³⁰ Tezde bundan sonra *Letërsia e Rilindjes Kombëtare* adı Milli Uyanış Edebiyatı adıyla zikredilecektir.

Edebiyatı³¹ (*arn. Letërsia e Pavarësisë*), Çağdaş Arnavut Edebiyatı³² (*arn. Letërsia Moderne Shqiptare*).³³

Arnavut Edebiyatının ilk dönemi olan Eski Arnavut Edebiyatı'nın çıkış noktasını hümanizm akımı oluşturmaktadır. Hümanizm akımından etkilenen Arnavut yazarlar ilk zamanlarda Latince, İtalyanca ya da Yunanca eserler yazsalar da devamında yine aynı alfabeyle Arnavutça eserler de yazmaya başlamışlardır. Bu dönemde Arnavut yazarlar genel olarak kilise görevlileriydi ve eserlerinde ağırlıklı olarak dini konulara yer vermekteydiler.³⁴ Bilinen en eski Arnavutça metin 1462 tarihli “*Vaftizin Formülü*” (*arn. Formula e Pagëzimit*) isimli metindir.³⁵ Gjon Buzuku tarafından 1555 yılında yazılan “*Ayinler*” (*arn. Meshari*) isimli kitap Arnavutların ilk yazılı eseri olarak bilinmektedir.³⁶ Bu dönemin önemli şairleri arasında Gjon Buzuku (1499-1577), Pjetër Budi (1566-1622), Marin Barleti (1450-1513) ve Pjetër Bogdani (1630-1689) gibi şairler vardır.³⁷

Arnavutluk, 15. yüzyılın başından itibaren Osmanlı yönetimi altına girmiştir. Osmanlı, hakimiyeti altına aldığı Arnavutluk topraklarında cami, tekke, medrese, kervansaray gibi yapılar inşa etmiş ve böylelikle Arnavut halkının sosyal ve düşünsel hayatını etkilemiştir. Bunun sonucunda Arnavut halkının çoğunluğu İslam dinini tercih etmiş ve yeni inançları sadece günlük hayatlarıyla sınırlı kalmayıp, diline, yazısına, eğitimine ve edebiyatına da nüfuz etmiştir. Bu etkileşimle aynı zamanda Türkçe'den Arnavut diline birçok kelime, deyim ve atasözü geçmiştir. Devamında ise Arnavut Edebiyatında Beyteci Edebiyatı ya da diğer adıyla Alhamiyado Edebiyatı olarak adlandırılan ve Osmanlı Yazısı ile Yazılan dönem

³¹ Tezde bundan sonra Letërsia e Pavarësisë adı Bağımsızlık Edebiyatı adıyla zikredilecektir.

³² Tezde bundan sonra Letërsia Moderne Shqiptare adı Çağdaş Arnavut Edebiyatı adıyla zikredilecektir.

³³ Ece Dillioğlu, *Çağdaş Arnavut Edebiyatında İsmail Kadare ve Romanları*, (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Balkan Çalışmaları Anabilimdalı, Edirne 2017, s. 2.

³⁴ Ece Dillioğlu, *Çağdaş Arnavut Edebiyatında...*, s. 3, ayrıca bkz. Robert Elsie, *Një Fund dhe Një Fillim*, Çeviren: Abdyrrahim Myftiu, Gjon Buzuku Yayınevi, Priştina 1995, s. 9.

³⁵ Isa Memishi, “Balkanlarda Osmanlı İdaresi Süresince Arnavut Yazı Dili”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt:5, Sayı:9, Ordu 2016, s. 64.

³⁶ Mensur Vokri, “The-shit formant of the definite ablative case in plural and its usage in Buzuku's Meshari (1555-XVI century)”, *Journal Of Language And Linguistic Studies*, Cilt:15, Sayı:4, Priştina 2019, s. 1215; Tolga Dillioğlu, “Arnavut Dil Tarihine Genel Bir Bakış”, *Multidisipliner Çalışmalar 3 (Sosyal Bilimler)*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2018, s. 94-95.

³⁷ Ece Dillioğlu, *Çağdaş Arnavut Edebiyatında...*, s. 3, ayrıca bkz. Eqrem Çabej, *Elemente të gjuhësisë e të literaturës shqipe*, Çabej Yayınevi, Tiran 2009, s. 25-29.

başlamıştır.³⁸ Dönemin başlıca temsilcileri arasında Nezim Frakulla adıyla da bilinen Nezim Berati, lirik şiirler içeren divan sahibi Beratlı Süleyman Naibi, Arnavutça’da ilk mevlidi kaleme alan Hasan Zyko Kamberi’nin yanı sıra İsmail Floqi ve Ali Riza Ulqinaku gibi yazarlar vardır.³⁹

18. yüzyıl sonlarında başlayan milliyetçilik akımı, sonrasında Balkanlar’a da yayılmıştır. Balkan yarımadasında Osmanlı İmparatorluğu karşısı 19. yüzyılda başlayan isyanlar neticesinde birçok millet bağımsızlığı ilan etmiştir. Bunun sonucunda da Arnavut Edebiyatı yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemin şairleri eserlerinde halkçılık ve özgürlük temalarına yer vermişlerdir.⁴⁰ Bu döneme Arnavut Edebiyatında Milli Uyanış Edebiyatı adı verilmiştir. Bu dönemin başlıca şairleri arasında Naum Veqilharxhi, Abdyl, Sami ve Naim Frashëri kardeşler, De Rada, Ndre Mjeda, Pashko Vasa, Andon Zako Çajupi ve Asdreni gibi isimler yer almaktadır.⁴¹

Bu dönemde Arnavut Edebiyatı’nda başka bir gelişme daha olmuştur. 1908’de Manastır’da Arnavut Dil Kongresi toplanmış, bunun sonucunda tamamı latin harflerinden oluşan bir Arnavut alfabesi benimsenmiştir.⁴²

Arnavutluk’un 28 Kasım 1912’de bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte, Arnavut Edebiyatında Arnavutluk’un içinde bulunduğu yeni koşullara bağlantılı olarak yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem II. Dünya Savaşı sonuna kadar süren Bağımsız Edebiyatı denilen dönemdir. Bu dönemde yazarlar hürriyetin muhafaza edilmesi, modernleşme ve kentleşme gibi temaları eserlerinde işlemişlerdir. Bu edebiyat döneminin önemli temsilcileri arasında Faik Konica ve Fan Stilian Noli gibi

³⁸ Meral Jahjai, “Osmanlı Yazısı ile Yazılan Arnavut Edebiyatının Dini Karakteri”, *Avrasya Etüdləri Dergisi*, Cilt:50, Sayı:2, Ankara 2016, s. 391.

³⁹ Xhemile Abdiu - Spartak Kadiu, “Osmanlı Döneminde Türk Edebiyatının Arnavut Edebiyatına Etkisi”, *International Journal of Language Academy*, Cilt:3, Sayı:1, Oulu 2015, s. 3.

⁴⁰ Ece Dillioğlu, *Çağdaş Arnavut Edebiyatında...* s. 7, ayrıca bkz. Hamit Xhaferi, “Mbi Tipologjinë e Raporteve Letërsi-Shoqëri: Rasti Shqiptar/Edebiyat-Topluluk Tipolojisi Raporları Üzerine: Arnavutluk Örneği”, *Aktet e Takimit Vjetor*, Cilt 2, Sayı 1, ERIK yayınları, Tiran 2008, s. 154.

⁴¹ Rita Petro- Agim Leka- Idriz Metani, *Gjuha Shqipe dhe Letërsia 2*, Albas Okul Yayınları, Tiran, Priştina, Tetova 2008, s. 14.

⁴² Mustafa L. Bilge, “Arnavutluk”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/arnavutluk> , (08.06.2021) s. 8.

isimler yer almaktadır.⁴³ Faik Konica bu dönemin ilk eleştirmeni ve teorisyeni olarak kabul edilmektedir.⁴⁴

II. Dünya Savaşı'nın ardından Enver Hoca'nın kurduğu yeni rejimin başlangıcından sonra Arnavut Edebiyatı, Bağımsızlık Edebiyatı'nın yeni bir dönemine geçmiştir. Bu dönem ilk zamanlarda savaştan sonra kazanılan özgürlük yazılarıyla başlamış olsa da Enver Hoca'nın sosyal alanların tümü üzerinde yaptığı müdahaleler nedeniyle farklı bir alana yönelmiştir.⁴⁵ Arnavut Edebiyatı üzerinde komünist yönetimin etkisi ilk senelerde fazla hissedilmese de devam eden yıllarda Enver Hoca tarafından uygulanan komünist rejimin sansürü altında kalmıştır. Bu kısıtlamalar ve gelişmelerle bağlantılı olarak Arnavut Edebiyatında Çağdaş Arnavut Edebiyatı⁴⁶ olarak bilinen yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin rejimle doğrudan doğruya bağlantısı vardır.⁴⁷ Rejim, Arnavut Edebiyatına eski dönemlerin eserlerinin yasaklanması ve kaldırılması gibi müdahaleler yapmış, dönemin Arshi Pipa (1920-1997), Petro Marko (1913-1991), Musine Kokalari (1917-1983) ve Mitrush Kuteli (1907-1967) gibi yazarlarını baskılama girişimlerinde bulunmuş ve birçok yazar cezaevine atılmıştır. Bu dönemde Arnavut yazarlar kaleme aldıkları roman, hikaye ve şiir türleriyle Çağdaş Arnavut Edebiyatı'nda yerlerini aldılar. Yazdıkları eserler daha çok dönemin siyasi etkisi altında şekillenmiştir.⁴⁸

Yukarıda da görüldüğü gibi Arnavut Edebiyatı beş döneme ayrılmaktadır. Tezimize konu olan Fan Stilian Noli, Arnavut Edebiyatında Bağımsızlık Döneminde yer alsa da Milli Uyanış döneminde de etkili olmuş, kendini Arnavut Rönesansına adanmış, Arnavutların aydınlanması için çabalar göstermiş, edebi eserler vermiş, kongrelerden kongrelere koşmuş ve bağımsız Arnavut Kilisesi için de çabalamıştır.

⁴³ Ece Dillioğlu, *Çağdaş Arnavut Edebiyatında...*, s. 11.

⁴⁴ Sabri Hamiti - Ardian Marashi - Idriz Metani, *Gjuha Shqipe dhe Letërsia 3*, Albas Okul Yayınları, Tiran, Priştina, Tetova 2010, s. 11.

⁴⁵ Ece Dillioğlu, *Çağdaş Arnavut Edebiyatında...*, s. 12, ayrıca bkz. Hamit Xhaferi, "Zhivilimet e Prozës Shqipe Pas Periudhës së Pavarësisë", *Seminari Ndërkombëtar Për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare XXXI*, Priştina Üniversitesi Filoloji Fakültesi ve Tiran Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi, Priştina 2012, s. 194.

⁴⁶ *Çağdaş Arnavut Edebiyatı* tanımını ilk kez Eqrem Çabej "*Mbi Poezin e Lasgush Poradecit*" isimli yazısında yapmıştır. Çabej, Poradeci'nin yazılarında Naim Frasheri'nin yazılarından tamamen farklı bir stil görmüştür. Bkz., Sabri Hamiti ve diğerleri, *a.g.e.*, s.10.

⁴⁷ Ece Dillioğlu, *Çağdaş Arnavut Edebiyatında...*, s. 12-13.

⁴⁸ Ece Dillioğlu, "Arnavut Edebiyat Tarihine Genel Bir Bakış", *Multidisipliner Çalışmalar 3 (Sosyal Bilimler)*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2018, s. 14-15.

I.BÖLÜM

FAN STİLİAN NOLİ'NİN HAYATI

1.1. Doğum Yeri ve Çocukluğunun İlk Dönemi

Fan Stilian Noli⁴⁹, Arnavut edebiyatının, Arnavut siyasetinin ve Arnavut Ortodoks Hristiyan yaşamının önemli figürlerinden biriydi. Birçok Arnavut figürden ziyade Fan Stilian Noli Arnavut topraklarının dışında doğmuştur.

Efsaneye göre Fan Stilian Noli'nin doğum yeri olan İbriktepe 1453 İstanbul'un fethi öncesinde Bizans İmparatorluk'u tarafından kurulmuş bir askeri yerleşim yeriymiş. Arnavutlar o dönemde paralı askerleriyle tanınıyormuş. Bizans İmparatorluk'u da bu vesileyle olası saldırılara karşı koymak ve Arnavutlardan askeri güç almak için onlara Konstantinopolis'e yakın Trakya'da verimli tarım arazileri vermiş. O dönemde İbriktepe ile beraber toplam yedi tane koloni varmış. Bu koloniler 1453'de Konstantinopolis'in fethiyle Osmanlı himayesi altına girmişler. Arnavutların savaşmaya istekli olduğunu gören Osmanlı yöneticileri de bu askeri kolonilerden faydalanmak için herhangi bir dağıtma girişiminde bulunmamış.⁵⁰

Fan Stilian Noli'nin dedesi Gjergj Kapedani⁵¹Noli, ailesiyle beraber Arnavutluk'un *Görice*⁵²(*arn. Korçë*) vilayetinden, İbriktepe'ye geldiği ve buraya yerleştiği bilinmektedir. Savaşlarda gösterdikleri başarı ve kahramanlıkları sayesinde Noli soyuna kapedan deniyormuş.⁵³ Fan Noli'nin dedesi Gjergj Kapedan aynı zamanda Türkler arasında Ali Kapedan olarak da biliniyormuş. İki adının olmasının sebebi isimlerinden birisinin Hristiyanlar arasında zikredilmesi diğerinin de resmi

⁴⁹ Babasının adı Stilian Noli olduğundan herhangi bir isim karışıklığı olmaması için yalnızca bu bölümle sınırlı olmak üzere Fan Noli'yi tam adıyla "Fan Stilian Noli" olarak zikredeceğiz.

⁵⁰ Fan Stilian Noli, *Vepra II*, Dudaj Yayınları, Tiran 2003, s. 239-240.

⁵¹ "Balkanlarda Çete savaşı yapan milis gücünde çarpışan kimse". Ayrıca bkz. Lindita Latifi Xhaferi, *Balkan Dillerindeki Ortak Türkizmalar Sözlüğü*, Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Denizli 2015, s.418.

⁵² Petër Prifti ile Noli arasında geçen bir röportaja göre Noli ailesinin Görice'ye bağlı Kolonya kasabasından İbriktepe'ye geldiğini ifade etmektedir. Bkz. Petër Prifti, "Fan S. Noli dhe Komiteti Shqiptar në Shtetet e Bashkuara të Amerikës", *Fan Stilian Noli Vepra VII*, Dudaj Yayınları, Tiran 2008, s. 125.

⁵³ Ece Dillioğlu, "Fan Stilian Noli'nin şiirlerinde Türk İmgesi", *Her Yönüyle İpsala Dergisi*, Cilt:1 Sosyal Bilimler, Edirne, Nisan 2020, s. 361.

kayıtlarda Türk ismi verilmesindedir. Bu o dönemin Osmanlı politikasıyla ilişkilendirilebilir.⁵⁴

Fan Stilian Noli'nin dedesinin tam bilinmese de kaynaklara göre Kırım Savaşı'nda Sivastapol kuşatması sırasında bir şarapnel parçasının isabet etmesi sonucunda savaşta vefat ettiği ifade edilmektedir.⁵⁵ Vefatından sonra Meriç ve Ergene nehri arasındaki köylerinde zengin tarım arazilerinden oluşan büyük bir miras bırakmıştır. Bu miras karısı Gjergj Sumba Noli'ye kalmıştır. Artık Gjergj Sumba Noli biri erkek, adı Stilian Noli ve üçü kız olmak üzere dört çocukla zengin bir dul olarak ortada kalmıştır. Sonrasında ise köyün ileri gelenlerinden ve köyün zenginlerinden biri olan Gjergj Mitrushî isminde bir Arnavut, Sumba Noli'nin kalbini kazanmıştır ve evlenmişlerdir. Ancak bu evlilik o dönemde köyde pek hoş karşılanmamış hatta dedikodulara yol açmıştır. Bunun sebebi Ortodoks dünyasında ikinci evliliklerin toplum tarafından hoş karşılanmamasıdır. Gjergj Mitrushî'nin ilk karısından olma Tasi adında da sakat bir oğlu vardır. Gjergj Sumba Noli ile evlendikten sonra toplam beş çocuklu geniş bir aile olmuşlardır. Mitrushî aynı zamanda Sumba'ya Ali Kapedani'den kalan miras tarlalara da iyi bir bekçi olmuş, tarlaların işlenmesi verimin artması için elinden geleni yaparak iyi bir çiftçi olduğunu gözler önüne sermiştir. Çocuklar evlenilecek yaşlara geldiğinde üç üvey kızını köyün önde gelenleriyle evlendirmiş ve Stilian Noli'yi de köyün güzel bir kızı olan Maria Gollaçi ile dünya evine sokmuştur. Tasi ise evlenmemiş ve bekar kalmıştır.⁵⁶

Stilian Noli ile Maria Gollaçi evliliklerinden beş erkek ve sekiz kız olmak üzere toplam on üç çocuk dünyaya getirmişlerdir. Bunlardan ikincisi Fan Stilian Noli'dir. Fan Stilian Noli, 6 Ocak 1882⁵⁷, de Avrupa ile Asya arasında adeta bir köprü olan Trakya bölgesinde, günümüz Edirne iline bağlı İpsala ilçesinin İbriktepe

⁵⁴ Estela Hoxha, *Veprimtaria Diplomatike dhe Politike e Fan Nolit në Vitet 1920-1924*, (Doktora Tezi), Universiteti i Tiranës Fakulteti i Histori dhe Filologjisë, Departamenti i Historisë, Tiran 2018, s. xiii.

⁵⁵ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 269.

⁵⁶ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 241-242.

⁵⁷ Kristaq Prifti, *Historia e Popullit Shqiptar II, Rilindja Kombëtare vitet 30 të Shek. XIX-1912*, Toena Yayınları, Tiran 2002, s. 334; Robert Elsie, *Historical Dictionary Of Albania Second Edition*, The Scarecrow Press, Lanham, Toronto, Plymouth 2010, s.329; Sabri Hamiti ve diğerleri, *a.g.e.*, s.78; Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s.239.

köyünde doğmuştur. Fan Stilian Noli'nin kardeşlerinin yedisi o zamanın sağlık koşulları nedeniyle daha bebekken hayata veda etmişlerdir.⁵⁸

Fan Stilian Noli, çocukluğunu hastalıklarla geçirmiştir. Bu hastalıklardan biri onu İstanbul'da tedavi olacağına dek zaman zaman gelişen yüksek ateştir. Hatta şöyle bir hikayesi vardır. Bir gün çok hastalanmıştır ve gözlerini kapatmıştır. Herkes onu öldü sanıp cenazesi için defin işlemlerine başlanmıştır. Rahip cenaze için dua ederken ev hanımı olan annesi Maria, Fan Stilian Noli'nin gözlerinin kıpırdadığını görüp çocuğun ölmediğini haykırmıştır. Böylelikle Fan Stilian Noli'yi canlı canlı gömmekten son anda vazgeçmişlerdir. Fan Stilian Noli, annesi ve babası tarlada çalışırken evde büyükannesi Sumba ile kalmıştır. Büyükanne Sumba eski dünya görüşüne sahip Ortodoks, Arnavut bir kadındır. Fan Stilian Noli'yi okul yaşına gelene kadar neredeyse o büyütüştür. Hasta olduğunda iyileşmesi için hep çaba göstermiş, sanki bir doktor gibi onu tedavi etmiştir.⁵⁹ Aynı zamanda büyükanne Sumba Arnavut kültürüne bağlı bir kadındır. Kendi elleriyle dokumuş olduğu çan şeklindeki Arnavutlara özel giysilerini giyip Arnavut dansları etmiştir. Bu dansları Fan Stilian Noli'ye de öğretmeye çalışmış ancak hasta olduğu için bu dansları bir türlü başaramamıştır. Büyük anne Sumba'nın Ortodoks Hıristiyanlık'a olan inancının da tam olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Oruçlarını aksatmadan tutmuştur. Fan Stilian Noli'de büyükannesinin yanında, hasta olmasına rağmen küçük yaşlarda oruç tutmaya başlamıştır.⁶⁰ Büyükannesinden aldığı bu Arnavut eğitimi de Arnavut kimliğinin yerleşmesinde etkili olduğu anlaşılabilir. Hasta olmasına rağmen oruç tutmaya çalışması da Ortodoks dini inancının Fan Stilian Noli'ye yerleşmesinde ayrıca etkili olduğu söylenebilir. Zeqir Kadriu'ya göre de Fan Stilian Noli'nin büyükannesinden aldığı bu Arnavut eğitimi, aklında ulusal vatansever kültürün yerleşmesinde etkili olacak ve nesilden nesile aktarılacaktır.⁶¹

⁵⁸ Estela Hoxha, *Veprimtaria Diplomatike...*, s. xiv; ayrıca bkz. Nasho Jorgaqi, *Jeta e Fan. S. Nolit* (Tiran: Ombra GVG, 2005), s. 49-55.

⁵⁹ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 242-243.

⁶⁰ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 257-258.

⁶¹ Zeqir Kadriu, "Fisnikërimi e Edukimi i Nolit në Ibrik-Tepe", *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 519.

Babası Stilian Noli'nin kilise müziği, kahramanlara tapma ve liderlik olmak üzere üç tutkusu olduğunu kaynaklarda görmekteyiz. Onun kahramanı Napolyon'du. Her seferinde çocuklarına Napolyon'un kahramanlıklarından zikretmiştir. Çocuklarını da bu üç tutkuyla yetiştirmek istemiştir. Ancak bunu Fan Stilian Noli hariç diğer çocukları reddetmiştir. Özellikle büyük oğlu Dhimitri eğitimden ziyade köyde bir çiftçi olarak kalmayı tercih etmiştir. Fan Stilian Noli'ye hep Napolyon'u anlatmış Napolyon hakkında sorular sormuş, soruları bilince de gururlanmıştır. Ayrıca Stilian Noli'nin güzel bir sesi vardır. Köyde kilisede boş zamanlarda Ortodoks köy halkına şarkılar söylemiş, Fan Stilian Noli'ye de Bizans notalarını öğretmiştir.⁶² Fan Stilian Noli'nin babasından aldığı bu eğitimle ileriki yaşamında hep ikilemde kaldığı zamanlarda aklında liderleri canlandırarak, sorunları muhakeme ederek üstesinden gelecektir. Ayrıca Ilir Rruga'ya göre Fan Stilian Noli'nin babasının herhangi bir ücret almadan kilisede Bizans müziği söylemesi ailesinin Ortodoks bir dindar aile olduğunun bir göstergesidir.⁶³

Fan Stilian Noli'nin çocukluk döneminde bir diğer eğitimcisi dedesi Gjergj Kapedan ile aynı mesleği paylaşan köy sakinlerinden biri olan Gjerd Kapedan Sylo' idi. Stilian Noli boş zamanlarında Kapedan Sylo'ya giderek babasının yiğit savaş hikayelerini dinlemiş ve gururlanmıştır. Yanında çoğu zaman Fan Stilian Noli'yi de götürmüştür. Fan Stilian Noli de dedesinin kahraman hikayelerini dinleyerek nasıl bir soydan geldiğini zihnine kazımıştır. Hatta Gjerd Kapedan Sylo, Rus – Osmanlı savaşı sırasında Plevne kalesini Osman Paşa değil de dedesi Ali Kapedan tutsaydı Osmanlı'nın toprak kaybetmeyeceğini vurgulamıştır. Ayrıca Gjerd Kapedan'ın Arnavutluk'a ve Arnavutça'ya bağlı biri olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Köydeki Yunan okulu resitallerine her fırsatta katılmış, burada Arnavutça eğitim verilmesini ve Arnavutça konuşulmasını her zaman vurgulamıştır.⁶⁴

Fan Stilian Noli sekiz yaşına geldiğinde ailesi onu köydeki Yunan okuluna göndermek istemiştir. Bunun sebebi kendisinin hasta olması ve zorlu tarım işlerinde

⁶² Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 250-252; Estela Hoxha, *Veprimtaria Diplomatike...*, s. xiv.

⁶³ Ilir Rruga, "Theofan Stilian Noli'nin Arnavut Ortodoks kilisesine katkıları", *Balkanlar ve İslam – Balkanlarda İslam Dini ve Kültürel Hayat Cilt:2*, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2020, s. 50-51.

⁶⁴ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 247.

çalışamayacak olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak okula gitmek istememiştir. Başta çok sevdiği büyükannesi Sumba olmak üzere ailesi onu okula gitmesi için ikna etmeye çalışmış ancak bir türlü kararından döndürememiştir. Çünkü köy okulundaki öğretmenin sert tavrı yüzünden Fan Stilian Noli'de bir korku oluşmuştur. Öğretmenin onu da döveceğini düşünmüştür. Nihayetinde annesi Maria, onu zorla bir çantaya koymuş ve okula götürmüştür.⁶⁵ Estela Hoxha'ya göre bu Fan Stilian Noli'nin farklı hayatının başlangıç noktasıdır. Zorla okula gönderilmesi başta Türkiye'de, Yunanistan'da, Mısır'da, Amerika'da, Avrupa ülkelerinde, Arnavutluk'ta ve tüm dünyada tanınmış, seçkin bir adam olmasını sağlayacaktır. Ayrıca ailesinin eğitime verdiği önemi ve amaçlarının gerçekleşmesi için ettikleri ısrarın bir göstergesidir. Bu açıdan çanta hikayesi Fan Stilian Noli'nin hayatında büyük bir önem taşımaktadır.⁶⁶ Ayrıca okula gitmeyi reddetse de ailesinde okuyan tek çocuk olarak kayıtlara geçmiştir.⁶⁷

Nihayetinde Fan Stilian Noli, hayatı boyunca zorluklarla devam ettireceği eğitim hayatına köydeki bu Yunan okulunda başladığını söyleyebiliriz. Arnavut bir ailede büyümesi ve Arnavutça konuşması, Yunanca eğitim veren bu okulda ilk başlarda zorlansa da altı yıllık bu okulu dört yılda tamamlamayı başarmıştır. İbriktepe'deki okulda yedinci sınıf olmadığı için okul eğitimini tamamlaması amacıyla İbriktepe yakınlarındaki Keşan'a gönderilmiştir. Kaynaklarımız Fan Stilian Noli'nin sınıfında hep birinci olduğunu göstermektedir.⁶⁸

Fan Stilian Noli, Keşan'da okula başladığında babası Stilian Noli, üvey babası Gjergj Mitrushî'ye hukuk savaşı açmıştır. Amacı öz babası Gjergj Kapedan Noli'nin mülklerinin tamamına sahip olmaktır. Stilian Noli'yi bu davayı açması için akıl vereni babasının meslektaşı olan Gjerd Kapedan Sylo olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Mitrushî, Gjergj Kapedan Noli'nin mülklerinde büyük bir hak talep etmemiş ancak Sumba ile evlendikten sonra tarlaları daha verimli hale getirdiği için küçük bir hak talep etmiştir. Köyün önde gelenlerinden oluşan bir arabulucu grubu mülkiyetin üçte birinin Mitrushî'ye, diğer üçte ikisinin de Stilian Noli'ye verilmesini

⁶⁵ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 243-244.

⁶⁶ Estela Hoxha, *Veprimtaria Diplomatike...*, s. xiv.

⁶⁷ Ece Dillioğlu, *Fan Stilian Noli'nin Şiirlerinde...*, s.56.

⁶⁸ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 245.

önermişler ancak hırslı ve inat Stilian Noli davasından vazgeçmemiş ve soluğu mahkemede almıştır. Eşi Maria, oğlu Dhimitri ve büyükanne Sumba Stilian Noli'nin çabasının boşa olduğunun farkına varmışlar ama Stilian Noli ailede tek erkek evlat olduğundan çok fazla ses çıkarmamışlardır. Köyde ise bazı dedikodular yayılmaya başlamıştır. Bunlardan bazıları Stilian Noli ile üvey babası arasında bir üstünlük gayreti olduğu bazıları da Stilian Noli'nin mahkeme harici boş vakitlerinde tarlada çalışmaktan ziyade kahvede içki içip ormanda avlanmasıydı. Mahkeme, sonunda Stilian Noli'yi haklı bulmuş ve mülkiyetin tamamını ona vermiştir. Ancak o zamanın idari sistemi yavaş ilerlediğinden Stilian Noli mülkiyetini alamamıştır. Ayrıca avukat masrafı yüzünden elindeki malından da olmuştur. En sonunda yiğit Kapedan Noli'nin oğlu olma görevini başaramadığını düşünmeye başlamıştır.⁶⁹ Fan Stilian Noli'nin babasının hırslı bir kişiliğe sahip olduğunu yukarıdaki ifadelerden anlamaktayız. Ne olursa olsun kararından vazgeçmemiş, sonunda mahkemeyi kazanmıştır.

Fan Stilian Noli, yaz tatillerini çoğu zaman köyünde geçirmiştir. Hasta olduğu için tarlada çalışmamıştır. Ailesi tarlada çalışırken, üvey dedesi Mitrushin oğlu Tasi amcasıyla beraber evde kalmıştır. Tasi amcası sakat olduğu için tarlada çalışmaktan yoksun olsa da kitap okumayı seven bir kişi olduğu bilinmektedir. Ayrıca geniş bir kitaplığı sahiptir. Fan Stilian Noli'ye zaman zaman kitaplar vermiştir, bu kitapları okuyup okumadığı öğrenmek için de ona sorular sormuştur. Verdiği kitaplar arasında en önemli olanları Konstantin Kristofordin Arnavutça'ya tercüme edilmiş “*Yeni Ahit*” (arn. *Dhjata e Re*) ve resimli baskılı Yunanca “*İskender Bey Tarihi*” (arn. *Historia e Skënderbeut*) kitabıdır. Sorduğu sorulardan sonra Fan Stilian Noli'nin doğru cevaplar vermesiyle bu kitapları baştan sona okuduğunu anlamıştır.⁷⁰ Ayrıca “*Yeni Ahit*” (arn. *Dhjata e Re*) Fan Stilian Noli'nin okuduğu ilk kitaptır.⁷¹ Bu sayede kendisine daha çocuk yaşta İskender Bey tarihi ve Ortodoks Hıristiyan inancı aşılandığını söyleyebiliriz.

⁶⁹ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 245-247.

⁷⁰ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 258.

⁷¹ Sabri Hamiti ve diğerleri, *a.g.e.*, s.78.

1.2. Edirne'deki Etkinlikleri

Fan Stilian Noli İbriktepe'de ve Keşan'daki eğitim hayatını başarıyla tamamladıktan sonra, eğitime önem veren ailesi, kendisini eğitime devam etmesi için Edirne'deki bir Yunan Lisesi'ne göndermek için karar almıştır. Yolculuğu İbriktepe'den başlamış, Uzunköprü'deki tren istasyonundan Edirne istikametine giden trene binmiş ve Edirne'ye ulaşmıştır. Burada dört yıllık eğitim hayatı boyunca kalacağı Edirne sakinlerinden bir Yunan ailenin yanına yerleştirilmiştir. Kayıt olduğu lise kolej ve yüksekokul olarak iki bölüme ayrılmaktaydı. Lise eğitimini tamamlayan gençler kilisede şarkıcı ya da öğretmen olabilmekteydi. Fan Stilian Noli, lisedeki derslerini düzenli olarak takip etmiş ve aynı zamanda Edirne Yunan Katedrali baş kantorundan sürekli olarak Bizans müziği dersi almıştır. Çocukken babasından aldığı Bizans müziği eğitimini lise hayatında da aksatmadan devam ettirmiştir. Edirne'deki lise hayatının ilk yıllarında, çocukken geçirdiği hastalıklardan da biraz olsun kurtulmuştur.⁷² Dolayısıyla Fan Stilian Noli'nin Bizans müziğine ilgisi küçük yaşlarda başlamış ve lise hayatında da devam ettiği görülmüştür.

1897'de Bükreş'teki "İlim" (*arn. Dituria*) derneğinin başkanı ve "İlim" (*arn. Dituria*) gazetesini yayımlayan Nikola Naço ile de iletişim kurmaya çalışmış ancak mektubuna cevap gelmemiştir.⁷³ Bu girişiminden anlaşılacağı gibi daha lise hayatında Arnavut dünyasındaki olayları merak etmeye başlamıştır.

Lise hayatının ilk yılında, ilk kez William Shakespeare'in trajedilerini ve eserlerini gezici bir tiyatro topluluğunun sergisinde görmüştür. Henüz on beş yaşındayken William Shakespeare'in eserleriyle tanışmıştır.⁷⁴ Tiyatro oyuncularının da tesadüfen Fan Stilian Noli'nin kaldığı eve misafir olması onun için güzel bir tesadüf olmuştur. Onlara rollerini ezberlemeleri için yardım etmiştir. Hatta tiyatro oyuncularının biri hastalanmış sonrasında Fan Stilian Noli rolleri ezberlemesiyle o oyuncunun yerine geçmiştir. Tiyatro topluluğuna yardımcı olmuştur.⁷⁵ Bunun

⁷² Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 252-253.

⁷³ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 292.

⁷⁴ Robert Elsie, *Histori e Letërsisë Shqiptare* (Çeviren: Abdurrahim Myftiu), Dukagjini Yayınları, Tiran 1997, s. 332.

⁷⁵ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 253.

karşılığında da kendisine tiyatro topluluğu tarafından tüm sergilere ücretsiz girmesi sağlanmıştır. Estela Hoxha'ya göre bu iş birliği önemli bir olaydır. Çünkü Fan Stilian Noli, bu parasız karşılıklı yardımı hayatı boyunca kullanacaktır ve William Shakespeare'in eserleriyle tanışmış olması da bir nebze dünya kültürünü tanmasına olanak sağlamıştır.⁷⁶

Üç yıllık lise hayatından sonra lisenin son yılına geldiğinde ise kötü bir olay vuku bulmuştur. Lisede çok sevdiği hocası Athanas Joanidh'in sebepsiz yere okuldan uzaklaştırılması Fan Stilian Noli'yi çok üzmüştür. Athanas, öğrenci velileri tarafından iyi bilinen parlak, çalışkan ve zeki bir hocadır. Ayrıca Fan Stilian Noli'ye lise hayatı boyunca verdiği Fransızca ve Yunanca kitaplar sayesinde kendisinin ufkunun genişlemesine de yardımcı olmuştur. Athanas, altı çocuğuyla geniş bir aileyi bakmakla yükümlü bir babaydı ve okuldan uzaklaştırılması ailesini ve kendisini zorlu bir sürece sokacaktı. Bu durum Fan Stilian Noli'yi derinden etkilemiş ve çok sevdiği hocasına destek olmak, okuldan uzaklaştırılmasını protesto etmek için öğrenci grevi düzenlemiştir. Hatta bu grev okulun bir ay süreyle kapatılmasına bile neden olmuştur. Bunun sonucunda okul yönetimi, Athanas hocayı okula tekrar geri çağırması ve çok geçmeden İstanbul'a tayin etmiştir. Sonrasında ise başta Fan Stilian Noli olmak üzere tüm öğrencilere yaptırım uygulamış ve hepsini okuldan atmıştır. Fan Stilian Noli de okuldan atılanlar arasındaydı. Lise yönetimi bir bildiri yayımlayarak okuldan atılan öğrencilerin ancak bir özür mektubu yazıp imzalamasıyla affedeceğini söylemiştir. Fan Stilian Noli bu mektubu asla imzalamak istememiş, haksızlığa karşı durduğu için özür dileyecek bir şey olmadığını düşünmüştür. Ama imzalamazsa da eğitim hayatı burada bitecekti ve ailesinin ona yaptığı masraflar da boşa gidecekti. Çocukken babasından öğrendiği kahramanları kendi yerine koymuş ve bu durumda Napolyon ne yapardı? İskender Bey ne yapardı? gibi soruları kendi kendine sormuştur. En sonunda mektubu imzalayıp lise diplomasını almak için okula dönmeye karar vermiştir.⁷⁷ Ayrıca Fan Stilian Noli'nin haksızlığa karşı adaleti savunmak için lise hayatının kaybını bile göze alacak olması hayata gözlerini yumana dek onunla beraber olacak siyasi bir eğilimin başlangıç

⁷⁶ Estela Hoxha, *Veprimtaria Diplomatike...*, s. xv.

⁷⁷ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 254-255.

noktasıdır.⁷⁸ Sekiz yıllık bir Yunan ortaokul eğitiminden sonra, Edirne’de dört yıllık Yunan lisesini de tamamlamasının ardından Yunancasını pekiştirmiş olması ve lise hocası Athanas’dan aldığı Fransızca kitaplar da göz önüne alındığında Fransızca ve Yunancaya hakim olması düşünülebilir. Ayrıca Türkçe’yi de iyi bilir.⁷⁹ Çünkü Osmanlı yönetiminde eğitimin Türkçe, Yunanca ve İtalyanca sağlandığını söylemek mümkündür.⁸⁰ Yunan lisesinde ayrıca Avrupa edebiyatı ve eski Yunan edebiyatı dersleri de almıştır. Bu liseden 1900 yılında 18 yaşındayken mezun olmuştur.⁸¹

Ayrıca Fan Stilian Noli’nin okulda ve kilisede almış olduğu eğitim arayıcılığıyla gelişmiş Ortodoks Hıristiyan inancı, ailesinden ve genç yaşta okuduğu kitaplarla kendisini İskender Bey karakterine asimile etmesi kendisinin okul hayatındaki gelişen belirgin özellikleridir.⁸² Fan Stilian Noli, kendisini Hz. İsa ve İskender Bey karakterleriyle özdeşleştirmiş, on sekiz yaşında bir genç olarak atına binip kendisini Hz. İsa’nın bir misyoneri ve Arnavutluk’un kahramanı olarak görmeye başlamıştır. Hz. İsa’yı ve İskender Bey’i aklına iyice kazımıştır.⁸³

Edirne Lisesi’nin o dönemki yönetimi Fan Stilian Noli’nin peşini bırakmamıştır. Kendisini grev idare etmekle suçlamışlar, diplomasını geciktirmişler, bu yüzden adını karalayarak o dönemin tüm eğitim kurumlarına duyurmuşlardır. Bu durumda köyünden, ailesinden ve tüm sevdiklerinden kopup önce İstanbul’a oradan da çalışmak ve üniversite eğitimi almak üzere Atina’ya gitmeye karar vermiştir. Bu kendisi için de ailesi için de üzücü bir olay olmuştur ancak başka bir çözüm yolu da bulunamamıştır. Gitmeden önce tekrar hastalanmış ancak yolculuğundan vazgeçmemiştir. Başta ailesi olmak üzere tüm sevdikleriyle vedalaşmış, büyükanne Sumba çok sevdiği torununa Hıristiyan inancına göre duasını etmiş, Gjerd Kapedan Sylo’da Fan Stilian Noli’ye Atina’da çok fazla durmamasını oradan hemen Arnavutluk’a anavatanına gitmesi için tavsiyede bulunmuştur. Abisi Dhimitri’nin

⁷⁸ Estela Hoxha, *Veprimtaria Diplomatiqe...*, s. xv.

⁷⁹Ece Dillioğlu, *Fan Stilian Noli’nin Şiirlerinde...*, s. 363, ayrıca bkz. Hektor Çiftja, “Arshi Pipa - Fan S. Noli Dy Kontekste dhe Një Tekste”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012* Konferanca Shkencore Ndërkombëtare, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 339.

⁸⁰ Jeffrey Cole, *Ethnic Groups of Europe: An Encyclopedia Ethnic Groups of the World*, Abc – Clio yayımları, Oxford 2011, s. 9.

⁸¹ Resul Bekteshi - Xhexmi Rustemi, *Gjuhë dhe Letërsi III*, Ministra e Arsimit dhe Shkencës e Republikës së Maqedonisë, Üsküp 2010, s. 48.

⁸² Ece Dillioğlu, *Fan Stilian Noli’nin Şiirlerinde...*, s. 363.

⁸³ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 363-364.

sürdüğü at arabasına binerek Uzunköprü tren istasyonuna oradan da İstanbul'a gitmek üzere İbriktepe'den ayrılmıştır. Bu Fan Stilian Noli'nin İbriktepe'ye bir daha geri dönmek üzere vedası olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.⁸⁴ İbriktepe, Arnavut Rönesans'ına bir vatansever ve aynı zamanda vatanseverlik vazifesini onurla yerine getirecek bir figür vermiştir.⁸⁵ Vatanının ve milletinin iyiliği uğruna hayatı boyunca mücadelesine ve birçok alanda çalışmalarına başlayacaktı.⁸⁶

1.3. Atina Tiyatrosundaki Yeri

Fan Stilian Noli, trenle İstanbul'a gelmesinin ardından tekrar hastalanmış ve üç hafta boyunca İstanbul'da bir hastanede tedavi olmuştur. Bu onun ilk ve son kez hastanede kalışıydı. İstanbul'da biraz dolaştıktan sonra Edirne Lisesi'ndeyken grev yaptığı eski hocası Athanas'ı tesadüfen görmüştür. Zor durumda olan Fan Stilian Noli'ye Athanas hocası Atina'ya gitmesi için vapur bileti almış, biraz da para vermiştir. Böylelikle Atina'ya gitmek üzere yola çıkmıştır.⁸⁷

Atina'ya gelir gelmez burada şehrin at arabalı tramvay sistemini işleten bir Belçikalı şirkette iş bulmuştur. Ancak bu işte uzun süre çalışmamıştır. Ayrıca felsefe fakültesine de kayıt olmuştur. Aynı anda hem çalışıp hem de eğitimini devam ettirmeyi hedeflemiştir.⁸⁸

1901 yılında, Atina'ya geldikten bir yıl sonra Faik Konica'nın Brüksel'de yayımlanan "*Arnavutluk*" (in. *Albania*) dergisine bir asistan ihtiyacı olup olmadığını sormak için yazmış ancak Edirne'de lise hayatında Nikola Naço'ya yazdığı gibi cevap alamamıştır.⁸⁹

Bir gün at arabacılığında çalışırken gazetede "*Kamburoğlu*" (arn. *Kamburoglu*) isimli bir oyun yazarının yazıcı aradığı bir ilan görmüştür. Vakit

⁸⁴ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 259-262.

⁸⁵ Zeqir Kadriu, *a.g.m.*, s. 521.

⁸⁶ Mazllum Baraliu, "Eruditizmi i Fan S. Nolit, "Rrjedhojë e Kushteve dhe Rrethanave të Kohës apo e Gjenialitetit Poliedrik të Personalitetit të tij", *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 533.

⁸⁷ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 280-282.

⁸⁸ Ece Dillioğlu, *Fan Stilian Noli'nin Şiirlerinde...*, s.364. Ayrıca bkz. Zeqir Kadriu, *a.g.m.*, s. 522.

⁸⁹ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 292.

kaybetmeden başvuru yapmış ve at arabacılığı işini bırakıp Kamburoğlu'nun yanında yazıcılığa başlamıştır. Görevi yazılmış metinleri kopyalamaktır. Ancak bu işin geliri düşük olduğu için bir süre sonra bu işten vazgeçmiştir. Kamburoğlu'nun bir tavsiye mektubu ile yerel bir tiyatro topluluğunda oyuncuların rollerinin kopyalanması için aranan eleman kadrosunu Fan Stilian Noli doldurmuştur. Burada çok geçmeden kendini sevdirmiştir. Daha sonra ise biraz daha yüksek maaş aldığı suflörlüğe kadar yükselmiştir.⁹⁰ Fan Stilian Noli'nin Kamburoğlu'ndan aldığı bu tavsiye mektubu ile tiyatro kariyerinin başladığını görmekteyiz. Eris Rusi'ye göre bu yıllarda, oyun yazarı Kamburoğlu'nun yanında çalışmaya istekli bir yazar rolünü üstlenmiştir.⁹¹

Tiyatro kariyerindeki basamakları birer birer çıkmış, kısa sürede aktörlüğe kadar yükselmiştir. Yükselmesi şöyle olmuştur, sosyal yöneticiyi oynayacak aktör hastalanmıştır, bunun yerine gönüllü olarak Fan Stilian Noli geçmiştir. Repertuar, o dönemin önde gelen oyunları olan başta Sheakspeare ve Ibsen'in eserleri olmak üzere en iyi bilinen oyunları içermektedir. Atina'da birden fazla tiyatro topluluğunda çalışmıştır. Bunların isimleri Pantopulos, Lalaunis, Tavularis'idi. Bu topluluklarda Atina'da, İstanbul'da, Zonguldak'ta ve İskenderiye'de aralıksız çalışmıştır. Hatta Zonguldak'ta Hamlet rolünü oynayacak başrol oyuncusunun hastalanması sonucu kendisine Hamlet rolü teklif edilmiş, hemen kabul etmiştir. Bu da tiyatro kariyerinde tesadüfen de olsa başrol oynamasını sağlamıştır.⁹² Oyuncuların hasta olup sahneye çıkamaması Fan Stilian Noli için güzel bir rastlantı olduğunu ve bu fırsatları iyi değerlendirdiğini görmekteyiz.

Tiyatro kariyeri hayatında Yunan dilinde “*Uyanış*” (arn. *Zgjimi*) dramasını yazmış ancak Arnavut hareketini tetiklediği için sansür nedeniyle yayımlanmamıştır. Daha sonra da üç perdeden oluşan “*İsrail ve Filistin*” (arn. *Israelitë dhe Filistinë*) dramasını yazmıştır.⁹³ Tiyatro hayatından etkilendiğini ve kariyeri onu tiyatro

⁹⁰ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 283-285.

⁹¹ Eris Rusi, “Madhështia dhe Limitet e Dramës “İzraelitë dhe Filistinë” - Sipari i Një Vepre të Hapur”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Korçë 2012, s. 41.

⁹² Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 286-288. Noli'ye Hamlet rolünün verilmesi kendisini gerçekten mutlu etmiştir ve bunu otobiyografisinde de ifade etmektedir. Ayrıca bkz. *a.g.e* s.363.

⁹³ Resul Bektashi - Xhexmi Rustemi, *a.g.e.*, s. 48.

eserleri yazmaya teşvik ettiğini anlamaktayız. Ancak İsrail ve Filistin dramasını o dönem maddi sıkıntılar nedeniyle yayımlayamamıştır.

Sonrasında tiyatro toplulukları çalkantılı bir döneme girmiş felaketler ardı ardına vuku bulmuştur. Tiyatro yöneticileri oyuncularla beraber çıktıkları turnelerde, gösteri sonlarında oyuncuların maaşlarını ödemediği kaçmışlar, onları parasız bırakmışlardır. Bu olaylar başta Zonguldak olmak üzere en son Mısır'da İskenderiye kentinde olmuş, Fan Stilian Noli de artık tiyatro kariyerine nokta koymaya karar vermiştir. Toplulukta çalışan oyuncular gemilere binip Atina'ya gitmiştir. Fan Stilian Noli de iş arkadaşlarından, Giritli Venierisi ve Atinalı Apostolasi'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Giritli Venierisi tiyatrodaki hep kötü adam rollerini oynayan arkadaşındır. Daha öncesinde Fan Stilian Noli'den Ibsen'in "*Bir Halk Düşmanı*" (arn. *Armiku i Popullit*) eserini Yunancaya tercüme etmesi için ricada bulunmuş, kendisi de arkadaşını kırmayıp bu eseri Yunancaya tercüme edip vedalaşırken arkadaşına vermiştir. İskenderiye'de geçirdiği birkaç gün sonra gazetede Şibin El Kom'da kilise şarkıcısı ve öğretmen aranan bir ilan görmüş sonrasında Mısır'da kalmaya karar vermiştir.⁹⁴ Ibsen'in "*Bir Halk Düşmanı*" (arn. *Armiku i Popullit*) eserini tercüme etmesinde tiyatrodan arkadaşı Giritli Venierisi'nin etkisi görmekteyiz. Yunancaya da ne kadar hakim olduğunu anlayabiliriz. Nasho Jorgaqi'ye göre Fan Stilian Noli, Yunanistan'da yaşadığı hayatında umduğunu bulamamış, burada hayatından üç yılını boşa harcamış, sonunda sadece hayatta kalabilmiştir. Ancak iyi tarafı tiyatro tecrübesi edinmiş, zamanın en ünlü Avrupa yazarlarıyla tanışmıştır.⁹⁵ "*Uyanış*" (arn. *Zgjimi*) ve "*İsrail ve Filistin*" (arn. *Israelitë dhe Filistinë*) eserlerini Atina'da tiyatro hayatında yazdığına göre edebiyat hayatının da bir nevi başlangıcı olarak bu dönemi kabul edebiliriz. Ayrıca sürekli izleyici önüne çıkıp konuşması için de kendine olan güveninin arttığını söyleyebiliriz.

⁹⁴ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 287-291.

⁹⁵ Estela Hoxha, *Veprintaria Diplomatike...*, s. xvii. Ayrıca bkz. Fan S. Noli, *Albumi II*, (Boston Massachusetts 1966), s. 56-57.

1.4. Mısır'a Yolculuğu

Kısa bir tiyatro hayatının hesabını yaptıktan sonra Şibin-el Kom' a trenle seyahat etmiştir. Vardığında Şibin-el Kom Ortodoks kilisesi başkanı ve papazı olan Nilos ile buluşmuştur. Ancak hemen işe başlayamamıştır. Nilos Fan Stilian Noli'den tecrübeli olduğunu kanıtlamasını istemiştir. Kısa bir mülakatın ardından Edirne Lisesinden aldığı diplomayı da göstererek işe kabul edilmiştir. Nilos aynı zamanda Fan Stilian Noli ile arkadaş olmuştur. Bizans müziğinin derinliklerine Nilos'un yardımıyla daha da inmiş hatta Ortodoks rahip olmaya karar vermiştir.⁹⁶ 1903'den 1905'e kadar iki yıl boyunca çalışarak Bizans müziğinde de artık ustalaşmıştır. 1903'de ilk kez Arnavut rönesansından Spiro Dino ile tanışmıştır. Spiro Dino, Mısır'da yaşayan bir başka Arnavut Rönesansçı Thimi Mitko'yu da yakından tanımaktadır. Fan Stilian Noli'ye Thimi Mitko'nun "*Arnavut Arısı*" (*arn. Mbleta shqiptare*) eserini ve kendi kütüphanesinden bazı kitapları vermiştir. Nihayetinde Fan Stilian Noli, Arnavut dünyasında neler olduğunu öğrenmiştir.⁹⁷ Ayrıca burada Faik Konica'nın "*Arnavutluk*" (*in. Albania*) dergisiyle tanışarak Arnavutçasını da geliştirmiş, milliyetçi duygularını da yükseltmiştir.⁹⁸ Fan Stilian Noli'nin Arnavut Rönesansı'na dair aydınlanmasında Mısır'daki Arnavut aydınların etkisini de görmekteyiz. Oradaki Arnavutlar için ülkenin Arnavut asıllı Mehmet Ali Paşa ve ailesi tarafından yönetilmesi, bir avantaj oluşturmuş, ülke yönetiminde de yüksek mertebelerde olmalarını sağlamıştır. Arnavut hareketinde organize olmalarını da kolaylaştırmıştır.⁹⁹ Fan Stilian Noli'nin ileriki yaşamında papaz olmasında Nilos'un etkisinin olduğunu da söyleyebiliriz. Ayrıca Arnavut Rönesansında Mehmet Ali Paşa'nın da etkisinden bahsedilebilir.

Şibin-el Kom'da iki yıl geçtikten sonra Fan Stilian Noli evlenme girişiminde bulunmuştur. Bundan sonra düzenli bir maaşı ve işi olması bunu o fikre itmiştir. Daha önce de bahsettiğimiz Edirne Lisesi'nden Athanas hocasının kız kardeşi

⁹⁶ Robert Elsie, *Histori e Letërsisë Shqiptare...*, s. 272.

⁹⁷ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 291-293.

⁹⁸ Sabri Hamiti ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 78.

⁹⁹ Estela Hoxha, *Veprimtaria Diplomatiqe...*, s. xvii, ayrıca bkz. Nasho Jorgaçi, *Jeta e Fan. S. Nolit* (Tiran: Ombra GVG, 2005), s. 109.

Eftali'yi aklından çıkaramamıştır. Bu kızla Edirne'de yaşarken tanışmışlardır. Fan Stilian Noli, Nilos'a bu konuyu açmış ve sonunda gemiye binip Atina'ya gitmiştir. Ancak hocası ve aynı zamanda Eftali'nin abisi olan Athanas Fan Stilian Noli'ye olan güvenini kaybetmiştir. Bunun sebebi Atina'da at arabası işini ve gezici tiyatro işini bıraktığı içindir. Sonrasında ise Eftali'yi kaçırmayı düşünmüş ancak Athanas'ın izni olmadan böyle bir şeyi yapmak ve evlenmek ikisi içinde mutsuzluk olacağından bu girişimden vazgeçmiştir. En sonunda Mısır'a tekrar geri dönmüştür. Sonrasında Feyyum'da kilise şarkıcısı ve öğretmen aranan bir ilan görmüş daha yüksek maaşlı olduğu için hemen Feyyum'a gitmiş ve tecrübesi de olduğu için işe kabul edilmiştir. Çalışırken yine Arnavut rönesansının önde gelenlerinden restoran sahibi zengin Thanas Tashko ve Jani Vruhon ile tanışmıştır. Burada “*Sopa*” (arn. *Shkopi*) adlı gazeteyi yayımlamışlardır. Gazete Arnavut rönesansına atıfta bulunmaktadır. Ayrıca Fan Stilian Noli burada Sami Frasheri'nin “*Arnavutluk neydi, nedir, ne olacak*” (arn. *Shqipëria ç'ka qenë, ç'është e ç'do të bëhet*) eserini Yunancaya tercüme edip yayımlamıştır. Bunun amacı ise Yunan okullarında okuyan Arnavut öğrencilerin Yunancayı daha iyi bilmesidir.¹⁰⁰ Anlaşıldığı üzere Mısır'da geçim sıkıntısı çekmeyen Fan Stilian Noli, evlenmeyi de aklına koymuştur. Ancak Athanas'ı razı edememesi ve Arnavut hareketiyle tanışması bu istekten vazgeçmesine neden olduğu söylenebilir. Sami Frasheri'nin eserini tercüme edip yayımlaması da bu eseri Arnavutlarda milli bilinci uyandırmak için bir araç olarak kullandığı anlaşılmaktadır. “*Arnavutluk*” (ing. *Albania*) dergisini tanınması ve Arnavutçasını pekiştirmesi de Ulusal Rönesans'tan ilk ilhamlarını aldığı¹⁰¹ bir göstegesidir.

Tashko ve Vruhon'un güvenini kazanan Fan Stilian Noli, Amerika'ya gönderilmek üzere bu arkadaşlarından teklif almıştır. Görevi Amerika'ya gitmek ve buradaki Arnavut vatanseverleri örgütlemesiydi. Arkadaşları yol masraflarını da karşılayacaklarını taahhüt etmişlerdir. Çok geçmeden teklifi kabul etmiştir. Yolculuğu New York'a idi. Bunun sebebi başka bir vatansever Petro Nini Luarasi tarafından örgütlenmiş “*Anavatan Özlemi*” (arn. *Malli i Mëmëdheut*) toplumunun bu

¹⁰⁰ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 294-296.

¹⁰¹ Kledi Shegani, “Mesazhe Gjuhësore Të Publicistikës së Nolit, Realitete Përmes Historisë”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 345.

şehirde olmasıydı. Fan Stilian Noli, gittiğinde birçok Arnavut yurtseverle tanışacak yabancılık çekmeyecekti. Ayrıca topluluğun yöneticilerinden Vani Karameta ve Vani Vangjeli daha önce Feyyum'da Tashko'nun restoranında eski işçileriydi. Gitmeden önce arkadaşlarıyla toplantı yapıp planları konuşmuşlardır. Daha sonra Fan Stilian Noli, Feyyum'daki işinden istifa edip İskenderiye'ye doğru yola çıkmıştır. Buradan Napoli'ye giden gemiye binmiş oradan da Lloyd adında bir gemiye binip Amerika'ya doğru yola çıkmıştır.¹⁰²

Fan Stilian Noli'nin Amerika'ya gidip Arnavut vatanseverleri örgütlemek için birtakım nedenler vardı. Bunların ilki bekar olmasıydı ayrıca Yunanca, Türkçe, Fransızca, İngilizce gibi dilleri çok iyi biliyor olmasıydı. Tiyatro hayatında edindiği tecrübeler sayesinde insanların karşısında rahatça konuşabilmişti, fikirlerini ve vatansever duygularını açıkça ifade edebilmişti. Bu durumda Mısır'daki vatanseverler Amerika'ya Fan Stilian Noli'nin gitmesinin doğru bir karar olduğu sonucuna varmışlardır.¹⁰³

Mısır'da tanıştığı Arnavut diasporasının figürlerinden maddi manevi birçok fayda görmüştür. Bu senelerde bildiği yabancı diller sayesinde de çok dilli ve kültürlü bir figür olarak yetişmiştir. Bu sayede yazılarıyla da milliyetçi tutumuyla Arnavut hareketinin figürleri arasına yavaş yavaş girmeye başlamıştır.¹⁰⁴ Amerika, Fan Stilian Noli için ulusal Arnavut davasından asla vazgeçmeyen birçok Arnavut vatanseverle birlikte çalışacağı ve sonrasında gelecek nesillerin kültürü ve onların özgürleşmesi için çabalayacağı bir yer olacaktı.¹⁰⁵

1.5. Amerika'ya Yolculuğu

Dönemin şartları göz önüne alındığında Amerika birçok Arnavut vatandaşı için gözde ülkelerden biri olduğu söylenebilir. Kaynaklara göre ABD'ye gelen ilk Arnavut göçmenin Arnavutluk'un güneydoğusundaki Görice (arn. Korçë) şehrinden 1876 yılında gelmiş ancak kısa süre sonra ABD'den Arjantin'e göç etmiştir. İkinci

¹⁰² Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 296-298.

¹⁰³ Estela Hoxha, *Veprintaria Diplomatike...*, s. xviii, ayrıca bkz. Nasho Jorgaqi, *Jeta e Fan. S. Nolit* (Tiran: Ombra GVG, 2005), s. 140.

¹⁰⁴ Ece Dillioğlu, *Fan Stilian Noli'nin Şiirlerinde...* s.364, ayrıca bkz. Hektor Çiftja, *a.g.m.*, s. 339.

¹⁰⁵ Zeqir Kadriu, *a.g.m.*, s. 523.

gelen göçmenin de yine Görice (arn. Korçë) kasabasından bir genç olduğu ifade edilmektedir. Ancak asıl olarak göç dalgası 19. Yüzyılın sonlarında başlamış, bu göçlerin temel nedenleri arasında ekonomik koşulların kötü olması, siyasi nedenler ve Türk ordusunun zorunlu askerlik hizmetinden kaçmak olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁶ Bir diğer kaynağa göre ise Arnavutluk'tan ABD'ye olan ilk göç 1892'de on yedi genç erkeğin ABD'ye gelmesiyle başlamış 1914'de Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar hızlanmıştır. Bu dönemlerde gelen Arnavutların çoğu, Arnavutluk'un 1912'de bağımsızlığını kazanana kadar ABD'ye Osmanlı Devleti pasaportu ile girdiği için ABD'deki Arnavut nüfusu tam olarak bilinmemektedir.¹⁰⁷ Kısaca özetlersek Arnavutluk'tan ABD'ye gelen ilk göç tam olarak bilinmemekle birlikte, 19. Yüzyılın sonlarında başladığını ifade edebiliriz. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi bu göçlerin temel nedenleri ekonomik güçlükler, politik baskılar ve yeni bir hayat ümidiyle olduğu söylenebilir. Fan Stilian Noli de ABD'ye gelerek bu toplumun bir parçası olacaktır.

Fan Stilian Noli'nin Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yıllarını üç başlık olarak ayrılmaktadır. İlki, 1906'da Amerika'ya gitmesiyle başladığı ve 1920'ye kadar olan Arnavut milliyetçiliği dönemi, ikincisi 1920 ile 1930 arası politik hayatını, üçüncü ve son dönemi ise 1930 ile 1965'de ölümüne kadar olan milliyetçi ve siyasi yönlerine ek olarak kilise, müzik ve kültür çalışmalarının olduğu dönemdir.¹⁰⁸

10 Mart 1906'da New York'a gelen Fan Stilian Noli, hemen "*Anavatan Sözlemi*" (arn. *Malli i Mëmëdheut*) toplumunun yöneticisi Vani Vangjeli'nin evine gelmiş ancak Vani toplumun çok küçük olduğunu ve mali sıkıntılar yaşadığını ifade etmiştir. Sonrasında Fan Stilian Noli hemen bir iş bulması gerektiğini anlamış ve bir kereste fabrikasında işe başlamıştır. Mısır'da ona verilen görevin ne kadar zor olduğunu anlamıştır. Görevleri arasında Arnavutları örgütlemek, İstanbul Patriği

¹⁰⁶ Anna Mazurkiewicz, *East Central Europe in Exile Volume 1: Transatlantic Migrations*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge 2014, s. 13

¹⁰⁷ Richard T. Schaefer, *Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Society Volume 1*, SAGE Publishing, London 2008, s. 47.

¹⁰⁸ Ece Dillioğlu, *Fan Stilian Noli'nin Şiirlerinde...*, s.365, ayrıca bkz. Fan S. Noli, *Vepra 6*, Akademia e Shkencave të Republikës së Shqipërisë Instituti i Gjuhësisë dhe Letërsisë, Trashëgimi Kulturor i Popullit Shqiptar, Tiran 1996, s. 6.

tarafından yönetilen Arnavut Ortodoks kilisesini bağımsızlaştırmak, Arnavut devletini Osmanlı yönetiminden kurtarmak ve büyük güçlerin desteğini almaktır.¹⁰⁹ Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Fan Stilian Noli'nin 1906'da Amerika'ya gelmesiyle Amerika hayatının ilk dönemi olan 1906-1920 Arnavut milliyetçiliği dönemi başlamış oldu.

Kereste fabrikasında yaklaşık üç ay çalıştıktan sonra yine Arnavut Rönesansı'ndan Sotir Peci tarafından 6 Haziran 1906'da kurulmuş, haftalık olarak basılan "*Millet*" (*arn. Kombi*)¹¹⁰ gazetesinin editör yardımcılığı işi için bir teklif almış ve kabul etmiştir. Gazetede çalışırken ulusal duyguları teşvik eden, milliyetçi düşüncelerle bazı makaleler yayımlamıştır. Makalelerini "*şehirli Ali Baba*" (*arn. Ali Baba Qyteza*) takma adıyla yayımlamıştır. Bunun anlamı Ali dedesinin ismidir, qyteza ise doğduğu İbriktepe'nin Arnavutçadaki adıdır.¹¹¹ Bu gazetede bir başka Arnavut vatansever Ethim Nasi'de çalışmaktadır. Fan Stilian Noli'yi Amerika'da Arnavutların yoğun olarak yaşadığı yerlere para toplaması için gönderirmişler ancak kampanyaları başarısız olmuştur. Kısa süre sonra Sotir Peci'nin mali sıkıntılar çektiğini fark edip bu işten de ayrılmıştır. Hemen bir metal fabrikasında iş bulmuş çalışmaya başlamıştır. Bu sürede çalışırken işçilerle beraber bir yatakhane kalmıştır. Bir gün işçilerden biri kolunu fabrikada makineye kaptırması sonucu kolunu kaybetmiştir. Bu durumdan çok korkan Fan Stilian Noli, bu işten de ayrılmıştır. Sonrasında Arnavut Rönesansı'nın bir diğer öncüsü Bajo Topulli bir dizi konferans vermek için Amerika'ya gelmiştir. İngilizce bilmediği için Fan Stilian Noli'yi rehber olarak kiralamıştır. Bir süre onun yanında çalışmıştır. Bajo Topulli'nin Avrupa'ya dönmesiyle Fan Stilian Noli tekrar işsiz kalmıştır.¹¹² 1906'da Atina Üniversitesi mezunu Sotir Peci tarafından yayımlanmaya başlayan kombi gazetesi, ABD'de yaşayan Arnavutlar arasında milliyetçi duygular aşılmiş ve Arnavutça okuryazarlığın artmasında etkili olmuştur.¹¹³ Anlaşıldığı üzere

¹⁰⁹ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 298-299.

¹¹⁰ Sotir Peci tarafından Amerika'da kurulan ilk haftalık Arnavut gazetesi, Amerika'daki Arnavut milliyetçiliğinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Constitution and By-laws of The Pan-Albanian Federation Vatra*, Vatra Press, Boston 1926, s. ii.

¹¹¹ Estela Hoxha, *Veprimtaria Diplomatie...*, s. xviii.

¹¹² Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 300-302.

¹¹³ Anna Mazurkiewicz, *a.g.e.*, s.14.

Amerika’da ilk yıllarında birçok işte çalışmış ancak hiçbirinde kalıcı olmamıştır. Gazetecilik kariyerine “*Millet*” (arn. *Kombi*) gazetesıyla başlamış ancak kısa süre sonra bırakmıştır. Kısa bir süre de olsa tercümanlık yaparak yabancı dil bilmesinin avantajını Amerika’da kullandığını görmekteyiz.

Fan Stilian Noli, 6 Ocak 1907’de *Boston*’da “*Yemin*” (arn. *Besa Besë*)¹¹⁴ topluluğunu kurmuştur.¹¹⁵ Atina’dayken yazmış olduğu “*İsrail ve Filistin*” (arn. *Israelitë dhe Filistinë*) dramasını 1907’de *Boston*’da yayımlama fırsatı bulmuştur.¹¹⁶ Amerika’da kurulan bu toplumların temel hedefi olarak Arnavut toplumunun siyasi ve kültürel gelişmesidir. Bu hedef doğrultusunda Arnavutça kitap, gazete ve edebi eserler de yayımlanması amaçlanmıştır. Bu yıllarda Amerika’da yaşayan Arnavut topluluklarının organize olmasının başında Fan Stilian Noli’nin yanı sıra Sotir Peci ve Petro Nini Luarasi gibi Arnavut aydınların da önde geldiğini söylemek mümkündür.¹¹⁷

1907 yılında, genç bir Arnavut vatansever Kristo Thimi Dishnica, Hudson, Massachusetts’te vefat etmiştir. Cenaze işlemleri için Yunan Ortodoks rahip çağırılmış ancak rahip ölen gencin Arnavut olduğunu öğrenince defin işlemlerini reddetmiştir. Bu olay Massachusetts’de yaşayan Ortodoks Arnavutları derinden etkilemiştir. Kendilerine Arnavut bir rahip tayin edilmesini isteyerek Fan Stilian Noli’ye başvurmuşlardır. Kendisinden rahip olmasını istemişlerdir. Arnavut davası için güzel bir fırsat olduğunu düşünen Fan Stilian Noli, bu olayı Birleşik Devletler’deki Rus Ortodoks Kilisesi’nin başkanı ve başpiskoposu Platon’dan kendisini bir rahip olarak tayin etmesini istemek için doğrudan New York’a gitmiştir. New York’da uzun bir bekleyişin ardından başpiskopos Platon, Fan Stilian Noli’yi 8 Mart 1908 Pazar günü yirmi altı yaşındayken, New York’taki St. Nicholas Rus Katedrali’nde rahip olarak atamıştır. Törene başta “*Millet*” (arn. *Kombi*) gazetesini

¹¹⁴ “Besa Besë”, Arnavutça’da çok önemli bir söz ve yemindir. Bir nevi Türkçe’de “sözüm söz”, “can çıkar sır çıkmaz” gibi bir anlama sahiptir.

¹¹⁵ Ece Dillioğlu, *Fan Stilian Noli’nin Şiirlerinde...*, s.362, ayrıca bkz. Nasho Jorgaçi, *Jeta e Fan S. Nolit I*, Ombr GVG Yayınevi, Tiran 2005, s. 194-195.

¹¹⁶ Anna Mazurkiewicz, *a.g.e.*, s. 14.

¹¹⁷ Kristaq Prifti, *a.g.e.*, s.334.

yayın yönetmeni Sotir Peci olmak üzere birçok Arnavut yurtsever katılmıştır.¹¹⁸ Aslında bu Amerika Birleşik Devletleri'nde bir Arnavut Ortodoks kilisesi kurmanın ilk hamlesi olmuş ancak 22 Mart 1908'de Boston'da “*Onur Şövalyeleri*” salonunda Fan Stilian Noli'nin “*Yeni Ahid*”den yaptığı Arnavutça tercümelemlerle ayin yapılarak ilk ciddi girişimde bulunulmuştur. Bu girişim birçok Arnavut yurtsever tarafından mutlulukla karşılanmış yine aynı gün Boston'da “*Aziz Cerc*” (*arn. Shën Gjergji*) adıyla Arnavut kilisesi de kurulmuştur.¹¹⁹ Nihayetinde Arnavut Ortodoks kilisesinin kurulmasında Hudson olayının tarihi bir öneme sahip olduğunu ve Fan Stilian Noli'nin de kilise kariyerinde büyük bir basamak çıktığını söyleyebiliriz.

Amerika'ya gelişinin üzerinden iki yıl geçmiş, İngilizcesini daha da ilerletmiş, Harvard Üniversitesi sanat bölümüne 1908 yılında kayıt olmuştur.¹²⁰ Daha önce de ifade ettiğimiz Fan Stilian Noli'nin kurduğu “*Yemin*” (*arn. Besa Bes*) topluluğu 15 Şubat 1909'da Arnavut hareketinin ve Arnavut edebiyatının başka bir figürü Faik Konica'nın Amerika'ya gelmesiyle “*Güneş*” (*arn. Dielli*) adında Arnavutça gazete yayımlamaya başlamıştır. Dielli gazetesinin kurucuları Faik Konica ve Fan Stilian Noli'dir.¹²¹ Faik Konica'nın Amerika'ya gelmesiyle Fan Stilian Noli, ondan Arnavut kültürünün yanı sıra Arnavut dilinin inceliklerini de öğrendiği söylenebilir.¹²²

28 Nisan 1912 yılına gelindiğinde kurucuları arasında başta Fan Stilian Noli ve Konica olmak üzere “*Pan – Arnavutluk Vatra*”¹²³ *Federasyonu*” (*arn. Federata Pan Shqiptare e Vatrës*) kurulmuştur. Boston'dan “*Yemin*” (*arn. Besa Besë*), New England'dan “*Akçahisar'ın Bayrağı*” (*arn. Flamuri i Krujës*), Worcester'dan

¹¹⁸ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 302-304; Anna Mazurkiewicz, *a.g.e.*, s.13-14.

¹¹⁹ Ilir Rruga, *a.g.m.*, s. 58, ayrıca bkz. Nathalie Clayer. *Arnavut Milliyetçiliğinin Kökenleri: Avrupa'da Çoğunluğu Müslüman Bir Ulusun Doğuşu*, Trc. Ali Berktaş İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013 s. 400-516; ayrıca bkz. “100-vjetori i Ktedrales shqiptaro-ortodokse ‘Shën Gjergji’, Boston, SHBA”, *Gazeta Ngjalla*, Mart 2008 s. 3-4; Nesimi Qani, *Ortodoks Arnavutlar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2011, s. 55; Robert Elsie, *Historical Dictionary of Albania*, Scarecrow Press, Lanham, Toronto, Plymouth 2010, s. 310.

¹²⁰ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 305.

¹²¹ Robert Elsie, *Historical Dictionary...*, s. 33.

¹²² Nysret Krasniqi “Fenomene Studimi: Fan S. Noli dhe Migjeni”, *Materialet e punimeve të seminarit XXXI Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare: Prishtinë, 13-25 gusht 2012*, Fakulteti i Filologjisë Yayınları, Prishtina 2012, s. 34.

¹²³ “Vatra” Arnavutça'da “Ocak” anlamına gelmektedir. Ayrıca bkz. <https://fjale.al/vat%C3%ABr> , (04.02.2021).

“Ulus” (arn. *Kombëtarja*) ve New York’dan “Kırlangıç” (arn. *Dallandyshja*) olmak üzere Amerika’daki diğer tüm Arnavut dernekleri Vatra altında toplanmıştır.¹²⁴ Bu topluluğun kuruluş aşamasında ilk olarak “Kastrioti”, “Pëllindja”, “Skënder” gibi isimler önerilmiş ancak Fan Stilian Noli’nin tavsiyesi üzerine “Vatra” ismi kabul görmüştür.¹²⁵ “Güneş” (arn. *Dielli*) gazetesi federasyonun bir yayın organı olmuş, Daha sonra Fan Stilian Noli “Adriyatik Dergisi” (arn. *Revista Adriatik*) adında da bir İngilizce dergi çıkarmıştır. Topluluk Arnavutluk dışında kurulmuş en güçlü topluluk olmuş hatta I. Dünya savaşında Arnavutluk’un hükümeti gibi olmuştur.¹²⁶ Topluluğun kuruluş aşamasını içeren “Vatra Takvimi” (arn. *Kalendari i Vatrës*) adında bir eser de çıkarılmıştır. Joan Pelushi’ye göre ise Fan Stilian Noli, Vatra örgütü ve Dielli gazetesi ile Amerika’daki Arnavut Ortodoks Kilisesi hakkında farkındalık yaratırken millileştirme başarısına da ulaşmıştır.¹²⁷ Adriatik dergisiyle ilgili olarak da siyasi temaları olan, batılı bir kitleye hitap ederek Arnavut meselesi hakkında halkı bilinçlendirmeyi amaçlayan bir dergi olduğunu söylemek mümkündür.¹²⁸

Bu dönemde Fan Stilian Noli, Arnavutluk’un savunması ve kurtuluşu için topluluk adına para toplama kampanyası yürütmüş, “Anne için verin” (arn. *Jepni Për Nënë*)¹²⁹ şiirini kaleme almıştır.¹³⁰ Vatra liderliğinde Arnavutlar propaganda çabalarının desteği için Amerika’da yaklaşık 200.000 \$ toplamışlar ve Arnavutluk hükümetine katkı sağlamışlardır.¹³¹

28 Kasım 1912’de Arnavutluk’un bağımsızlığını ilan etmesiyle, uluslararası alanda bağımsızlığının tanınması için Fan Stilian Noli bir dizi eylemlerde bulunmaya başlamıştır. Arnavut hükümeti Faik Konica’nın kardeşi Mehmet Konica’yı

¹²⁴ Estela Hoxha, *Veprimtaria Diplomatike...*, s. xx. Ayrıca bkz. Nasho Jorgaqi, *Jeta e Fan. S. Nolit* (Tiran: Ombra GVG, s. 258.

¹²⁵ Ece Dillioğlu, *Fan Stilian Noli’nin Şiirlerinde...*, s.366, ayrıca bkz. Nasho Jorgaqi, *Jeta e Fan S. Nolit I*, Ombra GVG Yayınevi, Tiran 2005, s. 257.

¹²⁶ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 306-307; *Constitution and By-laws of The Pan-Albanian Federation Vatra*, Vatra Press, Boston 1926, s. iii.

¹²⁷ Joan Pelushi, “Peshkop Theofan Noli - Një Jetë në Shërbim të Kishës”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 26.

¹²⁸ Hektor Çiftja, *a.g.m.*, s. 339.

¹²⁹ *Kalendari i Vatrës*, Fedarata Vatra Yayınları, Boston 1918, s. 66.

¹³⁰ Fan Stilian Noli, *Albumi*, Berati Yayınevi, Prizren 2011, s. 13.

¹³¹ Richard T. Schaefer, *a.g.e.*, s. 48.

Arnavutluk'un diplomatik olarak tanınması için delegelerle birlikte Londra'ya göndermiştir. Fan Stilian Noli de Arnavut Ortodoks kilisesinin bir temsilcisi olarak Arnavutluk'a gönderilmiş, Faik Konica'da Amerika'daki Arnavutları temsil etmek üzere Vatra tarafından Londra'ya gönderilmiştir.¹³² İngiltere'ye vardıklarında Fan Stilian Noli, Arnavutluk'un bağımsızlığını dile getirmek için İsmail Qemali'ye şöyle yazmıştır:

*“Vatansever çalışmalarınız için sizi tebrik ediyorum. Çok yaşa Arnavutluk. Yeni kabine çok yaşa!”*¹³³

O yıl Avrupa'da Arnavutluk'un diplomatik tanınırlığını sağlamak için kongreler düzenlemiştir. Romanya'daki Arnavut topluluğu başkanı Nikola Naço'nun vefatı üzerine Romanya'yı da ziyaret etmiştir. Fan Stilian Noli burada dini kitabı *“Triodin”* i yayımlamıştır. Birinci dünya savaşının patlak vermesi sonucu Fan Stilian Noli Viyana'da mahsur kalmıştır, Vatra'nın desteği gelmesi üzerine Amerika'ya tekrar dönmeyi başarmıştır. 18 Temmuz 1915'de Vatra başkanı seçilmiş ve 12 Temmuz 1917'de tekrar Vatra başkanı seçilmiştir.¹³⁴ Arnavutluk'un sorunlarını çözmeye Birinci Dünya Savaşı engeline takılan Fan Stilian Noli, Viyana'da kaldığı sürede *“Othello”*, *“Machbet”*, *“Hamlet”* ve *“Julios Caesar”* gibi tercümeleriyle uğraşmıştır.¹³⁵ Fan Stilian Noli'nin bu Avrupa ziyareti hayatında ilk kez 1913 yılında ana vatani Arnavutluk topraklarını ziyaret etme fırsatı da vermiştir.¹³⁶

9 Mart 1914 tarihinde memleketine ikinci kez geldiğinde Dıraç (arn. Durrës) şehrinde hükümet binası önünde bir miting düzenlemiştir. Halkına zikrettiği vatansever konuşmalardan sonra övgü toplamıştır. Kaynaklara göre bu konuşma memleketinde yaptığı ilk konuşmadır. Konuşması, Arnavutluk'a bakış açısının ve geleceğinin bir göstergesiydi. Ayrıca kaldığı süre boyunca dönemin önemli şahsiyetleriyle de tanışma fırsatı bulmuştur. Isa Boletini, Bajram Curri, Hasan Prishtina, Bajram Daklani, Çerçiz Topulli, Themistokli Gërmenji gibi figürlerin yanı

¹³² Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 308.

¹³³ Estela Hoxha, *Veprimtaria Diplomatike...*, s. xxi, ayrıca bkz. Nasho Jorgaqi, *Jeta e Fan. S. Nolit* (Tiran: Ombra GVG, s. 274.

¹³⁴ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 308-309.

¹³⁵ Estela Hoxha, *Veprimtaria Diplomatike...*, s. xxii, ayrıca bkz. Nasho Jorgaqi, *Jeta e Fan. S. Nolit* (Tiran: Ombra GVG, s. 301-302.

¹³⁶ Robert Elsie, *Historical Dictionary...*, s. 330.

sıra Thanas Tashko, Jani Vruho, Pandeli Evangjeli, Dhimitër Mola, Milto Sotir Gurra, Aleksandër Stavro Drenova, Dervish Hima, Nikoll Ivanaj, Josif Bageri, Hilë Mosi gibi kişilerle de dostane yakınlıklar kurmuştur.¹³⁷

Vatra'nın başkanı seçilmesiyle Fan Stilian Noli, I. Dünya Savaşı'nda Arnavutluk'un bağımsızlığı tanımayıp sınırlarını ihlal eden güçlere karşı çağrıda bulunması için ABD başkanı Wilson ile konuşmak için Washington'da düzenlenen Birleşmiş Milletler Barış konferansına katılmıştır. Buluşma sonrası Wilson Versay Barış Konferansında bir sesinin olduğunu ve bu sesini Arnavutluk'un yararına kullanacağını dile getirmiştir. Etkisini hem Versay Barış Konferansında Arnavutluk için kullanmış hem de 1915'de yapılan gizli Londra Antlaşmasıyla Arnavutluk'un bölünmesini de kınamıştır. ABD'nin bu antlaşmayı desteklemediğini asla geçerli olmayacağını belirtmiştir. Bu sayede ABD başkanı Wilson Arnavutluk'un bağımsızlığının en bilinen savunucularından biri olmuştur. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Birinci Dünya Savaşı sırasında Arnavutluk'ta bir hükümet olmadığı için Vatra bu dönemde dünyanın çeşitli yerlerinde temsilciler tutarak Arnavut hükümeti görevini üstlenmiştir.¹³⁸ Fan Stilian Noli, Barış Konferansındaki Amerikan yaklaşımını her zaman överek bunu Arnavutlar için bir fırsat olduğunu dile getirmiştir. Arnavutluk davasını Amerika'nın gündemine taşımıştır. Kısaca Vatra başkanı olarak *“Başkan Wilson'un dikkatini nasıl çekeceğini biliyordu”*¹³⁹ diyebiliriz. Ayrıca Nasho Jorgaqi, Fan Stilian Noli'nin Amerika ile Arnavutluk arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasında da ön planda olduğunu vurgularken, Vatra'nın bir süre kendisinin yönetiminde olmasına ilişkin *“Vatra'nın altın çağı”* olarak ifade etmektedir.¹⁴⁰ Sonrasında ise 27 Temmuz 1919'da Amerika'daki Arnavut Ortodoks kilisesine piskopos olarak atanmıştır.¹⁴¹ Arnavut Ortodoks kilisesi kariyerine bir yeni gelişme daha eklediği görülmektedir.

¹³⁷ Estela Hoxha, *Veprimtaria Diplomatike...*, s. xxii, ayrıca bkz. Nasho Jorgaqi, *Jeta e Fan. S. Nolit* (Tiran: Ombra GVG, s. 291-295).

¹³⁸ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 309-310.

¹³⁹ Fejzi Lila, *Lidershipi Shqiptar – Shqipëria Politike: 1912 – 1989*, (Doktora Tezi), Universiteti Europian i Tiranës Fakultetin Shkenca Sociale, Tiran 2017, s. 37.

¹⁴⁰ Nasho Jorgaqi, “Roli i Fan Nolit në Marrëdhëniet Shqiptaro-Amerikanë”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 13.

¹⁴¹ Robert Elsie, *Historical Dictionary...*, s. 342.

Birinci Dünya Savaşı'nın ateşkes antlaşmasının ardından işgalci güçler Arnavutluk'tan ayrılmış 3 Haziran 1920'de Lushnja Kongresiyle yeni hükümet kurulmuştur. Yeni kurulan Arnavut hükümeti Arnavutluk'un özgürlüğü ve sınır sorunun çözülmesi umuduyla gözlerini Cenevre'de bulunan Milletler Cemiyeti'ndeki barış konferansına çevirmiştir. Arnavutluk'un da Milletler Cemiyeti'ne katılmasını isteyerek bu görev için Fan Stilian Noli'yi uygun görmüşlerdir. Vatra desteğiyle başta Fan Stilian Noli olmak üzere heyet Amerika'dan ayrılmış ilk Arnavutluk'a oradan da Cenevre'ye gitmiştir. Bu göreve Fan Stilian Noli'nin uygun görülmesinin başlıca sebebi Milletler Cemiyeti'nin resmi dilleri olan İngilizce ve Fransızca'yı pekiyi bilmesi olduğu söylenebilir. Fan Stilian Noli görevi başarıyla yerine getirip nihayetinde 17 Aralık 1920'de Arnavutluk'u Milletler Cemiyetine üye yapmıştır. Arnavutluk'un bağımsızlığının yeniden doğrulanmasının yanı sıra gizli Londra Antlaşmasının değeri de düşürülmüş, ayrıca Arnavutluk'un sınırları da belirlenmiştir. Fan Stilian Noli'nin bu başarısının ardından ünlü İngiliz basını The Manchester Guardian şöyle yazmıştır:

“Fan Noli, herhangi bir ülkede nasıl öne çıkacağını bilen bir adam. İlk olarak Cenevre'de derin bir etki bırakan mükemmel bir diplomat, uluslararası politika uzmanı, usta bir tartışmacı. Balkan rakiplerini ustalıklı mağlup etti, ancak acımasız bir gülümsemeyle ilerlemeye devam etti. Okumaya değer her şeyi İngilizce ve Fransızca okumuş, geniş kültürlü bir adamdır.”¹⁴²

Diplomatik kariyerinde ulaştığı büyük bir başarının ardından Fan Stilian Noli bir süre Cenevre'de kalmış, Arnavutluk hükümetinin kasasında para olmadığı için Vatra'dan para gönderilerek tekrar Amerika'ya dönmüştür.¹⁴³ Arnavutluk'un Milletler Cemiyeti'ne katılımı Arnavut Ulusal Hareketi için önem arz etmekteydi ve Fan Stilian Noli'nin bu başarısı, davada önemli bir rol oynadığının göstergesidir.¹⁴⁴ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Fan Stilian Noli'nin Amerika'daki hayatı üç

¹⁴² Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 312.

¹⁴³ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 310-312.

¹⁴⁴ Estela Hoxha, “Veprimtaria e Fan S. Nolit në Lidhjen e Kombeve në Vitet 1920-1921”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 449.

bölüme ayrılıyordu. 1920’de elde ettiği bu siyasi başarı ile hayatının ikinci dönemi olan 1920-1930 siyasi hayat döneminin başladığını görmekteyiz. Zeqir Kadriu’ya göre tüm hayatındaki en önemli aktivite dönemi 1920-1930 yılları arasındaki dönemdir.¹⁴⁵ Bu dönemde edebi yönüyle ortaya çıkan Fan Stilian Noli bilhassa “*İskender Bey Tarihi*” (arn. *Historia e Skërderbeut*) isimli kitabını yazarak Arnavut edebiyatında sesini duyurmuştur. Kendisi bu kitapla ilgili şöyle söylemektedir:

“1921’de Arnavutluk’un Ulusal Kahramanı İskender Bey’in panegirik bir hikayesini yazdım. Bu Arnavutça’daki en popüler kitabım oldu.”¹⁴⁶

1921 yılında Arnavutluk devletinin kabinesi I. Dünya Savaşı sırasında Vatra’nın Arnavutluk’a yaptığı değerli hizmetlerden ötürü kendileri adına, parlamentoda bir temsilci bulundurma hakkı vermişlerdir. Vatra da bu göreve Fan Stilian Noli’yi layık görmüştür. Fan Stilian Noli bu görevi 1921 ve 1922¹⁴⁷ yılları arasında sürdürmüştür. 1922’de Xhafer Ypi hükümetine dış işleri bakanı olarak da atanmış ancak çok kısa bir süre sonra istifa etmiştir. Nitekim ona göre Xhafer Ypi hükümeti gerici bir hükümetti ancak kendisi ilericiydi.¹⁴⁸ Sonrasında Arnavut Ortodoks kilisesi için önemli bir adım atılarak 12 Eylül 1922’de Berat Kongresi sonrası Arnavut Ortodoks Kilisesi otosefal olarak ilan edilmiştir.¹⁴⁹ 21 Kasım 1923’e gelindiğinde Görice (arn. Korçë) kasabasındaki Aziz George Katedrali’ne piskopos olarak ve yine aynı gün Dıraç (arn. Durrës) metropolitanı olarak atanmış, Tiran’da dahil olmak üzere tüm Arnavutluk kiliseleri artık onun yetkisi altına girmişti.¹⁵⁰ Sonrasında Faik Konica ile beraber 1923’den 1924’e kadar Görice (arn. Korçë) kentinin milletvekili olarak meclise girmiştir.¹⁵¹ Anlaşıldığı gibi Fan Stilian Noli’nin siyasi kariyeri ile kilise kariyeri paralel bir şekilde ilerlemiştir.

¹⁴⁵ Zeqir Kadriu, *a.g.m.*, s. 522 ayrıca bkz. *Historia e letërsisë shqipe-Romantizmi*, 1, Priştina, s. 198.

¹⁴⁶ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 365.

¹⁴⁷ Diana Estrefi, *Republika e Shqipërisë Kuvendi Ligjvënisset Shqiptarë 1920-2005*, Kuvendi i Shqipërisë Yayınları, Tiran 2005, s.13.

¹⁴⁸ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 312-313.

¹⁴⁹ Robert Elsie, *A Dictionary of Albanian Religion, Mythology and Folk Culture*, C. Hurst & Co. Publishers, Londra 2001, s. 198.

¹⁵⁰ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 313.

¹⁵¹ Diana Estrefi, *a.g.e.*, s. 17.

1.6. 1924’de Arnavutluk’a Dönüşü ve Haziran Devrimi

1921-1922 Loşna (arn. Lushnja) Kongresinin önemi genişledikten sonra, ulusal devlet kurumlarının demokratikleşme süreci başlamıştır. Parlamentoda devletin çeşitli sorunları görüşülmüştür. Ancak en önemli sorun yönetim şekli olmuştur. Arnavutluk devleti Monarşi ile mi yoksa Cumhuriyet ile mi yönetilecek henüz belirlenmemiştir. Bu yıllarda cumhuriyetçi demokrat milletvekilleri öne çıkarken, monarşinin destekçileri muhafazakarlar da öne çıkmıştır. Anayasa konseyi toplanana kadar bu görüşler hep dile getirilmiştir. 1923 sonbaharında, 1921 yılının parlamento seçimlerinde kurulmuş olan muhafazakar partinin ve halk partisinin işleyişi askıya alınmıştır. Sonrasında iki grup ortaya çıkmıştır. Bu gruplardan biri Ahmet Zogu’nun liderliğinde ve aynı zamanda başkanlığını sürdürdüğü hükümetin politikalarını ve izlediği yolu destekleyenler, diğer grup ise daha önce “Halk Partisi” üyesi, devletin eylemlerini eleştiren devrimci Fan Stilian Noli’nin grubu idi. Parlamentoda Ahmet Zogu¹⁵² grubu ağırlıklı olarak toprak sahibi feodal beylerden oluşurken, Fan Stilian Noli liderliğindeki grup ise Arnavut toplumunu muhasır medeniyetler seviyesi çıkarmayı amaçlayan, yüzünü batıya dönen, yurt dışında eğitim görmüş aydınlardan ve demokratiklerden oluşmaktaydı. Bu iki karakter 1923-

¹⁵² Arnavutluk devletinin politik bir kişiliği ve yöneticisidir. Mati yöresinin “*Burgajet*” (arn. *Burgajet*) kazasında hayata gözlerini açmıştır. Kral Zog olarak da bilinmektedir. 1903 yılından 1912 yılına kadar İstanbul’da yaşayan Zogu I. Dünya Savaşı döneminde Avusturya-Macaristan saflarında savaşan Arnavut gönüllülerden oluşan bir orduyu yönetmiştir. 1920 “Loşna” (arn. Lushnja) Kongresine de katılan Zogu, 1920’den 1922’ye kadar Sulejman Delvina’nın emri altında İçişleri bakanı sonrasında ise savunmadan sorumlu bakan koltuğunda oturmuştur. 2 Aralık 1922’de temelini attığı muhafazakar hükümetle, 23 Şubat 1924’e kadar iktidarda kalmayı başarabilmiştir. Fan Noli’nin Haziran Devrimi sonrası çareyi Yugoslavya’ya kaçmakta bulan Zogu, 24 Aralık 1924 tarihinde tekrar Tiran’a dönerek Noli’nin demokratik hükümetini alt üst etmiştir. 15 Ocak 1925’de tekrar yeni bir kabine kurmuştur. 31 ocakta tekrar başkanlığa atanmıştır. İktidara tekrar gelirken arkasına Yugoslav desteğini alsa da Yugoslavların rakibi faşist İtalyanlar ile anlaşmalar yapmıştır. 27 Kasım 1926 ve 22 Kasım 1927 tarihinde İtalya ile iki önemli anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmalar neticesinde Arnavutluk’un bağımsızlığı tehlikeye girmiştir. 1 Eylül 1928 tarihinde ise kendisi Kral I. Zog olarak duyurmuştur. Bu girişimin arkasında İtalya’nın olduğunu söylemek mümkündür. 1931 yılında Sağlık sorunları sebebiyle *Viyana*’da bulunurken suikast girişimine uğramış ancak yara almadan kurtulmuştur. 7 Nisan 1939’da İtalya’nın Arnavutluk’a saldırmasıyla eşini ve yeni doğan çocuğunu alarak Yunanistan’a oradan da İngiltere’ye kaçmıştır. Yurt dışında yaşadığı sürüce komünist karşıtlarının ve monarşistlerin desteğini almaya çalışsa da başaramamıştır. Fransa’nın *Suresnes* kentinde mide kanserine yakalanarak 1961 yılında hayata gözlerini yummuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Robert Elsie, *Historical Dictionary...*, s. 498-500.

1924 yılları arasında Arnavutluk devletinin iki siyasi figürü olmuştur.¹⁵³ Arnavutluk toprakları liberalizm ve feodalizm arasında bir savaş yaşayacaktı.¹⁵⁴

Bu yıllarda milletvekili seçim sisteminde ses getirecek değişimler de yapılmıştır. Hatta bu değişiklikler aşırıya kaçmış ve neredeyse yeni bir kanun taslağı gibi olmuştur. Seçim şekli 29 Eylül'de Fan Stilian Noli liderliğinde muhalefet ile de görüşülmüş sonrasında protesto amacıyla muhalefet salonu terk etmiştir. Daha sonra ise muhalefet, seçim sistemini sert bir dille eleştirerek Arnavutluk yöneticilerinin devleti kendi malları gibi sahiplendiğini ve her geçen gün diktatörlüğe doğru gittiklerini dile getirmiştir. 30 Eylül'de tüm tepkilere rağmen yeni milletvekili seçim yasası çıkarılmış ve sonrasında parlamento işleyişi de askıya alınmıştır. Muhalefet bu dönemde seçimlerin tarafsız ve usule uygun olarak yapılmasını ve ayrıca politik tutukluların da serbest bırakılmasını istemiştir. Fan Stilian Noli liderliğindeki muhalefetin amacı tarım reformu, ülkenin ekonomik olarak kalkınması, yargı bağımsızlığı, vergilerin etkin kullanılması, anayasal güvencenin sağlanması ve demokratik özgürlüğün de yayılması idi.¹⁵⁵

21 Ocak 1924'de Xhafer Ypi'nin konuşmasıyla kurucu meclis açılmıştır. Xhafer Ypi, ülkenin iyiliği için her şeyi yapmaya hazır olduğunu dile getirmiştir. Meclis açıldıktan bir ay içerisinde milletvekili seçimi sırasında yapılan usulsüzlüklere itirazlar gelmiştir. Meclis çalışmalarının başlamasıyla hükümet destekçileri ve muhalefet arasında çatışmalar daha da artmıştır. Arnavutluk adeta bir anarşiye doğru sürüklenmiştir. Aynı zamanda devlet yönetiminde de kargaşalar vuku bulmuştur. 1924 yılı başında Zogu mecliste milletvekili çoğunluğuna sahip olsa da istikrarlı bir devlet yönetimi kuramamıştır. Zogu'dan istifa etmesi istenmiş ancak Zogu her şeye rağmen hükümdarlığını sürdürmeyi hedeflemiştir. Buna Fan Stilian Noli liderliğinde muhalefet itiraz etmiştir.¹⁵⁶

23 Şubat 1924'de yeni seçilen milletvekilleri ile tekrar toplanan meclis, gündemine meclis başkanı seçimini almıştır. Fan Stilian Noli liderliğinde halk

¹⁵³ Muin Çami, *Historia e popullit shqiptar, vëllimi III Periudha e pavarësisë 28 nëntor 1912 - 7 prill 1939*, Toena Yayınları, Tiran 2007, s. 213-214.

¹⁵⁴ Fejzi Lila, *a.g.t.*, s. 42.

¹⁵⁵ Muin Çami, *a.g.e.* s. 215-216.

¹⁵⁶ Muin Çami, *a.g.e.*, s. 217-218.

partisinden aday Ibrahim Gjindi, başbakan Ahmet Zogu liderliğinde muhafazakarların adayı ise Eshref Frashëri olmuştur. Geçici meclis başkanı Petro Poga ile başlayan oturumun devamında silah sesleri duyulmuştur. Sonrasında Ahmet Zogu yaralı olarak meclise girmiş, arkasından silahlı korumaları ve kendisinin sağ kolu Shefqet Vërlaci eşlik etmiştir. Suikast girişiminde muhalefeti suçlamışlardır. Mecliste Fan Stilian Noli haricinde milletvekillerinde silahlar vardır ancak olası bir çatışma çıkmamıştır. Sonrasında askeri güçler meclise gelerek Ahmet Zogu'yu güvenli bir bölgeye götürmüşlerdir. Ahmet Zogu'ya suikast düzenleyen katilin Beqir Valteri olduğu tespit edilmiştir. Ahmet Zogu'yu amcasının ölümünden sorumlu gördüğü için intikam almak istemiştir. Sonrasında Ahmet Zogu güçlerinden korkup meclis tuvaletine saklanmış ve biraz direndikten sonra teslim olmuştur.¹⁵⁷ Zogu'ya yapılan bu suikast girişimine ilişkin Fan Stilian Noli liderliğinde muhalefet kan davası suçu olarak tanımlarken Zogu yanlısı muhafazakarlar devrimin ilk atışı olarak tanımlamıştır.¹⁵⁸

Bu saldırının intikamını almak isteyen Zogu meclisten çıktıktan sonra evine gidip saldırı planı yapmıştır. Amacı askeri güçleri kullanarak meclisteki muhalefet vekilleri tutuklamak, başkenti işgal edip savaş durumu ilan etmek ve en büyük amacı diktatörlüğü kurmaktır. Bu açıdan orduda destekçisi olan komutan Osman Gazepi'ye talimat vererek muhalefet milletvekillerini tutuklamasını istemiştir ancak muhalefet milletvekilleri direnince komutan Gazepi meclisi kuşatmış ve zor kullanmaya başlamıştır. Ayrıca Zogu Debre'den ve Mati'den takviye askeri güç de istemiştir. Ancak sonrasında durum Fan Stilian Noli liderliğinde muhalefetin lehine dönmüştür. Tiran ordusu komutanı Zogu'dan emir almayı reddetmiş, meclis kuşatmasını kaldırması için komutan Gazepi'ye de emir vermiştir. Komutan Shefqet Korça da Debre ve Mati'den Zogu'ya destek olarak gelecek askerlerin de önünü kesmiştir. Ahmet Zogu ve yandaşları durumun aleyhlerine olduğu görünce planları da suya düşmüştür.¹⁵⁹

23 Şubat'ta meclis, meclis başkanı olarak muhafazakar Eshref Frashëri'yi yardımcısı olarak da Kost Paftalin seçmiştir. 23 Şubat olayı her iki grubu da

¹⁵⁷ Fan Stilian Noli *Vepra II...*, s. 313-315.

¹⁵⁸ Fejzi Lila, *a.g.t.*, s. 44.

¹⁵⁹ Fan Stilian Noli *Vepra II...*, s. 315-317.

sarsmıştır. Suikastin ertesi günü Fan Stilian Noli, Luigj Gurakuqi, Sulejman Delvina gibi tanınan isimlerin yanı sıra yirmi dokuz muhalefet üyesi, ülkenin içinde bulunduğu durumu anlatmak ve bir çıkış bulmak için açıklama yapmışlardır. Bu zor durumlardan sonra başbakan Zogu, sonunda istifa etmek zorunda kalmış ve hükümetten ayrılmıştır. Ancak yeni hükümeti de desteklemeye devam etmiştir. Yeni hükümet, muhalefetin de destek verdiği Sami Bey Vrioni tarafından değil de ABD'nin Tiran temsilcisinin gerici bir adam olarak zikrettiği Shefket Bey Vërlaci tarafından kurulmuştur. Hükümet tekrar kurulmasına rağmen yönetim şekli hala belirlenememiştir. Nisan ayında muhafazakar milletvekilleri meclise monarşik yapıyı öneren bir rapor verirken Fan Stilian Noli liderliğinde muhalefet ise cumhuriyetçi bir yapıyı öneren rapor vermişlerdir. Bu dönemde Arnavut halkı da ekonomik ve sosyal açıdan çökmüştür. Köylülerin malları yeni kurulan hükümet tarafından haczedilmiş, devamında tarımsal üretim durmuştur. Bunun neticesinde halk ayaklanmaları baş göstermeye başlamıştır.¹⁶⁰

1924 Nisan başında Amerika vatandaşı olan iki turist Arnavutluk'un Mamuras vilayetinde öldürülmüştür. Amerikan yöneticiler, Vërlaci yönetiminden katillerin bulunmasını istemiştir. Ancak o dönemde Arnavutluk'ta arkalarında siyasilerin olduğu bazı silahlı çeteler vardı. Bu durum mecliste dile getirilmiştir. Meclis üyesi Avni Rustemi¹⁶¹ açıklamayı yapmıştır. Sonrasında meclis başkanı katillerin bulunması için kuşatma yapılmasını onaylamıştır. Bu olay haricinde yine bazı politik eylemler meydana geldikten sonra, hükümet ile muhalefet arasında gerilim daha da tırmanmıştır. Sonrasında Vërlaci hükümeti, muhalefeti sakinleştirmek için koalisyon teklif etmiştir. Muhalefet bunu kabul etmiştir. Nitekim

¹⁶⁰ Muin Çami, *a.g.e.*, s. 218-220.

¹⁶¹ Libhonova'da doğan, eğitimini Yanya ve İstanbul'da tamamlayan politik bir figür ve devrimcidir. 1912 ile 1913 yılları arasında *Cenevre*'de bir öğretmen okulunda okumuş sonrasında 1919 yılında İtalya'nın *Calabria* kentinde Saint Adrian Kolejinde eğitim almıştır. 13 Haziran 1920 yılında Fransa'nın başkenti *Paris*'te Esad Paşa Toptani'ye suikast girişiminde bulunmuştur, bu olaydan sonra Avrupa'da tanınmıştır. Suikast hadisesinden sonra Fransız yargısının kararı neticesinde suçtan beraat etmiştir. Arnavutluk topraklarına geri döndüğünde politik alanda ön plana çıkmış ve övgüler almıştır. 1912 yılında Vlora'da kurulan "*Anavatan*" (*arn. Atdheu*) toplumunun kuruluşunda yer alırken 1922'de "*Birlik*" (*arn. Bashkimi*) toplumunun kurulmasına da katkısı vardır. 23 Şubat 1924 tarihinde Ahmet Zogu'ya öldürme teşebbüsünde de bulunan Rustemi, 20 Nisan tarihinde ise Ahmet Zogu'nun adamları tarafından (*arn. Durrës*) Dıraç'ta vurularak öldürülmüştür. Cenazesi 1924 Haziran devrimine ivme kazandırdığı ifade edilmektedir. Ayrıca bkz. Robert Elsie, *Historical Dictionary...*, s. 393.

muhalefet üyeleri, ülke yönetiminde önemli bir yere sahip olacaklarını düşünmüşlerdir.¹⁶²

Ancak bu böyle olmamıştır. Çünkü 20 Nisan'da Fan Stilian Noli liderliğindeki demokratlardan biri olan Avni Rustemi Tiran'da öldürülmüştür. Daha önce Amerikalı iki turistin ölümünden sonra Avni Rustemi'nin ölümüyle de gerilim yükselmiştir. Nitekim daha önce mecliste Ahmet Zogu'ya yapılan suikast girişiminde dolaylı olarak Avni Rustemi'nin de karışması, cinayetin arkasında Ahmet Zogu'nun olduğu ihtimalini de arttırmıştır. Bu durum muhalefeti çok kızdırmıştır. Fan Stilian Noli'nin 30 Nisan'da Avni Rustemi'nin cenazesindeki sözleri şöyledir: “*Bu cinayetin failleri bulunup, cezalandırılana kadar huzur içinde uyumayacağız.*”¹⁶³

Fan Stilian Noli'nin bu sert sözleri Ahmet Zogu yönetiminin devamı gibi olan, toprak sahipleri ve feodal güçlerden destek alan Shefqet Vërlaci hükümetinin 27 Mayıs 1924'de düşmesine sebep olmuştur.¹⁶⁴ Ayrıca Avni Rustemi cinayetini Haziran 1924 demokratik hareketinin başlangıcı olarak kabul etmek mümkündür.¹⁶⁵

Avni Rustemi cinayeti sonrası Arnavutluk genelinde halk ayaklanmaları başlamış ve kısa sürede tüm Arnavutluk'a yayılmıştır. Bu durumda Fan Stilian Noli aklında Napolyon, Hz. İsa ve İskender Bey ile durumu değerlendirmiş ve fakir halkın yanında isyanlara katılmaya karar vermiştir. İsyancı köylülerinin ve işçilerin Ahmet Zogu, feodaller ve toprak sahiplerine karşı isyanlarıydı. Fan Stilian Noli de halkın sevgi, fedakarlık ve hizmetle özgürleşmesini sağlamak için isyanda başı çekmiştir.¹⁶⁶

Vlora'da Fan Stilian Noli liderliğinde geçici bir idari komisyon kurularak ayaklanmanın düzenli bir şekilde olması hedeflenmiş, bu komisyon Kosova ve Debre taraflarını yönetmek için Bajram Çurri'yi, İşkodra bölgesi için Rexhep Shala'yı, güney Arnavutluk bölgeleri için de Kasëm Qafëzezi'yi görevlendirmiştir. Sonrasında Fan Stilian Noli, ayaklanmaya dış müdahale ihtimalini düşünerek İtalya'ya Yunanistan ve Sırbistan'ın dikkatini çekmesi için bilgi göndermiştir. İlk olarak

¹⁶² Muin Çami, *a.g.e.*, s. 220.

¹⁶³ Muin Çami, *a.g.e.*, s. 221-222.

¹⁶⁴ Robert Elsie, *Historical Dictionary...*, s. 105.

¹⁶⁵ Zeqir Kadriu, *a.g.m.*, s.522; Blerim Balla, “Fan Noli dhe Revolucioni i Qershorit”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 425.

¹⁶⁶ Fan Stilian Noli *Vepra II...*, s. 318-319.

Bajram Çurri önderliğindeki isyancılar Kruma vilayetini ele geçirip başarıya ulaşırken sonra sırayla diğer liderlerle Leş (arn. Lezhë) ve Berat gibi önemli vilayetler isyancılara teslim olmuştur. Hızla Ahmet Zogu ve yandaşlarının bulunduğu Tiran'a doğru gelen isyancılar, Ahmet Zogu'nun önlemlerine rağmen 10 Haziran 1924'de Tiran'a girmişlerdir. Bunun sonucunda ayaklanmanın zaferi görünmeye başlamıştır. Hükümet yöneticileri başta Ahmet Zogu olmak üzere, Shefqet Vërlaci, Iljaz Vrioni, Koço Kotta, Abdurrahman Krosi ve diğerleri komşu ülkelere, İtalya'ya, Yunanistan'a ve Yugoslavya'ya kaçarken, Ahmet Zogu da Yugoslavya'ya kaçmıştır. İsyanın bu başarısı Arnavut toplumunda feodallere ve zorbalara karşı 1924 yılı haziran savaşının zaferi olarak görülmektedir.¹⁶⁷

İsyan sona erdiğinde Fan Stilian Noli 16 Haziran 1924'de¹⁶⁸ resmen Arnavutluk'un başbakanı olmuştur. Çok geçmeden kabinesini kurmuştur. Kabinede şu isimler yer almaktaydı: başbakan Fan Stilian Noli, dışişleri bakanı Sulejman Delvina, içişleri bakanı Rexhep Shala, ekonomi ve finans bakanı Luigj Gurakuqi, savunma bakanı Kasëm Qafëzezi, milli eğitim bakanı Stavro Vinjau, aleni işler bakanı ise Qazim Koculi.¹⁶⁹ İsmail Qemal başkanlığında ilk Arnavut hükümetinden sonra Fan Stilian Noli hükümeti Arnavutluk'un 12. hükümeti olmuştur.¹⁷⁰

Fan Stilian Noli'nin demokratik iktidarı sadece altı ay ayakta kalabilmiştir. Rejimi sırasında en büyük hedefi tarım reformunu uygulayarak, feodal beyleri yok etmek olmuştur. Harvard Üniversitesi mezunu bir aydın olarak ülkesine demokrasi getirmeyi amaçlamıştır. Rakibi muhafazakar Ahmet Zogu 25 Aralık 1924'de Yugoslav paralı askerileri arkasına alarak, demokratik hükümeti yıkmıştır. Ayrıca Zogu komşu ülkelere İtalya'ya, Yunanistan'a, Yugoslavya'ya bazı tavizler vererek onların desteğini de almıştır. Feodal beyler de kendi çıkarları için Ahmet Zogu'nun karşı darbesini desteklemişlerdir. Böylece demokratik hükümet kısa sürede yerle bir olmuştur. Fan Stilian Noli'nin haziran devrimi Arnavutluk tarihinde bir çağ

¹⁶⁷ Muin Çami, *a.g.e.*, s. 224-226.

¹⁶⁸ Robert Elsie, *Historical Dictionary...*, s. 35.

¹⁶⁹ Fan Stilian Noli *Vepra II...*, s. 319.

¹⁷⁰ Fejzi Lila, *a.g.t.*, s. 44.

yarattığını söylenebilir, nitekim Arnavut halkının feodal beylerden nefret ettiği açıkça ortaya çıkmış, feodallerin işinin bittiği görülmüştür.¹⁷¹

1.7. Hayatının Son Dönemi

Fan Stilian Noli, Zogu'nun 1924 Aralık karşı devriminden sonra Arnavutluk'tan ayrılmak zorunda kalmıştır. İlk İtalya'ya ardından da Almanya'ya gitmiştir. Bu yıllarda Zogu karşıtı ve Arnavutluk'un içinde bulunduğu durumları anlatan şiirler yazmıştır. 1932 yılına kadar Avrupa'da kaldıktan sonra ABD'ye dönmüştür. 1930-1933 yılları arasında yayımladığı "*Cumhuriyet*" (*arn. Republika*) gazetesini kurmuştur. Arnavut Ortodoks Kilisesindeki görevlerine devam ederek siyaseti de bırakmıştır. Sekiz tane dini kitap yayımlamıştır. 1938'de New England Müzik Konservatuvarından mezun olmuştur. 1945'de Boston Üniversitesinden doktora derecesini İskender Bey üzerine yazdığı tezle almış, tarih alanında uzmanlaşmıştır. 1946'da Vatra Federasyonu Fan Stilian Noli'nin Amerika'da kırkıncı yaşını kutlamak için hediye olarak bir miktar dolar vermiştir. Fan Stilian Noli de bu paraları "*Albüm*" (*arn. Albumi*) ve "*Beethoven ve Fransız Devrimi*" (*arn. Bethoveni Dhe Revulicioni Francez*) eserlerini yayımlamak için kullanmıştır. Bitmek bilmeyen Vatra'nın cömertliği tekrar 1953 yılında Fan Stilian Noli'ye yüksek miktarda para vererek Florida'dan ev satın almasını sağlamıştır.¹⁷²

Fan Stilian Noli'nin, hayatının son yıllarını daha çok müzik, kilise ve edebiyat üzerine geçirdiği söylenebilir. Nitekim 1937 yılında Longfellow'un İskender Bey şiirinden esinlenerek bu yıllarda müzikal bir çalışması olan "*İskender Bey Senfonik Şiirini*" (*arn. Poemi Simfonik Skënderbeu*) de yayımlamıştır.¹⁷³ Yine 1937'de Fan Stilian Noli'nin kurduğu Arnavut Ortodoks otosefal kilisesi İstanbul Patriği tarafından tanınmış, kendisi de çok çabaladığı hedefine ulaşmıştır.¹⁷⁴ Fan Stilian Noli'nin Amerika'ya dönmeden önce Avrupa'da olduğu yıllarda Komünist

¹⁷¹ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 319-320.

¹⁷² Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 305-307; 320-321.

¹⁷³ Mikela Minga, "Poemi simfonik Skënderbeu i Fan Nolit: Rast studimi për përfaqësimin muzikor të heroit kombëtar", *Revistë e Institutit të Antropologjisë Kulturorë dhe Studimit të Artit*, Cilt:2, Sayı:1, Tiran 2019, s.45.

¹⁷⁴ Jeffrey Cole, *a.g.e.*, s. 10.

Rusya'nın Ekim devrimini kutlamak için Rusya'ya gitmesi onun Arnavutlar arasında "Kızıl Piskopos" lakabıyla çağırılmasına da sebep olmuştur. Ayrıca daha önce ifade ettiğimiz "Cumhuriyet" (arn. Republika) gazetesiyse Ahmet Zogu'ya ve Zogu tarafından Amerika'da Arnavutluk'un temsilcisi seçilen Konica'nın "Güneş" (arn. Dielli) gazetesine de muhalefet olduğunu söylemek mümkündür. Sonrasında Fan Stilian Noli Amerika'da çok ağır bir şekilde hastalanmış, çok ilginç bir şekilde yardımına Konica aracılığıyla Ahmet Zogu para göndererek koşmuştur. Bu sayede düşmanı Zogu ve kısa bir dönem muhalefeti de olsa arkadaşı Faik Konica ile arasında buzlar erimiştir.¹⁷⁵ Bu yıllarda Fan Stilian Noli'nin Ahmet Zogu ile uğraşmayı bıraktığını söylemek mümkündür.¹⁷⁶ 7 – 11 Ekim 1945 yılında Tiran'da toplanan Arnavutluk Yazarlar Konferansı, Arnavut kültürü ve edebiyatında verdiği hizmetlerden dolayı Fan Stilian Noli'yi Arnavut Yazarlar Birliğinin onursal başkanı seçmişlerdir.¹⁷⁷

İbriktepe'den başlayıp Yunanistan'a, ardından Mısır'a uzanan sonrasında Amerika'da, altı ay Arnavutluk'ta, yıllarca Avrupa'da sürgünde ve en son yine Amerika'da devam eden hayatı 83 yaşında 13 Mart 1965¹⁷⁸'de ABD'nin Florida şehrinde son bulmuştur. Arnavut Ortodoks Kilisesinin kızıl piskoposu lakabıyla anılan Fan Stilian Noli'nin cenazesi *Boston Forrest Hill Mezarlığı*'na gömülmüştür.¹⁷⁹ Fan Stilian Noli için en acısı ise Arnavut olmasına rağmen Arnavutluk dışında doğup Arnavutluk dışında ölmesidir. Nitekim Aleks Buda, Noli'yi "kaçak bir şövalye"¹⁸⁰ olarak tanımlamaktadır. Hayatı boyunca memleket aşkıyla yanıp tutuşmuş, vatanın iyiliği için çabalamış ancak ne yazık ki Arnavutluk'ta sadece altı ay yaşayabilmişti.

¹⁷⁵ Robert Elsie, *Histori e Letërsisë Shqiptare...*, s. 274.

¹⁷⁶ Hektor Çiftja, *a.g.m.*, s. 342.

¹⁷⁷ Rahim Ombashi, "Duke Ridëgjuar Letrën e Fundit", *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 174.

¹⁷⁸ Beqir Meta, *Historia e Popullit Shqiptar IV, Shqiptarët gjatë Luftës së dytë botërore dhe pas saj 1939-1990*, TOENA Yayınevi, Tiran 2009, s. 266; Resul Bekteshi - Xhexmi Rustemi, *a.g.e.*, s. 50.; Sabri Hamiti ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 79; Fan Stilian Noli, *Albumi*, Naim Frashëri Yayınevi, Tiran 1998, s. 107.

¹⁷⁹ Mazllum Baraliu, *a.g.m.*, s. 530.

¹⁸⁰ Aleks Buda, "Fan S. Noli – Individualiteti i Alternativave", *Fan Stilian Noli Vepra VII*, Dudaj Yayınları, Tiran 2008, s. 12.

1.8. Eserleri

Fan Stilian Noli'nin eserlerinin birinci dünya savaşı sonrası dönemde öne çıktığı görülmektedir.¹⁸¹ Bir müzikolog, tarihçi, papaz, politikacı, oyun yazarı, şair, yayıncı olarak Fan Stilian Noli figürü birçok alanda karşımıza çıkmaktadır. Bildiği yabancı diller sayesinde Arnavut edebiyatına Dünya klasiklerinden eserler katarak zenginleştirmiştir. 1962'de Boston'da dinleyici önünde konuşmasında yazarlık hakkında şu söze yer vermiştir:

“Yazar, etrafındaki her şeyden yararlanacaktır. Ona ilham veren her şey.”¹⁸²

1.8.1 “İskender Bey Tarihi” İsimli Eseri

Şairin çocukluk kahramanı ve hayatı boyunca hiç aklından çıkarmadığı Arnavut toplumunun ulusal kahramanı Gjergj Kastrioti ya da diğer adıyla İskender Bey. Daha çocukluk yıllarında Tasi amcasının verdiği kitap sayesinde İskender Bey ile tanışmıştı. İskender Bey aslında Osmanlı ordusunda bir Arnavut komutandı. Krujë ama Osmanlı döneminde Akçahisar olarak isimlendirilen sancağa sahte bir fermanla atandığını göstererek kalenin anahtarını ele geçirmiş, buradan da Arnavutları Osmanlı egemenliğinden kurtarmak için mücadeleye başlamıştır. Osmanlı ile olan savaşında sayısız zaferler elde etmiş ancak bir o kadar da kayıp vermiştir. Arapça, Osmanlıca, Sırpça, Yunanca başta olmak üzere birçok dile hakim bir figürdür. Yetenekli bir komutan, diplomat ve politikacıdır. Fan Stilian Noli İskender Bey'i “*İskender Bey Tarihi*” (*arn. Historia e Skënderbeut*) isimli eserinde kaleme almıştır.

Şair eserini ilk olarak 1921'de yayımlamış, sonrasında 1945'de doktora tezinin konusu olmuş, 1947'de arşiv belgelerine de dayanarak tekrar eleştirel bir

¹⁸¹ Isak Shema, “Fjalor i rëndësishëm i Letërsisë Botërore (“Dictionnaire mondiale des littératures”, “LAROUSSE”, Paris, 2002)”, *Java e Bibliotekës në Kosovë 7-13 Prill 2003*, Biblioteka Kombëtare dhe Universitare e Kosovës yayınları, Prishtina 2004, s. 112.

¹⁸² Avni Sipahiu, “Koleksioni Fonografik me Fjalimet e Nolit: Ligjërimi Nolian”, *Java e Bibliotekës në Kosovë 11-16 Prill 2005*, Biblioteka Kombëtare dhe Universitare e Kosovës yayınları, Prishtina 2006, s. 93.

çalışma olarak İngilizce yayımlanmış ve son olarak 1950’de tekrar gözden geçirerek yayımlamıştır.¹⁸³ Daha önce Fan Stilian Noli’nin Amerika’daki hayatında ifade ettiğimiz gibi bu eser Arnavut edebiyatında popüler bir eser olmuştur. Şair bu eser üzerinde defalarca çalışmıştır. Ayrıca Fan Stilian Noli’nin bu eserini en iyi eseri olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁸⁴ Şair Kuteli, Fan Stilian Noli’nin bu eseriyle Arnavutluk tarihine ilk ve tek bilimsel eseri verdiğini vurgulamaktadır.¹⁸⁵ Eserini 1947’de daha kapsamlı olarak ve İngilizce yayımlaması iki dilli bir yazar olarak kabul edilebilir.¹⁸⁶ Tarihçi olarak Fan Stilian Noli’nin bu çalışmasının amacı İskender Bey’i Arnavutluk tarihine ve Arnavut akademisine kazandırarak, Arnavut bilimcilerin İskender Bey tarihine dayanarak Arnavutluk tarihini yazmalarında bir ilham kaynağı olarak kullanmalarını sağlamaktır.¹⁸⁷ Bu eserinde 1444 yılından başlayarak 1451 yılına kadar İskender Bey’in Varna Muharebesi, Mokra Muharebesi, Otonete Muharebesi, Venedik ve Drin muharebesi gibi önemli savaşları ele almaktadır.¹⁸⁸ Fan Stilian Noli’ye göre İskender Bey’in tarihi bir efsanenin olabileceği kadar inanılmazdır.¹⁸⁹

Eserinin 20 Mayıs 1920 tarihli giriş kısmında, amacının Arnavut halkına İskender Beyi’nin tarihini vermek olduğu belirtilmektedir. İçerik olarak kanıtlanmış gerçeklere dayanarak eserini yazdığını ifade ederken, eserinin ilham kaynağı olarak Marin Barleti’nin eserini vurgulamaktadır, ayrıca daha önce bu çalışmayı yapmış yazarları da zikretmektedir. Bu eseri yazmaya teşvik edenin *Görice* eğitim derneğinin başkanı Konstandin Tashko’ya teşekkürlerini de sunmaktadır. Ayrıca

¹⁸³ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 325.

¹⁸⁴ Kastriot Gjika, “Çështje të Receiptimit Historik të Poezisë së Nolit”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 57.

¹⁸⁵ Fan Stilian Noli, *Albumi*, Tiran 1998, s. 8.

¹⁸⁶ Xhevat Lloshi, “Mjeshtëria e Simbolizmit Tingullor”, *Historia e Letërsisë Shqipe: Materialet e Konferencës shkencore, 30-31 tetor 2009, në Prishtinë*, Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës Yayınları, Prishtina 2010, s. 181.

¹⁸⁷ Artemida Kabashi, *The memory of George Castriota Scanderbeg among the Arberesh of Italy: A study on the role of diaspora in the creation of Albanian national identity*, (Doktora Tezi), Texas Tech University, Texas 2005, s. 76.

¹⁸⁸ Enver Bytyçi, “Diplomacia e Skënderbeut dhe Marrëdhëniet e tij me Vendet e Krishtera”, *Interdisciplinary Journal of Research and Development*, Cilt: 5, sayı: 2, Aleksandër Moisiu University Publishing, Dıraç 2018, s. 25

¹⁸⁹ Fan Stilian Noli, *George Castrioti Scanderbeg 1405-1468*, (Doktora Tezi), Boston University Graduate School, Boston 1945, s. 1

eserinin girişinde annesi için şu sözlere yer vermektedir: “*Maria Stilian Noli, kıymetli anne, hatıra ve minnetle.*”¹⁹⁰

10 Ağustos 1960 tarihinde Boston’da verdiği bir konferansta, İskender Bey’in Tarihi eserindeki karşılaştığı sorunlara değinmiştir. İlk olarak bu sorun İskender Bey’in doğum tarihi sorunudur. Fan Stilian Noli 1921’de yayımlanan ilk eserinde İskender Bey’in doğum yılı olarak 1412’yi kabul etmiş ancak 1947’de yeniden yayımladığında 1405 yazmıştır. Sonrasında daha detaylı bir belge incelemesi yapmış, İskender Bey’in 1400 yılı civarında doğduğu sonucuna varmıştır. Fan Stilian Noli’ye göre, İtalya’nın Floransa Müzesinde yer alan İskender Bey’in 1466’da yapılmış bir tablosuna göre o dönem İskender Bey 65 yaşından küçük olmamalıydı. Sonrasında İskender Bey’in Roma’yı ziyaretinde onu karşılayan İtalyanlardan biri “60 yaşın üzerinde” demiştir. Daha sonra İskender Bey’in babasının 1420’de imzaladığı bir anlaşmaya ulaşan Fan Stilian Noli, bunun sonucunda İskender Bey’in o yıl 20 yaşında olduğunu düşünmüştür. Sonuç olarak Fan Stilian Noli’ye göre İskender Bey 1400 yılı civarında doğmuş ve 1468 yılında 68 yaşında vefat etmiştir.¹⁹¹ Konuşmasının tamamında İskender Bey’in hayatını anlatmış, konuşmasının sonunda ise İskender Bey’in beş yüz yıl önce yaşadığı sorun ile Arnavut Rönesansında yaşadıkları sorunun aynı olduğunu ifade etmiştir. “*Sonuç olarak İskender Bey de kazandı biz de kazandık*” demiştir. 1912’de Arnavutluk’un bağımsızlığına da değinen Fan Stilian Noli, İskender Bey’in Arnavut rönesansçıları için ilham kaynağı olduğunun altını çizmektedir.¹⁹²

1.8.2 Beethoven ve Fransız Devrimi

Şairimizin yazdığı bir diğer eser de “*Beethoven ve Fransız Devrimi*” (*arn. Bethoveni dhe Revulicioni Francez*) isimli eserdir. Esere değinmeden önce ilk olarak eserle ilgili önemli bir husus göze çarpmaktadır. Eserin iç kapağında Fan Stilian Noli’nin şu notu yer almaktadır:

¹⁹⁰ Fan Stilian Noli, *Historia e Skenderbeut (Gjergj Kastriotit) Mbrëtit Të Shqipërisë 1412-1468*, Federata Pan-Shqiptare “Vatra” Yayınları, Boston 1921, s. 3.

¹⁹¹ Fan Stilian Noli, *Vepra V*, Dudaj Yayınları, Tiran 2007, s. 379-380.

¹⁹² Fan Stilian Noli, *Vepra V...*, s. 388.

“*Babamın anısına, Stilian Gjergj Noli, İbriktepe Qyteza, Doğu Trakya Arnavut Köyü Kilisesi Kantoru, ilk müzik öğretmenim*”.¹⁹³

Daha önce ele aldığımız şairin *İskender Bey Tarihi* (arn. *Historia e Skënderbeut*) isimli eserinde annesini anmıştı, bu eseriyle de babasını anmıştır. Yani bu iki eser ikiz anıt eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şairin bu eseri, 1947’de New York’da yayımlanmış, ünlü Alman besteci Ludwig Van Beethoven’in hayatını ve ideolojisini ele almaktadır. Eserinde ilk olarak Fransız devriminden bahsetmektedir ve bu devrim ile gelen değişikliklere değinmektedir. Devrim 1789’da ortaya çıktığında Beethoven henüz on dokuz yaşındaydı ve devrimden etkilendiğini eserinde ifade etmektedir. Ancak Fan Stilian Noli’yi bu eseri yazmaya iten nedenin aslında bir tez olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü eserin başında Beethoven hakkında yazılmış biyografilerden bahsetmektedir. Bunlara göre Beethoven’in ilk biyografi yazarı Schindler, Beethoven’in Fransız devriminin fikirlerine ilgi duyduğunu söylemektedir. Daha sonra ünlü Fransız besteci Vincent d’Indy tarafından yazılan biyografide ise Beethoven’in devrimden hiç etkilenmediği savunulmaktadır. Daha sonra ise ünlü Fransız roman yazarı Romain Rolland tarafından yazılan bir biyografide, Beethoven’in Fransız devriminin bir çocuğu olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak çelişkili durum şudur ki Romanin Rolland da Vincent d’Indy’de aynı kaynaktan araştırarak farklı sonuçlar elde etmişlerdir. Bu durumdan yola çıkan Fan Stilian Noli, karmaşık gerçeği çözmek isteyerek bu eseri yazmaya karar vermiştir.¹⁹⁴

Eser sonunda Fan Stilian Noli, Beethoven’in devrime ilgi duyduğunu belirten Schindler’i vurgulamaktadır. Diğer iki Fransız Romain Rolland ve Vincent d’Indy’yi kapsamlı bir araştırma yapmadıkları için eleştirmektedir. Fan Stilian Noli ilk olarak Beethoven’in mektuplarını, günlüklerini, konuşmalarını incelemiş, sonrasında söylentilerden orijinal kaynaklara odaklanmıştır. Nitekim Fan Stilian Noli’ye göre Beethoven’in küfürlü bir dili vardı, çirkindi, hastalıkları vardı ve aşırı alkol tüketiyordu, hayatının son günlerinde çevresindeki insanlara kötü davranıyordu.

¹⁹³ Fan Stilian Noli, *Beethoven and The French Revolution (Bethoveni dhe Revolucioni Francez)*, International Universities Press, New York 2008, s. 5.

¹⁹⁴ Fan Stilian Noli, *Beethoven and The French...*, s. 13-15.

Beethoven'in sahip olduğu tek şey küçük yeğenine duyduğu sevgiydi ve onu her zaman koruyordu. Beethoven aynı zamanda çektiği tüm sıkıntılara rağmen şakacı ve komik biriydi. Yine Fan Stilian Noli'ye göre Beethoven bir din karşıtıydı ve radikaldi. Ayrıca Yahudilerden de nefret ediyordu. Sonuç olarak Fan Stilian Noli, Viyana polisinin raporlarına da dayanarak Beethoven'in bir devrimci olduğu sonucuna varmıştır.¹⁹⁵ Ayrıca bu eserin yayımlanma amacıyla ilgili olarak II. Dünya savaşının bitiminden sonra Arnavutluk hakkındaki düşüncelerini, nasıl yönetilmesi gerektiği önermeyi amaçlayarak, Fransız Devrimi'nin inceliklerini Arnavutlara aşılama amacı olduğu söylenebilir.¹⁹⁶ Yine bu eseriyle yazarın eleştirel düşüncesinin doruk yaptığını da söylemek mümkündür.¹⁹⁷ Kujtim Shala'ya göre bu eser Fan Stilian Noli'nin düşüncelerini de yansıtmaktadır.¹⁹⁸

1.8.3 İsrail ve Filistin

Daha önce Atina tiyatrosundaki yeri başlığı altında bahsettiğimiz “*İsrail ve Filistin*” (arn. *Israelit dhe Flistinë*) isimli bu dramayı şair 1902'de Yunanistan'daki hayatında yazmıştır. Ancak bu dramayı o zaman yayımlama fırsatı bulamamış Amerika'ya geldiğinde Boston'da 1907 yılında yayımlamıştı. Nitekim bu drama arayıcılığıyla Fan Stilian Noli'yi bitmiş bir yüzyıl ile yeni başlayan bir yüzyıl arasında bir yazar olarak görmek mümkündür.¹⁹⁹

Şair bu dramayı “*bebek drama*” olarak adlandırmaktadır.²⁰⁰ Son sözünde ise şu ifadelere yer vermektedir:

¹⁹⁵ Fan Stilian Noli, *Beethoven and The French...*, s. 109-112.

¹⁹⁶ Irena Nikaj, “Napoleoni, Shekulli i Dritave dhe Noli - Një Jehonë Nolianë në Kohë të Tjera”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 486-487.

¹⁹⁷ Yllka Kënaçi, “Laureta Dhoska Fan S. Noli si Përçues i Frymës Perëndimore në Letërsinë Shqipe”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 98.

¹⁹⁸ Kujtim M. Sahala, “Ideologjia e Nolit”, *Studimet Albanistike në Amerikë. Konferencë Shkencore Shtator 2015*, Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës Yayınları, Priştina 2016, s. 432.

¹⁹⁹ Eris Rusi, *a.g.m.*, s. 42.

²⁰⁰ Xhuliana Liçi, “Mbi Një Tipologji Interpretimesh të Ideve në Dramën Izraelitë dhe Filistinë të Fan Nolit”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 189.

“(…) *Bu yüzden kardeşlerime bir muamma olarak soruyorum, bunu kimin çözeceğini göreceğiz.*”²⁰¹

Fan Stilian Noli'nin bu dramasının İncil'deki İsrail ve Filistin anlatısından bir alıntı olduğunu söylemek mümkündür.²⁰² Drama üç perdeden oluşmaktadır. Ana karakterler Samson ve Delila'dır. Samson İsraili'dir misyoner ve idealisttir. Tanrı tarafından ona verilen özel gücü saçlarında saklıdır. Delila ise Filistinli bir güzeldir. İlk perde İsrail'de Yahudi tapınağında geçmektedir. İsrail halkı Samson'u Filistin'e gönderir, amacı Filistinlileri Yahudi kültürüne ve Hıristiyanlığa asimile etmektir. İkinci perdede Samson Filistin'e vardığında Delila'ya aşık olur. Kendisine verilen görevi de unuttur. Bundan faydalanan Filistinliler Samson'un üstün gücünün ifşalaması için Delila'ya ricada bulunurlar. Aşık Samson'da Delila'ya gücünün saçlarında olduğunu söyler. Bir gün Delila, sarhoş Samson'un saçlarını keser ve onu kör eder, ardından da bir ibadethaneye bağlar. Üçüncü perdede ise Filistinliler Samson'un çaresizliğini görmek için ibadethaneye toplanırlar. Burada Samson'u çaresiz ve güçsüz görünümünü hoşlarına gider. Ancak sonrasında Samson, tanrı tarafından verilen gücünü tekrar kazanır, bağlı olduğu yerden kurtularak ibadethaneyi yıkar.

Fan Stilian Noli'nin bu dramayı muamma olarak bırakmasının sebebi yorumlara ve görüşlere açık olması diyebiliriz. Ayrıca bu dramaya bir fikir draması da demek mümkündür.²⁰³ Nitekim Samson tanrının seçilmiş kişisidir ve herhangi bir güç tarafından mağlup edilmesi tanrıya karşı gelmek gibi de yorumlanabilir.²⁰⁴ Dramanın teması hakkında, aynı topraklarda yaşayan ancak birbirinden çok farklı olan insanların bir çatışmasıdır diyebiliriz. İki kültürün birbirini asimile etmeye çalışarak bir kültür dayatılması olarak da düşünülebilir ki bu sonunda bir çatışmaya dönüşecektir. Dahası bu konu halen günümüzde bile devam etmektedir. İsrail, Filistin halkı üzerinde bu kültür ve din dayatmasını kararlılıkla, acımasızca

²⁰¹ Sabri Hamiti ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 81.

²⁰² Albanë Mehmetaj, “Drama e Fan Nolit”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 114.

²⁰³ Eris Rusi, *a.g.m.* s. 47.

²⁰⁴ Albanë Mehmetaj, *a.g.m.*, s. 122.

sürdürmektedir. Nitekim Xhuliana Liçi bu çatışmayı kalıcı savaşın başlangıcı olarak da tanımlamaktadır.²⁰⁵

1.8.4 Çevirileri

Fan Stilian Noli, birçok yabancı dili çok iyi bilmekteydi. Bunları Arnavut edebiyatını zenginleştirmede çok iyi kullandığı söylemek mümkündür. Nitekim tercüme hayatına daha önce Mısır'daki hayatını ele alırken belirttiğimiz Henrik Ibsen'in "*Bir Halk Düşmanı*" (arn. *Armiku i Popullit*) eseriyle başladığını söyleyebiliriz. Devamında Longfellow'un "*İskender Bey*" şiirini, Shakespeare'nin "*Makbet*" (arn. *Makbeth*), "*Otelo*" (arn. *Otello*), "*Jül Sezar*" (*Jul Qezari*) trajedilerini, yine Henrik Ibsen'in "*Ostratlı Bayan İngner*" (arn. *Zonja Ingra e Ostrotit*), Edgard Allan Poe'dan "*Annabel Lee*", "*Kuzgun*" (in. *The Raven*), Ömer Hayyamdan "*Rubaiyyat*" (arn. *Rubairat*), Cervantes'ten "*Mançalı Don Kişot*" (arn. *Don Kishoti i Mançës*), Vicente Blasko Ibanes'den "*Kulübe*" (arn. *Kasollja*) eserlerini tercüme etmiştir.

Fan Stilian Noli'nin bu eserleri tercüme etmeye iten şevkin Arnavutluk'un bağımsızlığı için harekete katıldığında Arnavutça sanatsal değeri olan edebi eserlerin tamamen eksikliği olduğu söylenebilir.²⁰⁶ Nitekim Fan Stilian Noli'nin Dünya başyapıtlarından tercümeleriyle Arnavutların zihinlerini aydınlattığını söylemek mümkündür.²⁰⁷ Ayrıca Fan Stilian Noli'nin tercümelerinin batı ruhunu da yansıttığı için Arnavut aydınlanmasına da katkıda bulunduğu söyleyebiliriz.²⁰⁸ Kendisinin formülü her zaman "*eğitim için edebiyat*" olmuştur.²⁰⁹ Yazar Kuteli'ye göre Fan Stilian Noli'nin tercümeleri kendisinin ideolojik fikirlerini de yansıtmaktadır.²¹⁰ Ayrıca Kuteli, yine Fan Stilian Noli'nin bu dünya şaheserleri tercümelerindeki

²⁰⁵ Xhuliana Liçi, *a.g.m.*, s. 191.

²⁰⁶ Hektor Çiftja, *a.g.m.*, s. 340-341.

²⁰⁷ Neim Zhuri, "Noli: Përkthyesi dhe Kritiku", *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 382.

²⁰⁸ Yllka Kënaçi - Laureta Dhoska, "Fan S. Noli si Përçues i Frymës Perëndimore në Letërsinë Shqipe", *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 95.

²⁰⁹ Hektor Çiftja, *a.g.m.* s. 341.

²¹⁰ Arta Xhika, "Noli në Optikën Kritike të Koliqit", *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 331.

girişlerinde Arnavut edebiyatına sosyalist bakış açısı getiren ilk yazar olduğunun da altını çizmektedir.²¹¹ Ilir Rruga da Fan Stilian Noli'nin Shakespeare eserlerini tercüme etmesiyle Beyaz Saray tarafından ödüllendirildiğini vurgulamaktadır.²¹² Fan Stilian Noli'nin çevirmen olarak Arnavut kültürü için büyük bir öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür.²¹³ Beyaz Saray'da yaptığı bir konuşmada Shakespeare ile ilgili olarak Yunanistan'daki tiyatro hayatını hatırlattığını ifade etmektedir. 1916'dan 1926'ya kadar Shakespeare'nin eserlerini tercüme ettiğini ve sonra yayımladığını zikretmektedir. Bu çalışmalarının ödülü olarak da Beyaz Sarayın büyük kutlama davetinden duyduğu mutluluğu ifadelerinde yer vermektedir.²¹⁴ Arshi Pipa "*Halk Çobanı*" (*arn. Bariu i Popullit*) isimli eserinde, Fan Stilian Noli'nin Rubaiyyat tercümesiyle ilgili olarak, "*kalbi doğduğu yerde ancak akli ve fikri batıda*" olduğunu belirtilmektedir.²¹⁵ Yine Rubaiyyat tercümesi ile ilgili olarak Arnavut dilinde orijinal dilinden daha iyi görüldüğünü söylemek mümkündür.²¹⁶

Neticede Fan Stilian Noli'nin bu dünya eserlerini tercüme etmesiyle Arnavut edebiyatına büyük katkısından söz etmek doğru olacaktır. Arnavutların aydınlanması amacıyla dünya klasiklerini Arnavutçaya tercüme ettiğini görmekteyiz. Ayrıca bunlar haricinde Fan Stilian Noli'nin ayin tercümelerini de zikredebiliriz. Bu tercümeleriyle de Arnavut kilisesine de katkıda bulunduğu ifade edilebilir. Çevirilerinin neredeyse dörtte üçünün dini alanda olduğunu²¹⁷ söylemek de mümkündür.

1.8.5 Otobiyografi

"*Otobiyografi*" (*arn. Autobiografia*) isimli eser, Fan Stilia Noli'nin kendi hayatını anlattığı 1960'da yayımlanan eseridir. Arshi Pipa'ya göre Fan Stilian Noli'nin otobiyografisinde kendisinin ruhani olarak tanıdığı; Napolyon, Hz. İsa ve

²¹¹ Fan Stilian Noli, *Albumi*, Tiran 1998, s. 7.

²¹² Ilir Rruga, *a.g.m.*, s. 53.

²¹³ Edlira Dhima - Ermelinda Kashahu, "Noli - Një Figurë Poliedrike", *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 527.

²¹⁴ Fan Stilian Noli, *Vepra V...*, s.474-475.

²¹⁵ Hektor Çiftja, *a.g.m.*, s. 342.

²¹⁶ Mazllum Baraliu, *a.g.m.*, s. 542.

²¹⁷ Joan Pelushi, *a.g.m.*, s. 28.

İskender Bey olmak üzere üç ruhani baba bulunmaktadır.²¹⁸ Fan Stilian Noli'nin otobiyografi yazmak için tavsiyeleri şöyledir:

*“Size verebileceğim en iyi tavsiye şudur: kendi başınıza deneyimlediğiniz şeyler hakkında bir şeyler yazın. Şimdiye kadar yazılmış en iyi kitaplar bile aşağı yukarı otobiyografik kitaplardır. (...) Ancak hiçbir şeyi saklamadan tüm günahlarınızla yazın.”*²¹⁹

Sözünden anlaşıldığı gibi Fan Stilian Noli, otobiyografi yazmanın özellikle üzerinde durmaktadır. Ve bunu yazarken herhangi bir şeyi atlamadan gerçeklikle yazılmasını savunmaktadır. Ayrıca yazar kendisiyle ilgili birçok işi denediğini için kendi otobiyografisini yazmanın zorluğuna da dikkat çekmektedir.²²⁰ Çünkü kendisi, başta Yunanistan'da at arabasında çalışmıştı, sonrasında tiyatrodan çalışmıştı, Mısır'da kilise öğretmeni olarak çalışmıştı, Amerika'ya geldiğinde fabrika işçisi olarak çalışmıştı, gazetecilik yapmıştı, şair olmuştu, başbakan olmuştu, kilise adamı olmuştu.

1.8.6 Kronolojik Sırayla Eserleri

Aşağıdaki tabloda Fan Stilian Noli'nin eserleri türlerine ayrılmış olup, basım yılına göre sırayla verilmiştir. Bu eserlerin sırasıyla yılı, orijinal başlıkları, Türkçe çevirileri, yayın yerleri ve içeriği belirtilmiştir.

Arnavutça Dini Kitapları

Basım yılı	Eserin Adı	Türkçesi	Basım Yeri	İçeriği
1908	<i>Shërbesat e Javës së Madhe</i>	<i>Büyük Hafta Hizmetleri</i>	Amerika Arnavut Ortodoks Kilisesi yayınları,	Paskalyadan ve kutsal haftadan ilahiler içermektedir.

²¹⁸ Hektor Çiftja, *a.g.m.*, s. 341.

²¹⁹ Avni Sipahiu, *a.g.m.*, s. 93-94.

²²⁰ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 363.

			Boston	
1909	<i>Libra e Shërbesave të Shenjta</i>	<i>Kutsal Hizmetler Kitabı</i>	Amerika Arnavut Ortodoks Kilisesi yayınları, Brükel	Doğu Ortodoks Kilisesi'nin başlıca hizmetlerini içerir.
1911	<i>Libra e të Kremteve të Mëdha</i>	<i>Büyük Bayramlar Kitabı</i>	Amerika Arnavut Ortodoks Kilisesi yayınları, Brüksel	Büyük bayramlardan ilahiler ve dersler içermektedir.
1913	<i>Triodi i Vogël</i>	<i>Küçük Triod</i>	Romanya Hükümeti yayınları, Bükreş	Paskalya ilahilerini ve öğretilerini içermektedir.
1914	<i>Lutjesorja</i>	<i>Dusal</i>	Amerika Arnavut Ortodoks Kilisesi yayınları, Boston	İlahiler ve Aziz Mary Kanonu içermektedir.
1914	<i>Pesëdhjetore e Vogël</i>	<i>Küçük Elli</i>	Amerika Arnavut Ortodoks Kilisesi yayınları, Boston	Paskalya ilahileri içermektedir.
1941	<i>Uratore</i>	<i>Mübarek</i>	Amerika Arnavut	Doğu Ortodoks

			Ortodoks Kilisesi yayınları, Boston	Kilisesi'nin ana hizmetlerini içermektedir.
1947	<i>Kremtore</i>	<i>Kutlama</i>	Amerika Arnavut Ortodoks Kilisesi yayınları, Boston	Başlıca bayramlardan ilahiler ve öğretiler içermektedir.
1952	<i>Triodi dhe Pesëdhjetorja</i>	<i>Triod ve ellilik</i>	Amerika Arnavut Ortodoks Kilisesi yayınları, Boston	Paskalya ilahilerini ve öğretilerini içermektedir.

İngilizce Dini Kitapları

Basım Yılı	Eserin Adı	Türkçesi	Yayın Yeri	İçeriği
1949	<i>Eastern Orthodox Prayer Book</i>	<i>Doğu Ortodoks Dua Kitabı</i>	Amerika Arnavut Ortodoks Kilisesi yayınları, Boston	Doğu Ortodoks Kilisesi'nin en önemli ayinlerini ve bayram öğretilerini içermektedir.
1954	<i>Eastern Orthodox Pocket Prayer Book</i>	<i>Doğu Ortodoks Cep Dua Kitabı</i>	Amerika Arnavut Ortodoks Kilisesi	Taşınabilir bir dua kitabıdır, kilisenin ana hizmetlerini

			Yayınları, Boston	içermektedir.
1954	<i>Eastern Orthodox Catechism</i>	<i>Doğu Ortodoks İlmimi</i>	Amerika Arnavut Ortodoks Kilisesi yayınları, Boston	İman, tanrının duası ve on emir ve lütuf ile ilgili 508 soru ve cevap içermektedir.
1955	<i>Three Liturgies Of The Eastern Orthodox Church</i>	<i>Doğu Ortodoks Kilisesi'nin üç litürjisi</i>	Amerika Arnavut Ortodoks Kilisesi yayınları, Boston	Aziz John Chrysostom Ayini, Büyük Aziz Basil Ayini ve tüm gizli duaları içermektedir.
1956	<i>Gospel Lectionary Of The Eastern Orthodox Church</i>	<i>Doğu Ortodoks Kilisesi'nin İncil Öğretileri</i>	Amerika Arnavut Ortodoks Kilisesi yayınları, Boston	Tüm geleneksel İncil öğretilerini içermektedir.
1957	<i>Epistle Lectionary Of The Eastern Orthodox Church</i>	<i>Doğu Ortodoks Kilisesi'nin Mektup Öğretileri</i>	Amerika Arnavut Ortodoks Kilisesi yayınları, Boston	Havarilerin mektupları ve elçilerinin öğretilerini içermektedir.

İngilizce-Arnavutça Dini Kitabı

Basım Yılı	Eserin Adı	Türkçesi	Yayın Yeri	İçeriği
1965	<i>Liturgy and</i>	<i>Doğu Ortodoks</i>	Amerika	St.John

	<i>Catechism Of The Eastern Orthodox Church</i>	<i>Kilisesi'nin Liturjisi ve İlmihali</i>	Arnavut Ortodoks Kilisesi yayınları, Boston	Chrysostom Ayini ve 165 soru cevap içeren kısa bir ilmihal içermektedir.
--	---	---	---	--

Yunanca Tarih Kitabı

Basım Yılı	Eserin Adı	Türkçesi	Yayın Yeri	İçeriği
1906	<i>Shqipëria ç'ka qenë, ç'është e ç'do të bëhet? (1899)</i>	<i>Arnavutluk neydi, nedir, ne olacak? (1899)</i>	Thanas Tashko ve Jani Vruho tarafından Kahire'de yayımlanmıştır.	Sami Frashëri tarafından yazılmış, Fan Stilian Noli tarafından Yunancaya çevrilmiştir. Arnavutluk'un geçmişi, bugünü ve geleceği ile ilgilenmektedir.

Arnavutça Tarih Kitapları

Basım Yılı	Eserin Adı	Türkçesi	Yayın Yeri	İçeriği
1918	<i>Kalendari i Vatrës</i>	<i>Vatra'nın Takvimi</i>	Vatra Federasyonu yayınları, Boston	Vatra Federasyonu'nun krolonojik tarihini resimlerle içermektedir.

1921	<i>Historia e Skënderbeut</i>	<i>İskender Bey Tarihi</i>	Görice Eğitim Topluluğu yayınları, Boston	Arnavutluk ulusal kahramanın tarihini içermektedir.
1950	<i>Historia e Skënderbeut</i>	<i>İskender Bey Tarihi</i>	Vatra Federasyonu yayınları, Boston	İskender Bey'in gözden geçirilmiş eleştirel bir tarihini içermektedir.

İngilizce Tarih Kitapları

Basım Yılı	Eserin Adı	Türkçesi	Yayın Yeri	İçeriği
1947	<i>George Castrioti Scanderbeg</i>	<i>George Castrioti İskender Bey</i>	Vatra Federasyonu yayınları, New York	İskender Bey hakkında önemli arşiv ve edebi belgeleri içeren eleştirel bir çalışmadır.
1947	<i>Beethoven And The French Revolution (Bethoveni dhe Revolucioni Francez)</i>	<i>Beethoven ve Fransız Devrimi</i>	Vatra Federasyonu yayınları, New York	Beethoven'in hayatı ve siyasi ideolojilerinden bahsetmektedir.
1960	<i>50-Anniversary Book</i>	<i>50. Yıl dönümü Kitabı</i>	Amerika Arnavut Ortodoks Kilisesi yayınları,	Amerika'da ve Arnavutluk'taki Arnavut Ortodoks Hıristiyanlarının

			Boston	tarihini, Theofan Noli'nin biyografisini içermektedir.
--	--	--	--------	--

Arnavutça Edebiyat Kitapları

1907	<i>Israelitë Dhe Filistinë</i>	<i>İsrail ve Filistin</i>	Boston	Üç perdeden oluşan bir dramadır.
1916	<i>Skënderbeu nga Henri Longfellow</i>	<i>Henri Longfellow'dan İskender Bey</i>	Boston	Fan Stilian Noli'nin notlarıyla Arnavutça bir versiyondur.
1916	<i>Othello prej Uiliam Shekspirit</i>	<i>William Shakespeare'den Othello</i>	Vatra Federasyonu yayımları, Boston	Fan Stilian Noli tarafından Arnavutça bir tercümedir.
1921	<i>Kasollja, (La Barraca) prej Blasko Ibanez</i>	<i>Blasko Ibanez'den Kulübe</i>	Vatra Fedrasyonu yayımları, Boston	Fan Stilian Noli tarafından Arnavutça bir tercümedir.
1926	<i>Jul Qesari prej Uiliam Shekspirit</i>	<i>William Shakespeare'den Jül Sezar</i>	Brüksel	Fan Stilian Noli tarafından Arnavutça eleştirel bir tercümedir.
1926	<i>Makbethi prej Uiliam Shekspirit</i>	<i>William Shakespeare'den Makbet</i>	Brüksel	Fan Stilian Noli tarafından Arnavutça

				eleştirel bir tercümedir.
1926	<i>Armiku i Popullit prej Henrik Ibsenit</i>	<i>Henrik Ibsen'den Bir Halk Düşmanı</i>	Brüksel	Fan Stilian Noli tarafından Arnavutça eleştirel bir tercümedir
1926	<i>Zonja Ingra e Ostrotit prej Henrik Ibsenit</i>	<i>Henrik Ibsen'den Ostratlı Bayan İnger</i>	Brüksel	Fan Stilian Noli tarafından Arnavutça eleştirel bir tercümedir.
1926	<i>Rubairat e Omer Khajamit prej Eduard Fitzheraldit (botim i parë)</i>	<i>Eduard Fitzgerald'tan Ömer Hayyam'ın Rubaiyyatı (birinci baskı)</i>	Viyana	Fan Stilian Noli'nin eleştirel bir analizi ve tercümesidir. 152 dörtlükten oluşmaktadır.
1927	<i>Hamleti prej Uiliam Shekspirit</i>	<i>William Shakespeare'den Otelo</i>	Brüksel	Fan Stilian Noli tarafından Arnavutça eleştirel bir tercümedir.
1927	<i>Rubairat e Omer Khajamit prej Eduard Fitzheraldit dhe E. H. Uinfildit (botim i dytë)</i>	<i>Eduard Fitzgerald ve E. H. Whinfield'dan Ömer Hayyam'ın Rubaiyyatı (ikinci baskı)</i>	Brüksel	Fan Stilian Noli'nin eleştirel bir analizi ile birlikte 331 dörtlüğün Arnavutçasıdır.

1932-1933	<i>Don Kishoti prej Miguel Servantesit, pjesa e parë, në pesë vëllime</i>	<i>Miguel Cervantes'ten Don Kışot, birinci bölüm, beş ciltte</i>	Boston	Fan Stilian Noli'nin eleştirel bir analiziyle Arnavutça versiyondur.
1944	<i>Ligjeron Fan Noli prej Lefter L. Dilo</i>	<i>Lefter L. Dilo'dan Fan Noli Hitabeti</i>	Tiran	Fan Stilian Noli'nin konuşmalarından alıntılar içermektedir.
1948	<i>Albumi</i>	<i>Albüm</i>	Vatra Federasyonu yayınları, Boston	Fan Stilian Noli'nin şiirlerini, Edgard Alan Poe'nin "Kuzgun" (arn. Korbi) ve "Anabel Li" şiirlerinin tercümelerini, Longfellow'un "İskender Bey" (arn. Skënderbeu) şiirinin tercümesini içerir. Mitrush Kuteli tarafından eleştirel analizlidir.

Arnavutça Müzik Kitapları

Basım Yılı	Eserin Adı	Türkçesi	Yayın Yeri	İçeriği
1936	<i>Hymnore</i>	<i>İlahi</i>	Amerika Arnavut Ortodoks Kilisesi yayımları, Boston	Ayin müziklerini içermektedir.

İngilizce Müzik Kitapları

Basım Yılı	Eserin Adı	Türkçesi	Yayın Yeri	İçeriği
1951	<i>Eastern Orthodox Hymnal</i>	<i>Doğu Ortodoks İlahisi</i>	Amerika Arnavut Ortodoks Kilisesi yayımları, Boston	Karışık koro için ayin müzikleri derlemesini içermektedir.
1959	<i>Byzantium Hymnal</i>	<i>Bizans İlahisi</i>	Amerika Arnavut Ortodoks Kilisesi yayımları, Boston	Bizans kilise müziğinin derlemelerini içermektedir.

Müzik Besteleri

1. “İskender Bey” (arn. Skënderbeu): Orkestra için müziksel bir şiirdir.
2. “Pol Verlen’den Zavallı Gaspar” (arn. I Mjeri Gaspar prej Pol Verlenit): Tenor ve orkestra için bir şarkıdır.
3. “Mezmunur 137, Babil nehirlerinin Yanı” (arn. Psalmi 137, Anës lumenjve të Babilonisë): Dört bölümden oluşan bir koro müziğidir.

II. BÖLÜM

FAN STİLİAN NOLİ'NİN İDEOLOJİSİ

Fan Stilian Noli, birçok alanda faaliyet göstermesinin yanı sıra düşünceleri ve hayat felsefesiyle döneminin bir ideoloğu olduğu söylenebilir. Birçok alanda aktif olmasından dolayı Arnavut dünyasının karmaşık figürlerinden biridir. Noli'nin isyankar bir karaktere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim ilk isyanını lise hayatında haksız yere okuldan atılan hocası için göstermiştir. Devamındaki yıllarda isyancı bir karaktere sahip olduğunu Arnavut Ortodoks kilisesinin Rum Ortodoks kilisesinden ayrılmasında ve Haziran devriminde göstermiştir. İntikamcı değildir, kendi düşüncelerinin karşısında olanlara bile intikamcı olarak bakmamıştır. Onlarla düşünce savaşı vermiştir. Noli aynı zamanda bir hitabet ustasıdır. Konuşmalarıyla dinleyiciyi etkilemiştir, bu sayede birçok hayrana sahip olmuştur ve sadık arkadaşlar edinmiştir. Samimi duyguları ve derin inançlarıyla halkını ve ülkesini düşünmüştür. Fan Stilian Noli, hayat felsefesiyle Arnavut dünyasında derin izler bırakan figürlerden biridir.

Fan Stilian Noli'nin ideolojisinin oluşumunda, ailesinden aldığı eğitimlerin, okuduğu kitapların ve yaşamının büyük bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Ortodoks kimliğinin oluşmasında kilisede mezmur babasından aldığı Ortodoks eğitiminin ve Tasi amcasının verdiği "*Yeni Ahit*" (arn. *Dhiata e Re*) kitabının etkili olduğu görülmektedir. Arnavut kimliğinin oluşmasında da çocukken büyükannesi Sumba'dan ve savaşta vefat etmiş dedesinin arkadaşı Kapedan Sylo'dan aldığı eğitim öne çıkarken, Tasi amcasının verdiği "*İskender Bey Tarihi*" (arn. *Historia e Skënderbeut*) isimli kitabın da bu kimliğin oluşumuna katkı sağladığını söylemek mümkündür. Daha çocuk yaşta Napolyon ve İskender Bey gibi liderleri tanınması, Noli'ye liderlik kimliğinin de aşılandığını göstermektedir. Lise hayatında çok sevdiği hocasına haksızlık edilmesi sonucunda, haksızlığa ilk tepkisini grev düzenleyerek göstermiştir. Bu onun liderlik kimliğinin ilk göstergesi olarak kabul edilebilir. Hayatı boyunca aklında Hz. İsa, Napolyon ve İskender Bey ile yaşamıştır. Zor durumlarda ya da karasızlıklar içinde olduğunda hep aklına bu liderleri getirerek akıl yürütmüş ve bu durumların üstesinden gelmiştir. Sabri Hamiti'ye göre Fan Stilian Noli

1920'lerin bir ideoloğuydu.²²¹ Noli'nin Fransız Devrimcisi Beethoven'ı örnek aldığını söylemek mümkündür.²²² Liderliğinden dolayı Arshi Pipa'nın deyişiyle Noli'ye "*Halk Çobanı*" diyebiliriz.²²³ Noli'nin, siyasi, kültürel, sosyal çalışmalarının yanı sıra gazetecilik, yayıncılık, eleştiri ve edebi yaratıcılığıyla Arnavut edebiyatının en karmaşık kişilerinden biri olduğu da söylenebilir.²²⁴ Ayrıca Noli, Petër Prifti ile arasında geçen 1958 yılı sonbaharında bir sohbette en hayran olduğu tarihi kişiler ile ilgili olarak George Washington ve İskender Bey'i ifade etmektedir.²²⁵

2.1. Başbakanlık Dönemi

1922'de Xhafer Ypi kabinesine dış işleri bakanı olarak görevlendirilmiş, 1923'de Görice kentinde Aziz George Katedraline piskopos olarak atanmış ve Dıraç metropolitani olarak isimlendirilmesinden sonra Noli siyasetten emekli olmayı hedeflemiş ve sonra da kendini Arnavut kilisesine adamayı planlamış ancak o zamanki olaylar bunu engellemiştir.²²⁶

Arnavutluk'un içinde bulunduğu durumdan etkilenerek 1924'de yazında demokratik devrimini yapmıştır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi devrim organize bir şekilde Noli ve demokrat arkadaşları komutasında yürütülmüştür. Devrimin ilk hedefi köylüye zulüm eden toprak sahibi feodalleri ortadan kaldırmak ve köylülerin yeniden üretime dönmesini sağlamaktır. Bu yüzden devrimin başlıca destekçilerinin köylüler olduğu görülmektedir. Diğer hedefler ise ülkenin sosyal, politik ve ekonomik açıdan kalkınmasını garanti etmektir.

O dönem Arnavutluk'un içinde bulunduğu koşullarla ilgili olarak: ülke geri kalmışlık içindeydi, köylüler ile beyler arasında zenginlik olarak bir uçurum söz konusuydu, tarım arazilerinin neredeyse hepsi fakir köylüye zulmeden toprak beylerinin elindeydi, toprakların neredeyse tamamı o dönemin yedi büyük çiftçi

²²¹ Sabri Hamiti, *Utopia letrare*, Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës Yayınları, Prishtina 2013, s. 217.

²²² Avni Sipahiu, *a.g.m.*, s. 93.

²²³ Hektor Çiftja, *a.g.m.*, s. 344.

²²⁴ Edlira Dhima - Ermelinda Kashahu, *a.g.m.*, s. 525.

²²⁵ Petër Prifti, *a.g.m.*, s. 134.

²²⁶ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 313.

ailesi olan Vrioni, Vërlaci, Zogu, Toptani, Libhova, Vlora, Këlcyera ailelerine aitti, bu ailelerin sahip olduğu arazinin büyüklüğü ise iki bin hektardı, ancak fakir köylülerin çoğunda yaklaşık iki hektarlık bir toprak vardı.²²⁷

1924 demokratik hareketiyle iktidara gelen Noli, çok geçmeden harekete geçmiştir. Harekete katılan demokratların yanı sıra muhafazakarlardan da oluşan yeni hükümetini kurmuştur. 19 Haziran 1924’de yirmi maddeden oluşan reform paketini açıklayarak halka güzel vaatlerde bulunmuştur. Reform paketi hakkında kısaca bahsederseniz eğer: Halkı silahsızlandırarak kardeş katliamlarının önüne geçme, ülkede istikrarı sağlamak için yeni bir hukuk sistemi oluşturarak istikrarı zedeleyenleri kanunlar önünde yargılama, ülkeye yabancı para girişini sağlayarak ekonomide kalkınma, dış politikada dostane ilişkiler kurma, seçimlerle ilgili olarak kapalı oy kullanma ve en önemlisi ise köylülerin ve işçilerin durumunu iyileştirmek için tarım reformu uygulama ve feodalizmi ortadan kaldırmaktır.²²⁸

Noli’nin içinde bulunduğu durum dini açıdan da ilginçti. Çünkü kendisi Ortodoks bir papaz iken Arnavutluk’un neredeyse tamamı Müslümandı. Nitekim kendisi bu durumu biyografisinde şöyle açıklamaktadır:

‘‘1924’de Arnavutluk’un başbakanı oldum. Bu özel bir olaydı çünkü ben Doğu Kilisesi’nin bir din adamıydım ve Arnavutluk nüfusunun yüzde yetmiş Müslüman, yüzde onu Katolik ve sadece yüzde yirmisi Ortodoks’tu.’’²²⁹

Sözlerinden anlaşıldığı gibi Noli’nin içinde bulunduğu durumun dini açıdan da çok farklı olduğunu görmekteyiz. Müslüman ağırlıklı nüfusa sahip bir ülkeye Ortodoks bir din adamı başbakan olmuştur. Aslında bunu Arnavutların din fark etmeden beraber yaşayabileceğinin bir göstergesi olarak kabul edebiliriz.

Noli hükümeti iktidara geldikten sonra ilk olarak Zogu iktidarından kalan devlet kurumlarındaki muhafazakar idarecileri demokrat idarecilerle değiştirmek olmuştur. Sonrasında ise halkı silahsızlandırmıştır. Yeni okullar açarak öğretmen

²²⁷ Adelina Nexhipi, “Gjashtë Muajt e Qeverisjes së Nolit (Arritjet dhe Dështimet e Nolit si Kryeministër)”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 403.

²²⁸ Muin Çami, *a.g.e.*, s. 228-229.

²²⁹ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 364.

ataması yapmış, eğitimi kaliteli hale gelmesi için çabalamıştır. Sonrasında tarım reformlarına yönelen Noli, ilk olarak köylünün yükünü azaltmak için hukukta öngörülen çok daha fazlası alınan tarım ürünlerinden ondalık vergiyi azaltmak için kararname çıkarmıştır. Tarımda yapılan bir diğer yenilik de devletin arazilerini çiftçiye ücretsiz vererek yeniden üretimi canlandırmak olmuştur. Bu saydığımız reformlar devrimden sonra hemen uygulanan reformlardır. Ancak devamında hiçbir reform yapılmamıştır. Noli'nin üzerinde çok durduğu tarım sorunu az bile olsa çözülmemiştir. Çünkü tarımla ilgili reformlar hükümet içindeki muhafazakar yöneticiler ve feodal beyler tarafından her zaman engellenmiştir. Bir de muhafazakar basın organları Noli yönetimini eleştirmiştir. Haziran devriminden kısa bir süre sonra hükümet yönetiminde isteksizlikler baş göstermeye başlamıştır.²³⁰

Noli'nin ilk icraatlarından anlaşıldığı gibi ilk olarak ülke üzerinde Zogu'nun izlerini silmeye çalışmıştır. Tarımla uğraşan halka bir dizi reformlar uygulayarak onların güvenini kazandığını söyleyebiliriz. Bu reformlardan sonra halk Noli hükümetine sıcak bakmaya başladığı anlaşılabilir. Ancak Noli'nin hükümeti kurarken muhafazakarlara da yer vermesi hükümet içinde çatlaklara yol açarak yıkılmanın ilk sinyallerini verdiğini de görmekteyiz.

Noli'nin reformlarının tamamını hayata geçirmesi için maddi desteğe de ihtiyacı vardır. Bu desteği dış güçlerden gelecek para ile sağlayacaktır. Bu yüzden birkaç reform uyguladıktan sonra Arnavutluk'ta devrim ayaklanması sonrası değişen siyasi atmosferi başta Milletler Cemiyetine olmak üzere, büyük güçlere ve balkan komşularına bildirmiştir. Ancak hiçbir yerden cevap alamamıştır. Çünkü demokratik bir hükümet olmasına rağmen darbeye gelmiştir. Ayrıca büyük güçlerden İngiltere, Noli hükümetini "*gayri meşru hükümet*" olarak isimlendirmiştir. Daha öncesinde ayaklanma sırasında destek veren komşu İtalya bile yeni hükümeti tanımamıştır.²³¹ Kısacası Noli, Arnavutluk'un kontrolünü elinde tuttuğunu diğer ülkelere ikna edememiştir.²³²

²³⁰ Muin Çami, *a.g.e.*, s. 229-230.

²³¹ Muin Çami, *a.g.e.*, s.232-233.

²³² Robert Austin, "Fan Noli, Albania and The Soviet Union", *East European Quarterly*, Cilt:30, Sayı:2, Haziran 1996, s. 155.

Noli'ye göre İngiliz hükümeti ile dostane ilişkilerin kurulması çok önemlidir. Bu amaçla İngiliz başbakan Ramsay MacDonald'a yeni kurduğu hükümeti tanımamasının kendisini tedirgin ettiğini dile getirmek amacıyla mektup göndermiştir. Ancak cevap alamamıştır. Paris hükümeti ise bırakın Noli hükümetini tanımayı, gündemine bile almamış ve yok saymıştır. Amerika'da tanınmış Noli, Amerikan hükümetinin desteğini almak umuduyla iletişime geçmiştir. Ancak Amerikalılar devrimden önce Mamuras'ta öldürülen vatandaşlarının acısını unutmamıştır. Buna rağmen Amerikan diplomat Grant Smith, Arnavutluk petroleri için sondaj çalışması yapan Amerikalı şirketlere imtiyaz verilirse, yeni kurulan hükümete destek olacaklarını belirtmiştir. Noli, Amerika'dan da aradığı desteği bulamamıştır. Yunanistan'da yeni hükümetin haberleri yapıldığını öğrenmiş, Yunanistan'ın da kapısını çalmış ancak haberler asılsız çıkınca kapılar yüzüne kapanmıştır.²³³ Noli'nin Amerika'ya imtiyaz vermemesi Arnavutluk'un sömürülmesini engelleme amacının olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Amerika'nın Noli hükümetini tanımaması Jorgaçi'ye göre Noli'nin kendisinin radikalleşmesinden de kaynaklanmaktaydı.²³⁴ İngilizlerin Noli hükümetini tanımamasıyla ilgili olarak da Arnavutluk'taki İngiliz temsilcisi Harry Eyres'in Noli'yi "*balkanlarda barışı bozacak geçici bir figür*" olarak tanımlamasından kaynaklandığını söylemek mümkündür.²³⁵ Nitekim İngiliz hükümeti Harry Eyres'i Noli'nin amacını anlamada bir araç olarak kullanmıştır.²³⁶ Yunanlıların, Noli hükümeti ile dostane ilişkiler kurmamasının nedeni olarak da Noli'nin Arnavut Ortodoks Otosefal Kilisesi'nin kurucusu olduğu için Yunan karşıtı olarak görülmesinden kaynaklandığı söylenebilir.²³⁷

Diplomatik dışlanmışlığın içinde olan Noli hükümeti, gözlerini Ahmet Zogu'nun muhafazakar iktidarı döneminde askıya alınan Sovyetler Birliği ilişkilerine çevirmiştir. Bu sayede Sovyetler birliğinin kapısı, diplomatik ilişkileri yeniden kurmak için çalınmıştır. Sovyet yönetimi bu teklife sıcak bakmıştır. Ancak bu ilişkiden rahatsız olan batılı güçler ve balkan komşular hükümet ile Sovyet

²³³Muin Çami, *a.g.e.*, s. 234-235.

²³⁴Nasho Jorgaçi, *a.g.m.*, s. 15.

²³⁵Adelina Nexhipi, *a.g.m.*, s. 407.

²³⁶Robert Austin, *a.g.m.*, s. 160.

²³⁷Adelina Nexhipi, *a.g.m.*, s. 409.

ilişkilerini “*balkanlarda huzursuzluk çıkarmak için Bolşevik çetesi olan iki ülke*” olarak tanımlamışlardır.²³⁸ Nitekim Sovyetlerle bu ilişkilerin yeniden kurulmasından önce dışişleri bakanı S. Delvina çekincelerini dile getirirse de hükümetten bunu dikkate alan olmamıştır.²³⁹

21 Ağustos 1924’de ABD başkanı Wilson’un Arnavutluk için gösterdiği cömertlik ve yaptığı her şey için Noli hükümeti onu unutmamış ve adını Shengjin Limanı’na vermiştir.²⁴⁰

22 Ağustos 1924 tarihine gelindiğinde Noli liderliğinde Bajram Çurri, Hasan Prishtina, Luigj Gurakuqi heyeti Milletler Cemiyeti’ne doğru yola çıkmıştır. Amaçları dış politikadaki yaşadıkları sorunları dile getirmek, maddi kaynak sağlamak, Yunanistan sınırında olan on dört Arnavut köyünün sorunu ve Yugoslavya sınırında olan Aziz Naum katedrali ile Vermosh sorunuydu. Noli burada sınır sorunu için büyük güçlerin ses çıkarmamasını da eleştirmiştir. Noli’nin bu çabası sonucunda Yunanistan 1924 yılının ekim ayı sonunda Arnavutluk’un Prespa gölü civarında olan on dört Arnavut köyünün topraklarını işgal etmekten vazgeçmiştir. Ancak Yugoslavya Aziz Naum katedrali ve Vermosh köyünden hiçbir taviz vermemiştir.²⁴¹

Noli, Milletler Cemiyetinde eylemlerine devam etmiştir. Bu eylemlerinden biri Yunanistan’daki Arnavut azınlığını koruma girişimidir. Yunan hükümeti, ülkesinde yaşayan Arnavutları Müslüman Türk olarak görmekteydi. Nüfus mübadelesi anlaşmasını bahane edip, onları zorla Türkiye’ye göndermekteydi. Bunun üzerine Noli Eylül 1924’de Milletler Cemiyetine tekrar seslenerek Yunan yanlısı taraf tuttuğunu eleştirdi.²⁴² Ayrıca Noli’nin burada yaptığı konuşma hitabetinin zirvesi olarak tanımlanmaktadır.²⁴³ Noli Milletler Cemiyetinde Yunanistan’daki Arnavut azınlık hakkında konuşmasında şu sözlere yer vermektedir:

²³⁸ Muin Çami, *a.g.e.*, s. 235.

²³⁹ Fejzi Lila, *a.g.t.*, s. 51.

²⁴⁰ Nasho Jorgaqi, *a.g.m.*, s. 15.

²⁴¹ Muin Çami, *a.g.e.*, s. 236.

²⁴² Muin Çami, *a.g.e.*, s. 236.

²⁴³ Ardita Dylgjeri – Irgen Xhyra, “Fjalimi i Një Prifti Shqiptar Në Lidhjen e Kombeve (Analizë Gjuhësore e Bazuar Në Kontekstin Historik)”, *Knowledge International Journal*, Cilt:31/sayı:6, Üsküp 2019, s. 1760.

“(…) Ancak gerçek şu ki: Epir’deki Arnavutların çoğu, değiştirilebilir Yunan vatandaşlığına sahip Türkler olarak toplu halde Küçük Asya’ya göç etmek zorunda kalıyor. Bu inkar edilemez gerçek Arnavut halkını çok hassas hale getirdi ve iki komşu ülke arasındaki barışa ve iyi ilişkilere tehdit oluşturuyor. (…) Öte yandan, Lozan Konferansı’nın Yunan delegesi M. Kaklamanosi, 19 Ocak 1923 tarihli oturumda, nüfus mübadelesi alt komitesi önünde *Arnavutların Epir’de kesin olarak tanımlanmış bir ilde yaşadığını belirtti. (…)*”²⁴⁴

Yine 1924 Eylül’de Noli, Milletler Cemiyetinde Yunan basınına bir röportaj vermiştir. İki komşu ülke arasında dostane ilişki kurularak barışçıl bir politikanın altını çizmiştir. Milletler Cemiyetinin barış, kardeşlik, eşitlik gibi unsurları yerine getirmese sadece bir kürsüden ibaret olacağını vurgulayarak eleştirisini yapmıştır.²⁴⁵

Noli, Milletler Cemiyetinde son çare olarak Arnavutluk’ta reformları uygulaması için kendisinden borç istemiştir. Bu amaçla milletler cemiyetini övmüştür. I. Dünya savaşında Arnavutluk’un bağımsızlığı için Milletler Cemiyeti’nin çabalarını ifade etmiştir. Noli konuşmasında şu sözlere yer vermektedir:

“(…) Milletler Cemiyeti’nin genel olarak barış için bazı büyük hizmetler yaptığı ve özellikle Arnavutluk’un bölünmesine izin vermediği, dolayısıyla Balkanlar’da barış ve düzeni sağladığı doğrudur. (…) Ama lütfen Sayın Genel Sekreter, Arnavutluk’a kendi başına yürümesine izin verecek bir kredi vermeyi neden reddediyorsunuz? 300 milyon Frang’dan daha fazlasına ihtiyacımız yok. O zaman mütevazı bir tutar olan 200 milyona inmek için zarif bir jest yapıyorum. Hadi kafanı salla. Ve daha küçük bir miktar için, örneğin 100 milyon için müzakerelere girmeye hazırım. Affedersiniz, benimle hiç tanışmamışsınız gibi davranmayın. (…)”²⁴⁶

Noli’nin konuşmalarından Milletler Cemiyeti’nde sempatik bir dille borç istediği görülmektedir. Ayrıca borç için şakacı bir dille pazarlık da yapmaktadır. Noli

²⁴⁴ Fan Stilian Noli, *Vepra V...*, s. 241-242.

²⁴⁵ Muin Çami, *a.g.e.*, s. 237.

²⁴⁶ Fan Stilian Noli, *Vepra V...*, s. 214-215.

daha önce Arnavutluk'un Milletler Cemiyetine üyeliği sürecinde burada bulunmuştu. Benimle tanışmamış gibi davranmayın derken de buna dikkat çekmekte olduğunu görmekteyiz. Ama belki de Milletler Cemiyeti, henüz yeni kurulmuş ve parlamentosu bile olmayan bir devlete borç vermeyi reddedecektir. Nitekim konuşmanın devamında Noli şu sözlere yer vermektedir:

“(...) Ama parlamentonun ne olduğunu biliyor musunuz? Bildiğinize şüphe yok. Ama size ne düşündüğümü söylediğimde daha net bir fikriniz olacak. Parlamento, ruhsuz siyasetçilerin toplandıkları bir salon. (...)”²⁴⁷

Noli'nin tüm çabalarına rağmen cemiyet borç isteğini reddetmiştir. Devamında Noli, Milletler Cemiyetindeki yabancı güçlerin sert eleştirilerinin odağında Arnavutluk'a geri dönmek üzere yola çıkmıştır.²⁴⁸ Noli'nin Arnavutluk yararına çözdüğü tek sorun Yunanistan sınırındaki on dört Arnavut köyün işgali sorunu olmuştur. Robert Austin'e göre Noli, artık Milletler Cemiyetine iyimserliğini de kaybetmiştir.²⁴⁹

Milletler Cemiyetinden tam olarak istediğinin alamayan Noli, çareyi yine İtalya'da aramıştır. Musollini hükümetinin kapısını çalmış ancak buradan da herhangi bir olumlu dönüş çıkmamıştır. Ancak İtalya Noli'ye bir teklif sunmuştur. Teklife göre İtalya Arnavutluk'u veraseti altına alacaktı. Bu durumun ülkenin bağımsızlığı tehlikeye atacağını düşünen Noli, teklifi asla kabul etmemiştir. İtalya Noli'den ret cevabı almasından sonra hükümete karşı tavır alan ülkelerin arasına girmiştir. Ahmet Zogu, eğer hükümet yıkılır ve tekrar kendisi iktidara gelirse Arnavutluk'u İtalya'ya doğru bir eğilim politikasıyla yöneteceğine söz vermiştir. Böylece İtalya Noli'nin hükümetinin devrilmesini sabırsızlıkla beklemeye başlamıştır.²⁵⁰ Ayrıca kaynaklara göre Noli, İtalya'da Sovyet Büyükelçiliğini de ziyaret etmiştir.²⁵¹

Dış politikadaki bu kötü durum ülke içinde huzursuzluklara neden olmaya başlamıştır. Halk, yarım kalan reformların uygulanmasını talep etmiştir. Hükümetten

²⁴⁷ Fan Stilian Noli, *Vepra V...*, s. 215.

²⁴⁸ Muin Çami, *a.g.e.*, s. 237.

²⁴⁹ Robert Austin, *a.g.m.*, s. 163.

²⁵⁰ Muin Çami, *a.g.e.*, s. 238.

²⁵¹ Robert Austin, *a.g.m.*, s. 158.

K. Qafëzezi ve R. Shala reformların uygulanacağını ifade etmişlerdir. Ulusal yayın organları da Noli hükümetine muhalefet olmaya başlamışlardır. Basın, reform kelimesini ağızına alanları “*tehlikeli Bolşevik*” olarak tanımlamıştır. Bu Bolşevik terimi halkı hükümete kışkırtmak için mükemmel bir silah olma yönünde ilerlemiştir. Hükümet her geçen gün reform paketinden tavizler vermiştir. Bunun bir örneği ithal tahıl ürünlerine gümrük vergisi getirilmesidir. Zaten fakir olan halk artık ekmeği bile pahalıya yemeye başlamıştır. Sonrasında ise yurt dışında yaşayan siyasi kanun kaçaklarının ülkeye girmesine izin verilmiştir. Bunun devamında Zogu yanlısı devrim karşıtı gruplar ülkeye girerek silahlı gruplar oluşturmuş ve fakir halka zulmetmeye başlamıştır. Bu gruplar feodal beylere destek olarak hakkını arayan köylüleri öldürmeye bile teşebbüs etmiştir. Hükümeti devirmeyi hedefleyen muhafazakar muhalif gruplar, ordudaki demokrasi karşıtı yüksek rütbeli komutanları kendilerine çekmeyi başarmışlardır. İlk başta darbe yapmayı düşünseler de 16 Ekim’de Permedi’de bir toplantı düzenleyerek Noli hükümetinden istifa etmesini istemişlerdir. Ancak hükümet ilk başta istifa etmeyi düşünse de tarım reformunun tamamını uyguladıktan sonra yapılacak parlamento seçimlerinde köylülerin tekrar desteğini kazanıp iktidarda kalma umuduyla istifadan vazgeçmiştir.²⁵²

Noli’nin hükümetinin yasallıktan aciz olduğunu görmekteyiz. Noli devrimden sonra neredeyse iki ayı yurt dışında geçirdiği için kabinesi hiçbir zaman tam olarak toplanıp kararlar alamamıştır. Yasalara göre parlamento seçimi yapılması gerekmektedir. Ülke içinde muhafazakar gruplar seçimlerin derhal yapılmasını isteyerek Noli hükümetine baskı yapmaya başlamışlardır. Baskı altında kalan hükümet seçim tarihini 20 Ocak 1925 olarak belirleyerek Sotir Peci’nin imzasını taşıyan kararnamesini açıklamıştır. Kararnameden sonra “*Ulusal Demokrat Parti*” ve “*Radikal Demokrat Parti*” olarak iki kesim ortaya çıkmıştır. Ulusal Demokrat Partide muhafazakarlar yer alırken Radikal Demokrat Partide Haziran Devrimine destek veren demokratlar toplanmıştır. Bu partilerin kuruluş haberinden sonra “*Birlik*” (*arn. Bashkimi*) cemiyeti de bir toplantı yaparak seçimlerde hiçbir partinin yanında yer almayacağını dile getirmiştir. Ayrıca bu iki partiye ek olarak

²⁵² Muin Çami, *a.g.e.*, s. 238-239.

parlamentoda fakir halkı ve köylü kesimi temsil edecek köylü partisi de kurulmasını istemiştir. Ancak bu parti kurulmamıştır.²⁵³

1924 Aralık ayı başlarında hükümet seçimleri ertelediğini açıklamıştır. Çünkü Yugoslavya sınırına Zogu destekçisi dış güçler yığılmaya başlamıştır. Zogu'nun balkan komşularıyla olan dostluğu Noli hükümetini rahatsız etmiştir. Nitekim Zogu Yugoslavya ile bir anlaşma yapmıştır. Anlaşmaya göre eğer tekrar iktidara gelirse daha önce ifade ettiğimiz Noli'nin Milletler Cemiyetinde çözemediği sorun olan Aziz Naum katedralini ve Kuzey Arnavutluk'tan bazı yöreleri Yugoslavya'ya verecektir. Ayrıca Yugoslavya Zogu'ya paralı asker tutması için yüklü miktarda borç da vermiştir. Bundan sonra Zogu askerleri Yugoslavya sınırında silahlı provokasyonlar yapmaya başlamış ancak Noli hükümeti buna sessiz kalmıştır. Yurt dışında da Arnavut temsilciler hükümete karşı silahlı bir örgütlenme olduğunu bildirmesine rağmen, Noli hükümeti bunu da dikkate almamıştır. Bu koşullarda hükümet yine çareyi İtalya'da aramıştır. Musollini yönetimine Belgrad'a seslenmesini ve Zogu'nun askeri müdahalesini durdurmasını istemiştir. Ancak daha önce İtalya'nın vesayet teklifini reddeden Noli hükümeti, yine destek bulamamıştır.²⁵⁴ Noli'nin en başından beri seçimle gelmiş olmaması da hükümetin hayatta kalma umutlarını baltalamıştır.²⁵⁵

10 Aralık 1924'de Ahmet Zogu yönetiminde paralı askerler Kuzey Doğu Arnavutluk'un Has ilçesine yaptıkları askeri müdahale ile Noli hükümetine saldırı kesin olarak başlamıştır. Devamında 14 Aralık'ta Yunanistan sınırı Kakavya vilayetine ardından 16 Aralık'ta Debre kentine Zogu'nun paralı askerleri girmiştir. Ahmet Zogu'nun paralı askerlerinin çevikliği Noli hükümetini daha da endişelendirdiği söylenebilir. Nitekim hükümet, halka "*Arnavut halkı, düşman eli pahasına, temel devrimin yüksek ideallerini yasallık yoluyla kazandığı bir zamanda; hain, bıçağını uzattı*" diye seferberlik çağrısı yapmıştır. Ancak devamında organizasyon yapılmadığı için bu çağrı sadece sözde kalmıştır. Saldırıları sonrası iki siyasi parti birleşme kararı alıp daha etkin çalışmayı hedeflemiştir. Avrupalı

²⁵³ Muin Çami, *a.g.e.*, s. 239-240.

²⁵⁴ Muin Çami, *a.g.e.*, s. 240-241.

²⁵⁵ Robert Austin, *a.g.m.*, s. 153.

güçlerden saldırıyı kınamalarını için çağrı yapılmış ayrıca İtalya'dan silah yardımı da istemişlerdir. Ancak Noli hükümeti yine cevap alamamıştır.²⁵⁶

Yurt dışından herhangi bir destek alamayan Noli, 23 Aralık 1924'de Tiran'ı terk edip Avlonya'ya kaçmak zorunda kalmıştır. 24 Aralık'ta Zogu, destekçileriyle beraber Tiran'a girmiştir. Avlonya'da isyancılarla karşılaşan Noli, herhangi bir felaketle karşı karşıya kalmamak için 25 Aralık'ta İtalya'nın Bari şehrine kaçmıştır.²⁵⁷ Böylece Noli'nin altı aylık hükümeti son bulmuştur.

Noli'nin iktidarının yıkılma sebeplerine değinecek olursak, başta Noli'nin Arnavut coğrafyasını bilmemesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Noli, Arnavutluk dışında doğmuş ve büyümüştü. Rakibi Ahmet Zogu ise Arnavutluk'ta doğmuş, Arnavut coğrafyasını ve politik iklimine hakim bir figürdü. Daha önce ifade ettiğimiz gibi Noli, hayatında ilk kez 1913 yılında Arnavut topraklarına ayak basmıştı. Devrimden önce ciddi anlamda politikayla uğraşmadığı için politik zekadan da yoksun olduğunu görmekteyiz. Onun siyasi başarısı olarak daha önce Amerika'daki hayatı bölümünde ifade ettiğimiz 17 Aralık 1920'de Arnavutluk'un Milletler Cemiyetine üye olmasını sağlamaktı. Bu diplomatik başarısının ardından uluslararası tanınırlığa sahip olmuş, sonrasında ise ülkesine demokrasiyi getirmek için devrim yapma fikrine kapılmış olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Robert Elsie "*Arnavutluk'un Tarih Sözlüğü*" (in. *Historical Dictionary of Albania*) başlıklı eserinde 1921 yılını yani Arnavutluk'un Milletler Cemiyetine üye olduktan sonraki yılı Noli ile Zogu arasında büyüyen bir çatışma olarak tanımlamaktadır.²⁵⁸ Kısacası buradan Noli'nin Arnavutluk'un Milletler Cemiyetine üyeliğini sağladıktan sonra demokratik devrim için uluslararası arenayı arkasına aldığı düşünürsek Ahmet Zogu'ya muhalefet olmaya başladığını görmekteyiz.

Devrimin bastırılmasında diğer nedenler ise iç ve dış faktörler olarak sıralanabilir. İç faktörler olarak yönetimde istikrarsızlık ve birbirinden kopukluk, muhafazakar yöneticilerin reformları engelleme çabaları ve muhafazakar kesimin ülkeyi sefalet olarak nitelendirmesi, orduya ve devlete olan güven eksikliği

²⁵⁶ Muin Çami, *a.g.e.*, s.242-243.

²⁵⁷ Robert C. Austin, *Founding a Balkan State: Albania's Experiment with Democracy, 1920-1925*, University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London 2012, s. 152.

²⁵⁸ Robert Elsie, *Historical Dictionary...*, s. 34.

söylenbilir. Reformlarla ilgili olarak, hükümetin büyük güçlerden ve Milletler Cemiyetinden destek alamaması reformların uygulanması için maddi manevi sıkıntılar doğurduğunu söylemek mümkündür. Nitekim hiç reform yapılmadığı söylenemez, Noli iktidara ilk geldiğinde bir dizi reformlar uygulamıştı ancak devamında hiçbir icraatta bulunmamıştı. Ayrıca iktidara gelirken vaat ettiği en büyük reformu feodal toprak beylerine karşı çiftçi sınıfını korumaktı ve bunun için tarım reformunu uygulayamamıştı. Bunun sonucunda çiftçilerin Noli'ye olan güveni sarsıldığını ve hükümet ile çiftçilerin arasındaki bağın koptuğunu görmekteyiz. Noli bu durumu devrimden üç yıl sonra şu sözleriyle zikretmektedir:

*“Toprak aristokrasisinin gazabına uğradım, onların kökünü kazıyamadığım için köylü kesimin desteğini kaybettim.”*²⁵⁹

Yukarıdaki cümleden anlaşıldığına göre devrimin başarısızlığı tarım reformlarının uygulanamamasıydı. Kendisinin en büyük hedefi feodal beyleri yok etmektir ama bunu maalesef başaramadığı görülmektedir. Diğer nedenler arasında Ahmet Zogu'nun çok fazla hafife alınması vardı. Zogu 1924 yılı aralık ayında Arnavutluk sınırlarını tehdit etmeye başlamasına rağmen hükümet hep sessiz kalmıştı. Hiçbir uyarıyı dikkate almamıştı. Bunun sonucunda Zogu Arnavutluk'un kuzey tarafından Yugoslavya sınırından Arnavutluk'u kuşatmıştı.

Hükümetin parçalanmasında bir diğer etmen de politik olarak dışlanmışlıktı. Noli her seferinde Avrupalı devletlerin ve Milletler Cemiyetinin kapısı çalsa da herhangi bir destek bulamamıştı. Komşusu İtalya bile destek vermemişti. Bu da devrim karşıtı muhafazakarları, liderleri ve Ahmet Zogu'yu daha da ateşlemişti. Çünkü Noli hükümeti resmi olarak bir devlet sayılmamıştı. Devrimin bastırılması bir nevi Arnavutluk halkının siyasi görüşünü ifade edecek olan ve ilk kez kapalı oy sistemiyle seçilecek parlamento seçimlerini de etkilemişti. Noli, Zogu hareketine karşı koymak için seçimleri ertelemişti. Bu da Arnavut halkının siyasi düşüncelerini ifade edememesine de neden olmuştu.

Noli'nin politik olarak dışlandığını gören hükümet yetkilileri de hayal kırıklığına uğramıştı. Nitekim Noli Milletler Cemiyetinde ve Büyük güçlerde tanınan

²⁵⁹ Muin Çami, *a.g.e.*, s. 245.

bir figürdü ancak hiç ummadığı bir durumla karşılaşmış, her seferinde kapılar yüzüne kapanmıştı. Bunu basın organlarının manipülasyon haberleri izlemişti. Noli'nin demokratik hükümetini Sovyet hükümetle ilişki kurma girişimi sonucunda medya, hükümeti Komünist hükümet ilan etmişti. Bu durum sonucunda hükümetin Avrupalı güçler tarafından dışlanmasına ivme kazandırdığını görmekteyiz.

Noli'nin hükümetinin devrilmesinin bir diğer nedeni de halkın Noli'yi anlayamamış olmasından kaynaklanıyor diyebiliriz. Nitekim Noli, otobiyografisinde, Aralık 1924'de Zogu ve askerleri tarafından devrildiğinde, Amerika'da eğitim gördüğü için Zogu ve muhafazakarların kendisini radikal olarak halka tanıttığından söz etmektedir.²⁶⁰

Noli'nin Arnavutluk'a batılı demokrasiyi benimsetmek, sosyo-ekonomik açıdan kalkınma sağlamak ve en önemlisi feodalizmi bitirmek için gelen hükümetinin sadece bir icraatı olmuştu. O da Yunanistan sınırında olan on dört Arnavut köyünü Yunan ablukasından kurtarmaktı. Hükümetin sona ermesi, Arnavutluk'ta demokratik bir hayatın temelini atılmasını da zedelerken, büyük güçlerin otoriter devlet kurma planlarını hızlandırdığını söyleyebiliriz. Ajetene Çamili'ye göre Noli haziran devrimiyle, Hristiyan bir piskoposun çoğunluğunun Müslüman olan bir ülkeye başkanlık edebileceğini de göstermiştir. Arnavutluk'ta dini bir hoşgörünün olduğunu da gösteren Noli, bunun diğer devletlere de örnek teşkil edeceğini yansıtmıştır.²⁶¹ Ayrıca Noli, diplomatik alanda her zaman savaş diplomasisini değil barış diplomasisini seçmiştir.²⁶² İsmail Kadere de Noli ile ilgili olarak "*Avrupa'nın en geri ülkesindeki en kültürlü başbakanıydı*" tanımlamasını yapmaktadır.²⁶³ Milletler Cemiyetinde yaptığı konuşmalar da kendisinin üzerinde inşa edilmiş bilgi ve değerlerin bir göstergesidir.²⁶⁴ Noli'nin hükümetinin küçük bir icraatı olarak da Arnavut edebiyatının bir yazarı Lazgush Poradeci'ye burs vererek

²⁶⁰ Fan Stilian Noli, *Vepra II...*, s. 365.

²⁶¹ Ajetene Qamili, "Orientalizmat në Poezinë e Fan S. Nolit", *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 211.

²⁶² Avni Sipahiu, *a.g.m.*, s. 94.

²⁶³ Blerim Balla, *a.g.m.*, s. 426.

²⁶⁴ Ardita Dylgjeri – Irgen Xhyra, *a.g.m.*, s. 1756.

kendisinin Graz’da Rumen-Germen Filolojisi Fakültesi’ndeki yüksek öğrenimini tamamlamasını sağladığını söyleyebiliriz.²⁶⁵

2.2. Haziran Devrimi Sonrası Uluslararası Alanda Eylemleri

1924 Aralık karşı darbesinden sonra Noli önce İtalya’ya oradan da Avrupa’ya gitmiştir. Muhafazakar Ahmet Zogu 1925 yılında Noli’ye gıyaben ölüm cezası vermiştir. Bu yıllarda Noli, Arnavutluk dışında da Zogu’ya muhalefet olmaya devam etmiştir.²⁶⁶ Bunu “*Konare*”yi kurarak göstermiştir. Açılımı “*Ulusal Devrimci Komite*” (arn. *Komiteti Nacional Revolucionar*)dir. Bu komite ile ilgili Arnavut komünist hareketinin başlangıcını söylemek mümkündür. 1924 Aralık karşı darbesiyle iktidarı ele geçiren Ahmet Zogu’ya muhalefet olmak için kurulmuş bir komitedir. Kurucuları arasında başta Fan Noli, Omer Nishani ve aralarında sürgünde olan Arnavutların da bulunduğu kişiler bulunmaktadır. Komite finansal destek için Moskova ile sürekli bağlantı halinde olmuştur. 1925 yılında Viyana merkezli olarak kurulan komite daha sonra 29 Temmuz 1925 yılından itibaren Cenevre’de “*Ulusal Özgürlük*” (arn. *Liria Kombëtare*) adında Zogu karşıtı haftalık bir gazete de yayımlamıştır.²⁶⁷ Bu yıllarda Zogu’nun tekrar iktidara gelmesinin düzen ve hukukun sağlandığına dair haberler yapan resmi basına karşı Noli, uluslararası arenada yayıncılığıyla bu durumun “*yasallığın zaferi*” olmadığını duyurmuştur.²⁶⁸

16 Eylül 1925 “*Ulusal Özgürlük*” (arn. *Liria Kombëtare*) gazetesinin sekizinci sayısında Noli, kendi hükümeti ile ilgili bazı eleştirilerde de bulunmuştur. Noli yazısına başlarken açıkça Haziran devriminin ideal olmadığını ifade etmektedir. Arnavut halkının saf vatansever olmasından dolayı onur duyduğunu da belirtmektedir. Noli yazısının devamında icraatlarıyla ilgili olarak; devletin varlıklarını koruduklarını, kapitalistlere hiçbir taviz vermediklerini, tasarruf yaparak

²⁶⁵ Resul Bektashi - Xhexmi Rustemi, *a.g.e.*, s. 59.

²⁶⁶ Mimoza Shqefni, “Publicistika e Nolit në Historinë dhe Realitetin Shqiptar”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 574.

²⁶⁷ Robert Elsie, *Historical Dictionary...*, s. 238.

²⁶⁸ Edlira Cerkezi - Evis Celso - Gladiola Durmishi(Elezi), “Mesazhet e Nolit në Publicistikën Shqiptare dhe Aspiratat Atdhetare”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 334.

eski hükümetin borçlarını ödediklerini, rejiminin uygar olduğunu ve hiç kimsenin suikasta kurban olmadığını, ideal ve modern olmasalar da kanunlara saygı duyduklarını, düzenli ordu ve güvenlik güçlerinin bulunduğunu zikretmektedir.²⁶⁹

Noli, yazısının devamında Zogu'nun darbe sonrası hükümetini sert bir dille eleştirmektedir. Hatta onlara hain demektedir. Onların devlet mallarının soyguncuları olduklarını, kapitalistlere Arnavutluk'u peşkeş çektiklerini ifade etmektedir. Haziran devrimi öncesi Arnavutluk'ta yapılan suikast girişimlerinden de onları sorumlu tutmaktadır. Noli'ye göre Zogu ve yandaşları zorbadır, halkın özgürlüklerine el koymuşlardır, fakir halka zulmetmektedirler, kanun düşmanlarıdır, orduyu ve güvenlik güçlerini parçalamışlardır. Noli yazısından sert bir dil kullanmaktadır. Zogu ve yandaşlarını ilgili olarak hain, başıbozuk, suçlu, soyguncu gibi terimlerle zikretmektedir. Vatansever iktidarı ele geçirdiklerini, vatansever unsurları yıktıklarını, Arnavutluk'u parçalamaya başladıklarını açıkça söylemektedir.²⁷⁰ Noli bu yazısında içinde biriktirmiş olduğu Zogu'ya karşı olan kinini yazılarına dökmekte olduğunu görmekteyiz. Haziran devrimiyle gelen hükümetin yıkılmasının Noli'yi derinden üzdüğünü anlayabiliriz. Zogu'yu azılı düşmanı olarak görmektedir.

Daha önce ifade ettiğimiz gibi, Noli Avrupa'da yaşadığı yıllarda Sovyetler birliğini ziyaret etme fırsatı da bulmuştu. Hatta bu ziyareti sonrası Noli'nin lakabı kızıl piskopos olmuştu. Sovyetlerin ekim devrimini kutlamak için Noli liderliğinde sekreteri Sejfullah Malëshova, Llazar Fundo ve Tajar Zavalani Avrupa'dan Sovyetler Birliği'ne gitmişler, burada ekim devriminin idealleri ile temas kurmuşlardır. Bu dönemde 1928 yılında Moskova'da ilk Arnavut Komünist partisinin kurulduğu da ifade edilmektedir.²⁷¹ Noli 1927'de Leningrad'da dostlar kongresinde konuşmasından şu sözlere yer vermektedir:

“(...) Sovyetlere karşı savaştan önce ve genel olarak tüm işçilere yöneltilen uluslararası faşist hareketten önce meydana gelen iki tarihsel gerçeği kimse tartışamaz. (...)19. yüzyılda devrimci Fransa idi, 20. yüzyılda militarist Almanya idi, bugün Sovyetler Birliği'nin düzeni. (...)”

²⁶⁹ Fan Stilian Noli, *Vepra IV*, Dudaj Yayınları, Tiran 2007, s. 250-251.

²⁷⁰ Fan Stilian Noli, *Vepra IV...*, s. 251-253.

²⁷¹ Robert Elsie, *Historical Dictionary...*, s. 86.

Sovyetler Birliği'nin, insanın köleleştirilmesi ve insan tarafından sömürülmesinin birkaç milletten her türüyle ortadan kaldırıldığı dünyadaki tek ülke olduğunu yüksek sesle ilan etmeliyiz. (...) Sovyetler Birliği, barbarlık ve vahşet çölündeki tek insan vahası, dünyanın tek medeni devletidir.” (...)²⁷²

Noli'nin bu konuşmasından Sovyetler Birliği'ne duyduğu sempati anlaşılmaktadır. Dünya üzerinde örnek bir devlet olarak zikretmektedir. Ayrıca Noli insan hakları için vurgu da yapmaktadır. Vaha benzetmesiyle de Sovyetler Birliği'nin insanın özgürce yaşayabileceği tek ülke olduğunu göstermektedir.

Noli'nin Haziran devrimi sonrası Avrupa'da temasları devam etmiştir. Amerika'ya gitmeden yaklaşık sekiz yıl Avrupa'da sürgün hayatı yaşamıştır. Bu dönemde Noli, Fransız komünist yazar Henri Barbusse ile birlikte Mart 1929'da Berlin'de Antifaşist Kongresini de ziyaret etmiştir.²⁷³ Noli, konuşmasına şu sözlerle başlamaktadır:

“(...) Balkan Yarımadası, Avrupa için bir yuva ve hala da öyle. 1914'te Balkanlar'da dünya savaşı çıktı. Orada tekrar patlayabilir, çünkü bugün bu olay örgüsü yeni patlamalar için eskisinden çok daha uygun. Coğrafi konum Balkanları Batı ile Doğu arasında bir geçit haline getiriyor. Onun toprakları her zaman kapıyı ellerinde tutmak isteyen rakip Büyük Güçler arasındaki savaş alanı olmuştur. (...)”²⁷⁴

Noli'nin konuşmasında ilk olarak balkan yarımadasının öneminden bahsettiğini görmekteyiz. Büyük güçlerin balkan yarımadasını ele geçirmesinden yakınmaktadır. Ve balkanların coğrafi konumundan yararlanmak isteyen büyük güçlerin gözlerinin hep balkanlarda olduğunu dile getirmektedir. Balkanlar'da yeni çıkabilecek olan bir savaşın sinyallerini de vermektedir. Konuşmasının devamında ise emperyalist güçlerin balkanlar üzerindeki kozlarından bahsetmektedir. Bununla ilgili olarak sözlerine şöyle devam etmektedir:

²⁷² Fan Stilian Noli *Vepra V...*, s. 259-260.

²⁷³ Elvira Lumi, “Fan Noli Poet Politik Apo i Dilemave te Rastit?”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 38.

²⁷⁴ Fan Stilian Noli, *Vepra V...*, s. 262.

“(...) Fransız emperyalizminin elinde zaten Yugoslavya ve Romanya var, İtalya Arnavutluk’u bir İtalyan kolonisi haline getirdi ve ayrıca Macaristan, Yunanistan ve Bulgaristan ile bağlantılıdır. (...)”²⁷⁵

Sözlerinin devamında faşizme dikkat çekmektedir. Faşizmin bir savaş tehlikesi olduğunu zikretmektedir. İfadelerinde balkan ülkeleri üzerinde faşizm ile ilgili öngörülerine yer vermektedir. Faşizmle ilgili olarak sözlerine şöyle devam etmektedir:

“(...) Her yerde sürüp giden faşizm yüzünden savaş tehlikesi gittikçe artıyor. Balkan ülkelerinde faşizm, her yerde olduğu gibi, dış düşmana ve iç düşmana karşı savaş demektir. Dış düşman neredeyse tüm komşu devletlerdir. İç düşman, muhalefet partileri, işçi ve köylü örgütleri, ezilen halklar ve ulusal azınlıklardır. (...)”²⁷⁶

Konuşmasında Noli’yi ‘faşizme karşı kıymetli bir savaşçı’²⁷⁷ olarak görmekteyiz. Konuşmasının devamında faşizmin balkan ülkelerinde yönetim üzerinde etkisinden bahsetmektedir. Faşizmin balkanlarda her zaman olduğunun altını çizmektedir ve balkan yarımadasının tarihte çoğu zaman savaş yeri olmasının nedeniyle ilgili olarak faşizmi göstermektedir. Bununla ilgili olarak Noli şöyle zikretmektedir:

“(...) Faşizm Balkanlar’da yeni bir fenomen değil. Aksine, geleneksel bir rejim sistemidir. Parlamentarizmin ortaya çıkışının arkasında, tüm ülkelerde her zaman faşist bir askeri diktatörlük vardır. Ve bu, Balkan Yarımadası’nın her zaman tüm Avrupa için tehlikeli bir savaş merkezi olmasının ve bugün kalmasının bir başka nedenidir. (...)”²⁷⁸

Sonrasında Noli, başta anavatanı Arnavutluk’tan olmak üzere diğer balkan ülkelerindeki faşist olarak nitelendirdiği figürlerden örnekler vermektedir. Onların

²⁷⁵ Fan Stilian Noli, *Vepra V...*, s. 263.

²⁷⁶ Fan Stilian Noli, *Vepra V...*, s. 263.

²⁷⁷ Edlira Dhima - Ermelinda Kashahu, *a.g.m.*, s. 525.

²⁷⁸ Fan Stilian Noli, *Vepra V...*, s. 263.

arkalarında hangi büyük güçlerin olduğunu ifade etmektedir. Sözlerine şöyle devam etmektedir:

“(...) Arnavutluk, bir kraliyet tacı için toprağı satan ve onu bir İtalyan kolonisi ve İtalya ile Yugoslavya arasında bir savaş alanı yapan Mussolini'nin bir vasalı olan Ahmet Zogu tarafından yönetiliyor. İşgalci bir Sırp ordusu ve Vragne'l'in Beyaz Rus subaylarının yardımıyla iktidara geldi. (...) Yunanistan, İngiltere ve İtalya tarafından korunan Venizelos tarafından yönetilmektedir. (...)”²⁷⁹

Noli konuşmasının devamında balkanlarda ezilen halklara dikkat çekmektedir. Onlara olan üzüntüsünü ifade etmektedir. Balkanların faşist liderleri yüzünden halkın çektiğı acıyı dile getirmektedir:

“(...) Burası Balkan hükümdarlarının savaş galerisi. Artık faşist rejimlerin kurbanları Balkanların ezilen halklarının galerisine sahibiz. Bunları sayalım. Bunlar: Almanlar, Macarlar, Hırvatlar, Slovenler, Boşnaklar, Karadağlılar, Arnavutlar, Makedonlar, Ukraynalılar, Yunanlılar, Bulgarlar ve Dobruja ve Trakya Türkleri, kısacası 20'den fazla halk ezilmiş ve haklarından mahrum edilmiş, çeşitli Balkan ülkelerine dağılmış durumdadır. (...)”²⁸⁰

Noli konuşmasının sonlarında ise Milletler Cemiyetinin balkan halklarına sahip çıkmadığı eleştirmektedir. Emperyalistlerin ve faşistlerin balkan halkına zulmettiğine dikkat çekmektedir. Sonrasında Balkan halklarını korumak ve onları özgürce yaşamasını sağlayabilmek için ortaya bir fikir atmaktadır. Bu fikir Balkan Federasyonu²⁸¹'nin kurulması fikridir. Bunlarla ilgili olarak Noli şöyle zikretmektedir:

²⁷⁹ Fan Stilian Noli, *Vepra V...*, s. 264-265.

²⁸⁰ Fan Stilian Noli, *Vepra V...*, s. 266.

²⁸¹ Balkan Federasyonu, balkan milletlerini birleştirmeye ve balkan yarımadasında bir devlet kurmaya yönelik sol görüş tarafından ortaya atılan ve desteklenen siyasi bir harekettir. Federasyonu tanıtmaya amacıyla iki ayda bir tüm balkan dillerinde *La Fédération Balkanique* isimli dergi yayınlanmış ancak başarılı olamamıştır. Hareketin liderleri de öldürülmüş ancak federasyon için çabalar devam etmiştir. İlk Balkan Konferansı, Balkan yarımadasının dört bir yanından gelen delegeler ile Ekim 1930'da Atina'da yapılmıştır. Devamındaki yıllarda 1932'de İstanbul'da, Romanya'da ve 1933'de Selanik'te

“(…) Bu korkunç durum nasıl düzeltilebilir? Milletler Cemiyeti bu halkların sefaletini önleyemediğinden ve buna kararlı olmadığından, tek bir çözüm mümkün: Balkan Federasyonu. Bununla, iç faşistlerden ve yabancı emperyalistlerden kurtulmuş, her halkın kendi ulusal sınırları içinde kendi cumhuriyetine sahip olacağı, yönetici halkların ve ezilen halkların olmayacağı özgür Balkan halklarının birliğini kastediyoruz. (...) Bu çözüm en iyisidir çünkü Balkanlar’da iç ve dış barışı sağlamaya uygundur. (...) Balkanların ezilen halkları adına sizleri Balkanlar’da faşizme karşı mücadelede bize yardım etmeye, Balkan halklarını özgürleştirmeye ve Balkan Federasyonu’nu gerçeğe dönüştürmeye çağırıyorum. Avrupa’yı sürekli tehdit eden bu tehlikeden ancak bu şekilde kaçınmak mümkün olacaktır. (...) Özgürlük, fedakarlık olmadan elde edilemez.”²⁸²

Fan Noli’nin konuşmasını özgürlüğe dair bir mesajla bitirdiği görülmektedir. Noli’ye göre özgürlük için öncelikle fedakarlık gelmektedir. Nitekim bunu Arnavutluk davası için gösterdiği çabada ve haziran devriminde görmekteyiz.

Noli, Avrupa’da sürgünde olduğu yıllarda Arnavutluk’ta gelişen olayları yakından takip etmiştir. 29 Ağustos 1928 tarihli Cenevre’de yayımlanan bir yazısında, Tiran’dan gelen haberlere göre Ahmet Zogu’nun kendisini kral ilan ettiğini öğrendiğinde şaşkına dönmüştür. Kral ilan etmesiyle ilgili olarak krallığın Roma’da icat edildiğini ancak Arnavutluk’ta ilan edilen krallığın maskaralık olduğunu ifade etmektedir. Ahmet Zogu ile ilgili olarak 1925’de Sırp başbakan Nikola Pasiç’in isteğiyle Arnavutluk başbakanı olmuş, şimdi ise Musollini’nin isteğiyle Arnavutluk kralı olduğunu eleştirmektedir. Ahmet Zogu’nun Arnavutluk hazinesinden yaptığı harcamaların halka pahalıya patladığını da zikretmektedir. 1924 Aralık karşı darbesiyle Zogu’nun gelmesinin arkasında faşist İtalya’nın, Muhafazakar İngiltere’nin ve Sırp Pasiç’in olduğunu anlatmaktadır. Noli yazısının devamında Zogu’nun dış güçlere verdiği tavizleri de söylemektedir. Noli’ye göre 1926’da imzalanan Tiran Paktı ile İtalya Arnavutluk’u siyasi kontrol altına almıştır.

yapılmıştır. Ancak balkanlardaki sol kesim arasında bölünmeler olmasıyla Balkan Federasyonu gerçekleştirilememiştir. Bkz. Hristo Voynov, “Balkan Federation”, <https://vostokian.com/balkan-federation/>, (09.06.2021)

²⁸² Fan Stilian Noli, *Vepra V...*, s. 267-269.

1927’de imzalanan ittifak antlaşmasıyla da Arnavutluk’un orduları gücünü kaybederek İtalya’nın kontrolü altına girmiştir. Bu iki antlaşma ile Ahmet Zogu’nun Arnavutluk’un bağımsızlığını kaybetmesine sebep olmuştur. Zogu’nun kraliyet tacını almasında İtalya’ya verdiği bu tavizlerin altını çizmektedir. Arnavutluk’un geleceğinde İtalya’nın amaçlarıyla ilgili olarak Noli’nin öngörülerini şunlardır: verimli tarım topraklarının İtalyanlar tarafından sömürülmesi, eğitimin İtalyanca diline dönüşmesi, Arnavutluk’un stratejik bölgelerine İtalyan üstlerinin kurulması ve Vlor’a da deniz üssü kurulması. Böylece Zogu rejimi altında Arnavutluk İtalyan sömürgesi olacaktı.²⁸³ Yine 1 Şubat 1929 “*Ulusal Özgürlük*” (arn. *Liria Kombëtar*)te yayımlanan bir yazısında Noli, feodalizm ile ilgili olarak veba benzetmesi yapmıştır. Noli’ye göre feodalizmden birçok hastalık türemektedir. Feodalizm kölelik, cehalet yoksulluk, ihanet demektir.²⁸⁴

Kaynaklara göre Fan Noli’nin Berlin Kongresine katılması Avrupa’da 1920’li yılların son eylemi olarak görülmektedir. Devamında Fan Noli Amerika’ya gitmiş, 3 Aralık 1939 yılında Boston’da Aziz Cerc Arnavut Ortodoks kilisesinde Arnavutluk’un Bayrak Gününü kutlama konuşmasını yapmıştır. Konuşmada ayrıca Arnavutluk’un İtalya tarafından işgalini de dile getirmektedir. Konuşmasına şu sözlerle başlamaktadır:

*“Bayrak Günü’nü anmak için bugün burada toplandık. Özgür ve bağımsız bir Arnavutluk’a sahip olduğumuz bugüne kadar damgasını vuran geçen yılları kalbimizde sevinçle kutluyoruz. Bugün Arnavutluk’un İtalyan orduları tarafından ihlal edilmesi ve ulusal özgürlüğünü kaybetmesi bizi üzdü. (...)”*²⁸⁵

Fan Noli konuşmasının devamında İtalya’yı sert bir dille eleştirmektedir. Noli’ye göre İtalya kendini büyük güç olarak görmekteydi ama bu sadece küçük ve zayıf ülkeler için geçerliydi. Konuşmasının sonunda ise Arnavutları ulusal özgürlükleri için çaba göstermeye davet etmektedir. Arnavutların işgallere tepkisiz kalmasından yakınmaktadır. Ayrıca konuşmasının son cümlesi daha önce Berlin

²⁸³ Fan Stilian Noli, *Vepra IV...*, s. 302-303.

²⁸⁴ Fan Stilian Noli, *Vepra IV...*, s. 344.

²⁸⁵ Fan Stilian Noli, *Vepra V...*, s. 269.

Kongresinde zikrettiği cümledir. Yani bunu Noli'nin mesajı olarak görmekteyiz. Noli'nin aşağıdaki sözleri, yukarıda ifade edilenleri destekler niteliktedir:

“(...) Bugün İtalya kendisine ‘büyük güç’ diyor ama öyle değil. Arnavutluk gibi küçük bir ülkeye veya Etiyopya gibi çok geride bir ülkeye karşı böyle olabilir. (...) Arnavutlar ulusal özgürlükleri için çalışmalılar. Çünkü özgürlük, fedakarlık olmadan elde edilmez.”²⁸⁶

İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesinden sonra, Amerika'da yaşayan Arnavutlar 24 Eylül 1939'da New York'ta Arnavutların birleşmesini konu alan bir toplantı düzenlemişlerdir. O dönem Vatra Federasyonu başkanı ve aynı zamanda Arnavutluk'un ABD temsilcisi Konica, eğer Ahmet Zogu özgürlük için mücadele ederse Arnavutluk'un yanında olacaklarını aksi takdirde özgürlük için Ahmet Zogu olmadan vatanları için çabalayacaklarını ifade etmiştir. Aradan iki yıl geçmiş 1941 yılına gelinmiş ancak halen Fan Noli ve Konica, Zogu ile bir anlaşmaya varamamıştır. Bu yıllarda başta ABD ve İngiltere olmak üzere işgale uğramış Zogu'nun hükümetini tanımamışlardır. Sonrasında ise ABD ile Arnavutluk arasında iş birliği sağlamak amacıyla 1941 yılında Boston merkezli “Özgür Arnavutluk” (arn. *Shqipëria e Lirë*) federasyonu kurulmuş, federasyona bağlı olarak “Özgürlük” (arn. *Liria*) gazetesi çıkarılmıştır. Federasyonu Kostantin Çekrezi kursa da Fan Noli ve Faik Konica'nın da yardımcıları olduğunu söylemek mümkündür. Haziran 1943'e gelindiğinde Vatra ile Özgür Arnavutluk federasyonlarını birleştirmek amacıyla bir toplantı düzenlenmiş birleştirme komisyonu da kurulmuştur. Ancak sadece üç ay sonra Eylül'de birleşme anlaşması bozulmuş, sonrasında ise Fan Noli politik hayattan vazgeçtiğini ancak Arnavutluk ve federasyon için çabalayacağını ifade etmiştir.²⁸⁷ Nihayetinde Fan Noli'nin siyasetten ayrılışı olarak 1943'yılıının Vatra ile Özgür Arnavutluk federasyonlarının toplantısı sonrası olduğunu görmekteyiz. Ancak Noli Arnavutluk davası için emekli olsa bile çabalayacağını ifade etmesi davada ne kadar kararlı ve ne kadar fedakar olduğunun da bir göstegesini olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁸⁶ Fan Stilian Noli, *Vepra V...*, s. 270.

²⁸⁷ Xhelal Gjeçovi, *Historia e Popullit Shqiptar IV, Shqiptarët gjatë Luftës së dytë botërore dhe pas saj 1939-1990*, TOENA Yayınevi, Tiran 2009, s. 42-43.

1941’de Arnavutluk’ta Enver Hoca liderliğinde ilk komünist partisi kurulmuş, üç yıl sonra ise 1944 yılında yine Enver Hoca liderliğinde Arnavutluk’ta komünist hükümet²⁸⁸ ilan edilmiştir.²⁸⁹ Ancak Enver Hoca liderliğindeki hükümet Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler sürdürdüğü için batılı devletler bundan rahatsız olmuştur. Bu dönemde kurulan uluslararası örgütlere Arnavutluk’un dahil olması da her zaman engellenmiştir. Hatta ABD ile İngiltere Arnavutluk’a temsilci bile göndermemiştir.²⁹⁰

Fan Noli yukarıda ifade ettiğimiz Arnavutluk’un yaşadığı bu sorunlara kayıtsız kalmamış, 1945’de Arnavutluk’un sınırlarının muhafaza edilmesi amacıyla bir komisyon kurmuş, ardından Amerika’da Arnavut karşıtı Yunan propagandasına karşı çıkmıştır. Ayrıca Noli “1939’dan beri Arnavutluk” (*arn. Shqipëria që nga viti 1939*) adında bir muhtıra da yayımlamıştır. ABD başkanı Franklin Roosevelt ve İngiltere başkanı Winston Churchill’e Arnavutluk hükümetini resmi olarak tanımaları için mektup göndererek de girişimde bulunmuştur. 1946’da ise Noli, Washington’a giderek ABD’nin Birleşmiş Milletler temsilcisi Herschel Johnson ile de görüşmüş, Arnavutluk’un Birleşmiş Milletlere katılımına yardım etmesi için ricada bulunmuştur. Yine 1946’da Amerika’daki Arnavut Ortodoks Kiliseleri başkanı kimliğiyle Noli, Paris’te temaslarda bulunan ABD dışişleri bakanı James Byrnes’e bir telgraf göndermiş, telgrafında Yunanlıların Arnavutluk’un güneyinden hak talep etmelerinin saçma olduğunu dile getirmiştir.²⁹¹ Fan Noli’nin bu çabalarından anlaşılacağı üzere Enver Hoca’nın komünist hükümetine ilgi duyduğu söylenebilir. Ayrıca Arnavutluk’un uluslararası alanda yer alması için elinden geleni yaptığını da görmekteyiz.

Aynı yıl Arnavutluk ile Amerika arasında ilişkiler yeterince iyi olmamasına rağmen daha da kötüleşmeye başlamıştır. Bu durumda Noli yine ön plana çıkmıştır. Mart ayında Enver Hoca’ya bir telgraf göndererek Arnavutluk’un ABD ile anlaşma

²⁸⁸ 1944’te Arnavutluk’ta komünist bir hükümetin kurulmasının temeli olarak Noli’nin 1924 Haziran Devrimiyle gelen hükümeti gösterilmektedir. Nitekim komünistler bunu “Burjuva-Demokratik Devrim” olarak isimlendirmişlerdir. Ayrıca bkz. Robert Austin, *a.g.m.*, s. 155.

²⁸⁹ Richard J. Crampton, *İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Balkanlar (Çeviren: Emel Kurt)*, Yayınodası Yayınları, İstanbul 2007, s. 38-40.

²⁹⁰ Richard J. Crampton, *a.g.e.*, s. 45-46.

²⁹¹ Beqir Meta, *a.g.e.*, s. 262-263.

yapmasını talep etmiştir. Ayrıca eğer anlaşma sağlanırsa Arnavutluk'un Birleşmiş Milletlere katılımı önündeki engeller kalkacak ve Arnavutluk'un toprakları güvence altına alacaktır. Ama Noli'nin bu çabalarına rağmen Enver Hoca hükümeti önerileri dikkate almamıştır. Sonrasında ise Noli'nin Enver Hoca ile arası bozulmuştur. Bunun en büyük örneği Enver Hoca hükümetinin yüksek bir yetkilisi Tuk Jakov ABD'ye gelmiş, Fan Noli'ye ve Vatra toplumuna güvenmediğini ifade etmiştir. Sonra ise Vatra ile Arnavutluk hükümeti arasındaki ilişkiler kötüleşmiştir. Vatra Arnavutluk'a yardım yapmaya çalışsa da komünist yetkililer engellemek için çaba sarf etmiştir.²⁹² Sonuç olarak Noli'nin önerilerini Enver Hoca hükümetinin dikkate almaması ilişkilerin bozulacağına işaret olarak görülebilir. Devamında ise Amerika'ya gelen Arnavut yetkilinin Noli'ye ve Vatra'ya güvenmediğini söylemesi dostane ilişkilerin kopmasına neden olduğunu görmekteyiz. Noli'nin komünist hükümete olan ilgisinin de bu olaydan sonra bittiği anlaşılmaktadır.

Bu olaylarda Noli hep ön plana çıksa da ABD hükümeti ile Arnavutluk hükümeti arasında kalmıştır. Çok çabalamıştır ancak bir başarıya ulaşamamıştır. Nitekim bunun sonucunda Enver Hocaya bir telgraf çekerek “*yorgunum*” yazmıştır.²⁹³

Kısaca özetleyecek olursak Fan Noli idealist ve devrimci bir kişiliğe sahipti. Haziran devrimiyle Arnavutluk'a demokrasiyi getirmeyi amaçlasa da altı ay iktidarda kalabilmişti. Çeşitli nedenlerden dolayı hükümeti yıkılmıştı. Birçok icraatı vardı. Devrim sonrası Avrupa'da bir dönem sürgün hayatı yaşamıştı. Akli hep Arnavutluk'taydı. Nitekim bunu yazılarında ve konuşmalarında göstermişti. Devrim sonrası gelişen olayları yakından takip etmişti. Konare'yi kurarak Zogu'ya muhalefet olmaya devam etmişti. Gazete çıkarmıştı. Burada şiirler ve yazılar kaleme almış, hükümeti eleştirmiş, idealist fikirlerini ortaya koymuştu. Nitekim bununla ilgili olarak “*Arnavut sosyo-politik düşüncesinde önemli bir yer tuttuğunu*”²⁹⁴ da söylemek mümkündür. Sovyetler birliğine sempati de duymuştu, kısa bir dönem orada bulunmuştu ve konuşma yapmıştı. Noli aynı zamanda bir hitabet sanatçısıydı. Konuşmaları fikirleriyle doluydu. Berlin'de bulunmuştu, burada Balkan

²⁹² Beqir Meta, *a.g.e.*, s. 264.

²⁹³ Nasho Jorgaçi, *a.g.m.*, s. 16.

²⁹⁴ Edlira Cerkezi, ve diğerleri, *a.g.m.*, s. 333.

Konfederasyonu fikrini ortaya atmış ve balkan halklarının özgürlüğü için çabalamaya devam etmişti. Onun mesajı “*fedakarlık olmadan özgürlük olmaz*” idi. Amerika’ya döndüğünde de bu mesajı konuşmalarında tekrarlamıştı. “*Ulusal Özgürlük*” (arn. *Liria Kombëtar*) federasyonunun kurulmasında ve Arnavutların birleşmesinde çaba göstermişti. Çünkü o dönem çok korktuğu ve öngördüğü şey gerçek olmuştu, İtalya Arnavutluk’u işgal etmişti. Sürgündeki hükümete hep yardım etme amacı gütmüştü. 1943 yılında siyasetten ayrılmış ancak Arnavutluk yararına çalışmaya devam etmişti. Enver Hoca hükümetine de destek olmak için çabalamıştı. Çünkü Noli, Avrupa’da sürgündeyken gittiği Sovyetler birliğinden gelen bir komünist sempatisine sahipti. Bu sempati Enver Hoca hükümetinin ters tepkisi sonucu yok olmuştu. Nitekim Amerika’ya gelen yetkili Noli’yi ve Vatra federasyonunu tanımamıştı. Hayatı boyunca Arnavutluk için çabalayan Noli için bunu ciddi bir hayal kırıklığı olarak görmekteyiz.

2.3. Faik Konica ile Arkadaşlığı

Faik Konica 15 Mart 1875’de Konica vilayetinde dünyaya gelmiştir. İlköğretimini İşkodra’da (arn. Shkodër) Cizvit okullarında almıştır. Devamında İstanbul’da Fransız okullarında eğitime devam etmiştir. Yüksek Öğrenim için Fransa’nın Dijon ve Paris kentlerinde yaşamıştır. Entelektüel kişiliği sayesinde bazı ödüller kazandığını söylemek mümkündür. Noli’nin de eğitim gördüğü Harvard Üniversitesinden 1912 yılında Noli ile aynı yıl diplomasını almıştır. Konica, Arnavut dünyasının en bilgili kişilerinden olarak kabul edilmektedir. Kültürel gelişim yolunda doğduğu yer olan güney Arnavutluk’tan eğitim için kuzeye doğru gitmiş sonrasında batıya Amerika’ya gitmiştir. Vatansever faaliyetleri arasında “*Arnavutluk*” (in. *Albania*) ve “*Akçahisarın Trompetleri*” (arn. *Trumpeta e Krujës*) dergilerini yayımlamış, Amerika’da Noli ile beraber Vatra federasyonunun kurulumunda büyük rol oynamış, sonrasında Dielli gazetesinde editörlük yapmıştır. Misyonları arasında ortak bir alfabe oluşturmak, ortak bir yazı dili oluşturmak ve aydınlanmak olduğunu söyleyebiliriz. Başyapıtı olarak daha önce Noli’nin de temas kurmaya çalıştığı Brüksel ve Londra’da yayımlanan “*Arnavutluk*” (in. *Albania*) dergisi olduğunu söylemek mümkündür. Dergide ulusal ve kültürel sorunların yanı sıra Arnavutluk

meselesini de ele almıştır. 1913’de Avusturya’da toplanan Trieste Kongresi’nin başkanı seçilerek Arnavut siyasi hayatına da dahil olmuştur. Ölümüne kadar Arnavutluk’un ABD temsilciliği görevini üstlendi. Noli için politik hayatta kaybettiğinde üzülmemesi gerektiğini düşünenlerdendi. Sonrasında ise Arnavut komünist rejimi sırasında kendisinin siyasi ve edebi faaliyetleri gölgelenmiştir. 1924 yılında Amerika’da “*Dr. İğne*” (arn. *Dr. Gjilpra*) adında eserini yayımlamıştır.²⁹⁵

Daha önce Fan Stilian Noli’nin hayatı bölümünde ifade ettiğimiz gibi Noli ilk Yunanistan’da yaşarken Faik Konica ile iletişim kurmaya çalışmıştı ama başaramamıştı. Sonrasında Mısır’da Konica’nın “*Arnavutluk*” (in. *Albania*) dergisiyle tanışmıştı. Noli’nin, Fransız edebiyatında uzman, entelektüel Faik Konica’dan çok şey öğrendiğini söylemek mümkündür. Zaman zaman araları bozulmuş olsa da hep arkadaş kalmışlardır. Nitekim bunu Haziran Devrimi sonrası Noli Amerika’ya döndüğünde “*Cumhuriyet*” (arn. *Republika*) gazetesini çıkardığında görmüştük. Aslında Noli’nin Faik Konica ile olan ilişkilerini kendi sözleriyle anlatmak daha doğru olmaktadır. Bunun için Noli arkadaşı Konica ile olan tanışma hikayesini şu sözlerle anlatmaktadır:

*“(...) Konica ile ilk olarak 1909’da tanıştım. Asla unutmayacağım bir şeydi. Bana Londra’dan Arnavut elbisesi ile Boston’a geleceğini yazmıştı. Fikri, fotoğrafını gazetede yayımlamak ve tüm hayatının tutkusu olan Arnavutluk ulusal davasını yayma fırsatını kullanmaktı. (...)”*²⁹⁶

Sözlerinin devamında Noli, bu duruma şaşırılmaktadır. Çünkü kendisi bir rahip olduğu için uzun sakalıyla Boston’lu çocukların alay konusu olmuş, bir de yanında Arnavut elbiseli Konica’yı gördüklerinde daha da dalga geçeceklerini düşünmüştür. Çünkü Noli daha önce hiç Arnavut elbisesi görmediğini ifade etmektedir. Kendisinin tahminine göre Arnavut elbisesi balerin eteği gibi bir Yunan elbisesidir. Ancak Konica’nın Amerika’ya gelip Arnavut elbisesiyle gezinmeye başladığında ise Boston’lu çocukların bu elbiseye hayran olduklarını görünce Noli bir kez daha şaşırılmıştır. Sonrasında Noli’nin Arnavut elbisesine olan bakış açısı değişmiş, İskoç elbisesi gibi olduğunu ve Konica’ya da çok yakıştığını zikretmektedir. Ayrıca Noli’yi

²⁹⁵ Sabri Hamiti ve diğerleri, *a.g.e.*, s.50-52.

²⁹⁶ Fan Stilian Noli *Vepra II...*, s. 467.

Konica'nın sadece elbisesi değil kişiliği de şaşırtmıştır. Konica ile ilgili sözlerinin devamında Noli şu ifadeleri kullanmaktadır:

“(…) Beni şaşırtan tek şey Konica'nın elbisesi değildi. Bana dünyadaki her şeyi “öğretmeye” başladığında şaşkına dönmüştüm. Yüksek kültürlü bir adamdı. Bir yazar ve arkadaşı olan Guillaume Apoliner, bunu bir Fransız gibi Fransızca konuşan bir ‘yürüyen ansiklopedi’ olarak adlandırdı. Başka bir yazar, Zhyl Lë Metra, onun hakkında şöyle yazdı: “Dilimizi çok iyi yazan bir yabancı. (...)”²⁹⁷

Noli'ye göre Konica'nın müzikle arası da çok iyiydi. Kendisi Wagner'e hayrandı. Tanıştıktan sonra Noli'ye ilk olarak Wagner operalarından bahsetmiş, ona olan sempatisini anlatmıştır. Ayrıca Konica'da Noli ile ilgili bir yazısında Noli'nin sadece müzik konusunda bilgin değil, aynı zamanda başkalarını da bu güzel sanatta eğitime yeteneğinin olduğunu ifade etmektedir. Konica, Arnavutluk'un, Noli'ye ülkenin okullarında insanlara müzik eğitimi düzenleme fırsatının vermemesi de Arnavutluk için büyük bir kayıp olduğunu vurgulamaktadır.²⁹⁸

Sözlerinde görüldüğü gibi Noli'nin, Konica'nın Amerika'ya gelişinden etkilenmiş olmasını söylemek mümkündür. Özellikle Arnavut kostümüyle ilgili ilk başta komik duracağını düşünse de sonrasında onu büyülediğini görmekteyiz. Noli, Konica'dan çok şey öğrendiğini kendi sözleriyle de ifade etmektedir. Nitekim onun bir öğrencisi gibi olmuştur. Uzun yıllar Amerika'da beraber yaşamışlardır. Vatra toplumu yönetmişler, Dielli gazetesinde çalışmışlardır. Arnavutluk yararına ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır. Beraber Avrupa'da Arnavut davasını savunmak için çabalamışlar, kongreler düzenlemişlerdir. Arnavutluk'ta siyasi hayatın bir parçası olmuşlardır. Zeqir Kadriu Noli'nin Faik Konica ile olan bu iş birliğinin önemine de dikkat çekmektedir.²⁹⁹ Noli, bu çok sevdiği arkadaşı ve aynı zamanda hocası Faik Konica'ya adanan “*Waterloo*”³⁰⁰ şiirini de kaleme almıştır. Ayrıca Noli, Konica'nın Wagner hayranı olduğunu unutmamış, cenazesinde orgcudan Wagner

²⁹⁷ Fan Stilian Noli *Vepra II...*, s. 468.

²⁹⁸ Faik Konica, “Fan Noli”, *Fan Stilian Noli Vepra VII*, Dudaj Yayınları, Tiran 2008, s. 7.

²⁹⁹ Zeqir Kadriu, *a.g.m.*, s. 523.

³⁰⁰ Fan Stilian Noli, *Albumi*, Tiran 1998, s.118.

müziklerini baştan sona çalmasını da rica etmiştir.³⁰¹ Noli, Arnavutça öğreniminin mükemmel bir öğreticisi olarak Faik Konica'yı vurgulamaktadır.³⁰² Yanında Faik Konica ile birlikte Tosk diyalektinin en büyük stilistlerinden biri olarak kabul edildiğini söylemek mümkündür.³⁰³

Noli, 1909'da ilk tanışmasından beri hayat boyu arkadaşı olan Faik Konica için, 15 Aralık 1940'da Washington'da Konica'nın hayatını kaybetmesinden beş gün sonra 20 Aralık 1940'da yaptığı bir konuşmada şu sözlerle yer vermektedir:

“Bayanlar ve baylar, Arnavutluk'un en ünlü öncülerinden, Arnavutluk'un en önemli oğlu Faik Konica'ya son saygılarımızı sunmak ve veda etmek için burada toplandık. O, şüphesiz yazılı edebiyatımızın bir ustasıydı. İskender Bey'in bayrağını yeniden keşfeden adamdı. (...)”³⁰⁴

Noli, konuşmasının tamamında Konica'nın hayatının neredeyse kısa bir özetini anlatmaktadır. Aldığı eğitimlerde okuduğu kitaplar kendisini tatmin etmemiş daha çok okumuş ve yaşayan bir ansiklopedi olmuştur. Ayrıca Noli'ye göre *“Arnavutluk”* (in. *Albania*) dergisi; Arnavutluk tarihi, edebiyatı, folkloru ve filolojisi bakımından adeta müzeyi andırmaktadır. Konica'nın siyasi kariyerinde önemli bir yer olarak 1926'dan 1939'a kadar uzun bir dönem Arnavutluk'un ABD temsilcisi olmasını da sözlerine eklemektedir. Konuşmasının sonunda ise Konica'nın cenazesini çok sevdiği vatani Arnavutluk'a göndermeye karar veren Amerikan hükümetine de minnettar olduğunu ifade etmektedir.³⁰⁵

Noli'nin de dediği gibi Konica, Arnavut dünyasının en önemli figürlerinden biri olduğu görülmektedir. Noli'nin Konica için yaşayan bir ansiklopedi vurgusu yaptığını da görmekteyiz. Nitekim Noli, Konica'dan çok şey öğrenmişti. *“Arnavutluk”* (in. *Albania*) dergisinin önemine de değinmektedir çünkü Noli, Mısır'dayken bu dergiyle tanışmıştı, Arnavutçasını pekiştirmişti ve sonrasında

³⁰¹ Fan Stilian Noli *Vepra II...*, s. 468.

³⁰² Avni Sipahiu, *a.g.m.*, s. 93.

³⁰³ Edlira Dhima - Ermelinda Kashahu, *a.g.m.*, s. 527, ayrıca bkz. Robert Elsie, *Histori e letërsisë shqiptare, Shtypshkronja*, Dukagjin yayınları, İpek 2001, s. 278.

³⁰⁴ Fan Stilian Noli, *Vepra V...*, s. 271.

³⁰⁵ Fan Stilian Noli, *Vepra V...*, s. 272-274.

Arnavut milli hareketine dahil olmuştu. Kısaca 15 Aralık 1940 tarihi Noli'nin yaşayan ansiklopedisinin ölüm tarihi olduğunu söyleyebiliriz.

Arnavutluk 1912'de bağımsızlığını ilan ettiğinde, Amerika Faik Konica, Fan Noli gibi Arnavut aydınların bir merkezi olmuştur. Birinci dünya savaşında Arnavutluk dış işgal altındaydı ve Amerika'da yaşayan Arnavutlar, vatanlarının toprak bütünlüğü bozulmaması için ellerinden geleni yapmışlardı. 1900'lü yılların başlarında Amerika'daki Arnavutların aydınlanmasında Fan Noli ve Faik Konica'nın çabaları önemlidir.³⁰⁶ Bu iki figürü Amerika'daki Arnavutların parlayan yıldızları olarak görmekteyiz. Arnavutluk davası için verdikleri çabanın da değerli olduğunu söyleyebiliriz.

2.4. Arnavut Ortodoks Kilisesi İçin Çabaları

Noli'nin çalışmaları sadece edebiyat ve siyasetle kalmamıştır. Dindar bir Ortodoks aileden gelmekteydi. Daha çocuk yaşta Ortodoks Hıristiyan inançlarını öğrenmişti. Babası da köy kilisesinde şarkıcıydı. Ayrıca Noli, Tasi amcasının verdiği Yeni Ahit kitabından da çok etkilenmişti. Hasta olmasına rağmen dini günlerde büyükannesi Sumba'yla beraber oruç tutmuştu. Yani Noli'nin Ortodoks dinine bağlılığı daha çocukluk yıllarından geldiğini görmekteyiz. Edirne'ye gittiğinde dini eğitimine de devam etmişti. Yunanistan'da pek dini faaliyeti olmasa da Mısır'da kilisede öğretmen olarak çalışmıştı. O dönem keşiş Nilos onun din hocası olmuştu. Hatta bu dönem Ortodoks rahip olmaya karar vermişti ancak yaşadığı gelişmeler bunu engellemişti. Hayatı boyunca aklında Hz. İsa ile yaşamıştı. Zor durumda kendini Hz. İsa'nın yerine koyup mukayese etmişti.

Arnavutlar uzun yıllar Osmanlı egemenliği altında kalmıştır. Herhangi bir girişimde bulunmaları için izin almaları gerekmiştir. Ancak Arnavutluk dışında yaşayanlar Osmanlıya bağlı olmadığından daha özgür hareket edebilmişlerdir. Bu yıllarda Balkanlarda yaşayan toplumlarda eğitimde anadilleri ve kilisede kendi dillerini kullanmaları hususunda çabalar başlamış olup sonunda başarıya ulaştıklarını

³⁰⁶ Richard T. Schaefer, *a.g.e.*, s. 48.

da söylemek mümkündür. Arnavutların da otosefal bir kilise kurma fikri gelişmeye başlamış ancak bu fikir çoğu zaman Fener Rum Patrikhanesi tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Patrikhane bu fikre sıcak bakmamıştır. Bunun sonucunda yurt dışındaki Arnavut cemiyetleri patrikhaneye karşı bir hareket başlatmıştır. Bu hususta Fener Rum patrikhanesine karşı ilk mücadele olarak ayin dili Arnavutça olacak bir kilisenin kurulma fikri ortaya atılmıştır. Buna ek olarak Ilir Rruga, Amerika'da “*anavatan özlemi*” (*arn. Malli i Mëmëdheut*) topluluğunun kurulmasının önemine vurgu yapmaktadır.³⁰⁷

Arnavut kilisesi için atılan bu adım vatansever Müslümanlar ve Hıristiyanlar tarafından sevinçle karşılanırsa da Yunanlılar bu durumdan rahatsız olmuşlardır. Ayrıca bağımsız bir kilise temelini atmanın arkasında, Arnavut dilinin yanı sıra Fener Rum Patrikhanesi'nden ve Yunan baskısından kurtulmak olduğunu söyleyebiliriz.³⁰⁸ Nitekim birinci bölümde ifade ettiğimiz Hudson olayını bunun bir örneği olarak görmekteyiz. Bu olaydan sonra bağımsız bir Arnavut kilisesi kurulması eylemi ivme kazanmıştı. Yine daha önce ifade ettiğimiz gibi Amerika'daki Arnavut vatanseverlerin isteğiyle Noli, Rus piskopos Platon'un sayesinde 1908'de New York'da bir kilisede rahip olmuştu. Sonrasında ise 22 Mart 1908'de “*Onur Şövalyeleri*” salonunda Noli tarafından Yeni Ahit'ten yapılan Arnavutça tercümeyle ilk ayin yapılmıştı ve sonucunda Aziz Cerc adıyla Arnavut Ortodoks kilisesi kurulmuştu. Görice (arn. Korçë) metropoliti Joan Pelushi'ye göre Noli'nin papaz olarak atanması düşmanları tarafından geçimini sağlamak için dini kullandığı gibi görülse de Noli'nin dostları bunun vatanseverlik ve ulusal dava için hayırseverlik olarak nitelendirmiştir.³⁰⁹ Faik Konica da Noli'nin ilk Arnavutça ayini yapmasıyla ilgili olarak Arnavut Rönesansı'nda bir dönüm noktası olarak kabul etmektedir.³¹⁰

Kilisenin kurulumundan sonra Noli, ayinlere devam etmek için altı dini kitabı Arnavut diline tercüme de etmiştir. Ilir Rruga, Fan Noli'nin Arnavut Ortodoks

³⁰⁷ Ilir Rruga, *a.g.m.*, s. 55-56.

³⁰⁸ Ilir Rruga, *a.g.m.*, s. 56-57.

³⁰⁹ Joan Pelushi, *a.g.m.*, s. 25.

³¹⁰ Dion Tushi, “Noli si Pasues dhe Pasures i Traditës së Vjetër të Përkhimeve të Shkrimeve të Shenjta dhe Teksteve Kishtare”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 551.

Kilisesinin temellerini atmada gösterdiği gayrete dikkat çekmektedir. Ayrıca Romanya’da yaşayan Arnavutların da bu kilisenin kurulmasındaki önemini vurgulamaktadır.³¹¹

Yine daha önce ifade ettiğimiz gibi 12 Eylül 1922’de Berat Kongresi sonucunda Arnavut Ortodoks Kilisesi otosefal olarak ilan edilmişti. Rruga bu ilanın sebebiyle ilgili olarak Arnavut Ortodoks kilisesinin Yunan baskısı altında olmasından kaynaklandığını ifade etmektedir. Ayrıca bu kongre sonunda alınan kararlarla ilgili olarak Fener Rum Patrikhanesi ile araları bozulmuştur. Patrikhane kararları kabul etmemiştir. 1923 yılında Arnavutluk devleti bir komisyon kurarak Fener Rum Patrikhanesine göndermiştir. Komisyonun görevleri, daha önce ilan edilen otosefalliği tanıma talebi ve patrikhanenin bu talebi kabul etmeme sebebini çözüme kavuşturmadır. Patrikhane bu soruna ilişkin Kristofor Kissi’yi görevlendirmiştir. Kissi, Arnavutluk’a gelerek durumu yakından incelemiş aynı zamanda Berat piskoposu olarak da görev yapmıştır. Sonrasında Kissi Noli’yi Dıraç piskoposu olarak vakfetmiştir.³¹²

1924 Haziran Devrimi hükümetinin sonra ermesiyle Noli Avrupa’da uzun yıllar yaşadıkdan sonra Amerika’ya dönmüştü. Bu yıllarda da kiliseye olan katkıları devam etmiştir. Kendisi otobiyografisinde Ortodoks kilisesinin iki ilahisini İngilizce olarak yayımladığını ifade etmiştir. Bununla ilgili olarak kilisenin genç neslinin Arnavutçayı anlamadığından yakınmıştır. Sonrasında Arnavut Ortodoks Kiliselerinde kullanılmak amacıyla on bir dini kitabı İngilizce olarak yayımlamıştır. En son yayımlanan dini eseriyle ilgili olarak Yeni Ahit’in İngilizce versiyonunu zikretmektedir.³¹³ 12 Nisan 1937 tarihinde ise Arnavut Ortodoks Kilisesi resmi olarak Fener Rum Patrikhanesi tarafından tanınmıştır. Noli’nin Arnavut Ortodoks Otosefal Kilisesi hayali sonunda gerçekleşmiştir.³¹⁴ Nitekim Noli, Arnavut otosefal kilisesinin babası olarak adlandırılmaktadır.³¹⁵ Noli için dini yaşamın siyasetten, edebiyattan ve tarihten önce geldiğini de söylemek mümkündür.³¹⁶ Arshi Pipa, Noli

³¹¹ Ilir Rruga, *a.g.m.*, s. 59-60.

³¹² Ilir Rruga, *a.g.m.*, s. 64-65.

³¹³ Fan Stilian Noli *Vepra II...*, s. 365.

³¹⁴ Robert Elsie, *A Dictionary of Albanian Religion...*, s. 198.

³¹⁵ Joan Pelushi, *a.g.m.*, s. 26.

³¹⁶ Ajtene Qamili, *a.g.m.*, s. 211.

ile ilgili olarak “*evrensel bir dini vaaz eden kilisenin, aydınlanmış bir rahibi*” tanımını yapmaktadır.³¹⁷ Ve son olarak arkadaşı Faik Konica, Noli’ye dair “*Arnavut dilini ayin sırasında, iradesinin ve detayının lütfuyla resmi olarak konuşan ilk kişi olarak Arnavutluk tarihinde kalacağını*”³¹⁸ zikretmektedir.

Sonuç olarak Noli’nin Arnavut Ortodoks kilisesinin kurulmasında büyük bir çaba gösterdiğini görmekteyiz. Noli dini bir geçmişe de sahipti ve bu Arnavut Ortodoks Kilisesinin kurulmasında bir avantaj olarak düşünülebilir. Kendisi birçok yabancı dili de bilmekteydi. Bu sayede kilise kitaplarını tercüme ederek ayinler düzenlemişti. Birçok dini kitap da yayımlamıştı. Kilise hareketi içinde aktif rol oynamıştı. Arnavutluk’a döndüğünde siyasi hayatının yanı sıra kilise hayatı da ön plana çıkmıştı. 1922 Berat Kongresinde Arnavut Ortodoks kilisesi otosefal ilan edilmişti ve bu aradan tam on beş yıl geçtikten sonra resmiyete bağlanmıştı. Son olarak Fan Stilian Noli’nin otobiyografisinde şu söz göze çarpmaktadır:

*“(…) İki savaştan geçmiş ve şimdi III. Dünya Savaşı’na hazırlanan bir dünya, Hristiyan sevgisinin hizmetlerine, ‘dünya üzerinde barış, insanlar arasında iyi niyete’ büyük bir ihtiyacı vardır.”*³¹⁹

³¹⁷ Hektor Çiftja, *a.g.m.*, s. 338.

³¹⁸ Faik Konica, *a.g.m.*, s. 8.

³¹⁹ Fan Stilian Noli *Vepra II...*, s. 365.

III. BÖLÜM

ALBUMİ ESERİ

3.1. Genel Bir Bakış

Fan Stilian Noli birçok alanda aktif olmasının yanında şair olarak da Arnavut edebiyatında adından söz ettiren bir figürdür. Noli'nin şiirleri nispeten sayıca az olsa da Arnavut edebiyatında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Şair Noli, zamanın koşullarıyla bağlantılı olarak şiirler kaleme almış ve bunları çeşitli çeşitli yayın organlarında yayımlamıştır.

“*Album*” (arn. *Albumi*), şair Fan Stilian Noli'nin 1907'de “*Es Ey Rüzgar*” (arn. *Fryn Moj Erë*) şiiriyle başlayıp ölümüne dek yazdığı şiirleri içeren eseridir. Kaynaklara göre ölmeden önce yazdığı son şiiri 1964 yılı tarihli “*Sultanın Ölümü*” (arn. *Vdekja e Sulltanit*) şiiridir. “*Album*” ün tarihçesiyle ilgili olarak ilk kez Arnavut şair Mitrush Kuteli, Fan Stilian Noli'nin eserlerini içeren “*Özlem ve Çile*” (arn. *Mallë e Brengë*) eseriyle bir kitapta topladığı ve Fan Stilian Noli adıyla yayımladığı görülmektedir.³²⁰ Fan Noli, Mitrush Kuteli hakkında biyografisinde şu sözlere yer vermektedir:

“*Arnavutluk'un konusunu savunan birçok Arnavutça gazete yayımladım. Onlardan biri 'Dielli', Boston'da haftalık olarak yayımlandı. Sonrasında şiirler yazmaya başladım ve bunları Arnavut gazetelerinde yayımladım. Bir arkadaşım Mitrush Kuteli o şiirleri farklı gazetelerden topladı ve 1943 yılında Arnavutluk, Tiran'da bir kitap yayımladı. Bana şair diyen ilk kişi odur.*”³²¹

Nitekim, bu eser yayımlanmadan önce Noli'nin şair olarak tanınmadığını söylemek mümkündür.³²² Beş yıl sonra ise “*Album*” (arn. *Albumi*) ilk kez 1948'de Vatra arayıcılığıyla Boston'da yayımlanmıştır. Ön sayfasında şu yazı göze çarpmaktadır: “*Ekselansları Fan Stilian Noli Amerika'da kırkıncı yılında 1906-*

³²⁰ Fan Stilian Noli, *Albumi*, Tiran 1998, s. 5-6.

³²¹ Fan Stilian Noli *Vepra II...*, s. 364.

³²² Kastriot Gjika, *a.g.m.*, s. 57.

1946". Yani Fan Noli'nin Amerika'ya gelişinin kırkinci yılına özel şiirlerini Albumi adında eserde toplanmış ve yayımlanmıştır. Sonrasında ise "Album II" (arn. Albumi II) Qerim M. Panariti tarafından 1966'da yine Boston'da yayımlanmıştır. "Album II" 1961 – 1963 tarihlerinde Noli'nin "Güneş" (arn. Dielli) gazetesinde yayımladığı şiirlerinin toplanmış versiyonudur.³²³ Album'ün ilk baskısında Noli'nin "Bayrak Marşı" (arn. Hymni i Flamurit), "Thomson ve Canavar" (arn. Thomsoni dhe Kuçedra), "Anne için Verin" (arn. Jepni për Nënë), "Dağdaki Musa" (arn. Moisiu Në Mal), "İsa'nın Yürüyüşü" (arn. Marshi i Krishtit), "Kamçılı İsa" (arn. Krishti me Kamçikun), "Mangaldaki Aziz Peter" (arn. Shën Pjetri në Mangall), "Barabbas'ın Yürüyüşü" (arn. Marshi i Barabajt), "Çarmıha Gerilme Yürüyüşü" (arn. Marshi i Kryqësimit), "Kirenar" (arn. Kirenari), "Çarmıha Gerilme" (arn. Kryqësimi), "Salep Sultan'ın Şarkısı" (arn. Kënga e Salep Sulltanit), "Ölü – Sürgün" (arn. Syrgjyn – Vdekur), "Dragobi Mağarası" (arn. Shpell'e Dragobisë), "Koş ya Maraton" (arn. Rent, or Marathonomak), "Nehirlerin Yanı" (arn. Anës Lumenjve), "Yaşlı, Topal ve Aşık" (arn. Plak, Topall dhe Ashik), "Sofokli" (arn. Sofokliu), "Es Ey Rüzgar" (arn. Fryn moj Erë) şiirleri ve Arnavutçaya tercüme şiirleri olan "İskender Bey" (arn. Skënderbeu), "Hamletten" (arn. Nga Hamleti), "Otelo'dan" (arn. Nga Othello), "Don Kişottan" (arn. Nga Don Kishoti) isimli şiirleri vardır. "Album II"de ise "Mezar Üstünde Çiçek" (arn. Lule mi Varr), "Kız için yas tutma" (arn. Vajtim për Bijen), "Waterloo", "Sultan ve Kabinesi" (arn. Sulltan dhe Kabineti), "Munç'ta" (arn. Në Munç), "Gizli Aşk" (arn. Dashuria e Fshehët), "Sermayenin Tepsisi" (arn. Saga e Sermajesë), "Sakinlik" (arn. Qetësia), "Geliş" (arn. Vija), "Tanrılaşma" (arn. Perëndishmi), "Napolyon'un Bombacıları", (arn. Grenadirët e Napoleonit), "Ormanı arzulamak" (arn. E Dua Pyllin), "İnsanlık Yararsızlığı" (Kotësia Njerëzore), "Gece Şarkısı" (arn. Kënga e Natës), "Tencerenin kapağı" (arn. Kapaku i Tenxheres), "Ölüm İncilinde" (arn. Në Vengjillën e Vdekjes) şiirleri yer almaktadır. Qerim Panariti'nin 1 Ağustos 1966 tarihli Album II'nin giriş kısmında ile Noli arasında geçen diyalokta Noli'nin şu sözleri yer almaktadır:

³²³ Fan Stilian Noli, *Albumi*, Tiran 1998, s. 146.

“(…) Şimdi bana bakma çünkü bu ayın 20’sinde Florida’ya gidiyorum. Kışı Florida’da geçireceğim, ama lütfen son yıllarda Dielli’de yayımlanan şiirleri topla, Nisan ayında Florida’dan döndüğümde bunları bir ciltte yayımlayacağız, ama ne olursa olsun onlara iyi bak (...)”.³²⁴

Noli’nin şiirlerini önemsedğini ifadelerinden anlamaktayız, bunları “Güneş” gazetesinde unutulmaktan kurtarmak için Qerim Panariti’den ricada bulunmuştur. Birkaç gün sonra ise Qerim Panariti durumu Vatra başkanına ifade etmiş, Vatra’da Noli’nin şiirlerini “Albüm II” eserinde toplayıp yayımlamıştır.

Noli, edebiyat yaşamı boyunca en az beş takma isim kullanmıştır. İlk takma adı Theofan Mavramatis, Sami Frashëri’nin “Arnavutluk neydi, ne oldu, ne olacak?” (arn. *Shqipëria ç’ka qenë, ç’është e ç’do të bëhet*) eserini Yunancaya tercüme ederken kullanmıştır, kullandığı diğer takma isimleri ise Ali Baba Qyteza, Rushit Bilbil, Gramshi, Bajram Domosdova, Namik Namazi’dir.³²⁵ Aşağıda ele alacağımız şiirlerinde de bu takma isimleri kullandığını göreceğiz.

Noli, ilk şiiri olan “Es Ey Rüzgar” (arn. *Fryn Moj Erë*) şiirini 1907’de yazdığına göre Arnavut Edebiyatının Milli Uyanış edebiyatı döneminde yazdığı söylenebilir. 1912’de ise Arnavut edebiyatında Bağımsızlık Edebiyatı dönemi başladığına göre Noli şiirlerini yazarken Milli Uyanış edebiyatı etkisinde olduğu söylenebilir. Şiirlerine ilk bakıldığında İncil temalı gibi gözükmemektedir ancak aslında Noli İncil sembolizmi yoluyla dönemin içinde bulunduğu koşulları ifade etmektedir. Buna Noli’nin şiir tarzı diyebiliriz. Bruna Nura’ya göre Noli şiirsel bir İncil yaratmıştır.³²⁶ Yani Noli’nin hayatı boyunca üzerinde taşıdığı dini doktrin, şiirleri arayıcılığıyla politik muhaliflerinden intikam almanın bir aracı olduğu söylenebilir.³²⁷ Nitekim Dhurata Shehri Noli’yi siyasi söylemin yazarı olarak

³²⁴ Fan Stilian Noli, *Albumi*, Tiran 1998, s. 107.

³²⁵ Fan Stilian Noli, *Albumi*, Tiran 1998, s. 109.

³²⁶ Bruna Nura, “Noli Përmes Simbolikave Biblike”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 123.

³²⁷ Nysret Krasniqi, “Fenomene Studimi: Fan S. Noli dhe Migjeni”, *Materialet e punimeve të seminarit XXXI Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare: Prishtinë, 13-25 gusht 2012*, Fakulteti i Filologjisë Yayınları, Priştina 2012, s. 36.

tanımlamaktadır.³²⁸ Mitrush Kuteli, Fatos Arabi, Nasho Jorgaqi, Robert Elsie, Iskra Thoma, Rexhep Qosja, Arshi Pipa Noli'yi politik şair olarak tanımlamaktadırlar, Noli kendisini Haziran 1924 devrimine odaklamış, bu devrimin başarısızlığı nedeniyle sadece bu devrime ithafen birçok şiir kaleme almıştır.³²⁹ Sabri Hamiti'ye göre de Noli'nin şiirleri özünde, işgaldeki politik ve iktidar hadiselerinin oluşumudur, şiirleri fikirlerine ve onun ideolojisine de sahiptir.³³⁰ Noli'nin şiirlerine zamanın gerçek hadiseleriyle ve karakterleriyle zengin sembolik şiirler demek mümkündür.³³¹ Noli'nin şiirlerinin Arnavutluk'ta iki dünya savaşı arası dönemi yansıttığını da söyleyebiliriz.³³² Kısacası Noli'nin sanatı siyasi düşüncesinin açık bir ifadesiydi.³³³ Aleks Buda, Noli'nin 1924'e kadar olan şiirlerini dil sanatının incisi, 1924 sonrası şiirlerini ise ideolojisiyle bağlantılı siyasi savaş şiirleri olarak tanımlamaktadır.³³⁴ Noli'ye ilk şair diyen Kuteli, onu şu sözlerle zikretmektedir:

*“Fan S. Noli, Arnavutluk dünyasında bir şair, yeni bir ilhamın gerçek bir şairi olarak görünmektedir. Güçlü, katı metaforlardan oluşan dinamik şiir yaratır. (...) Fan S. Noli'nin şiiri esasen politik - vatansever bir şiirdir.”*³³⁵

Noli'nin “İsa'nın Yürüyüşü”, “Çarmıha Gerilme Yürüyüşü” ve “Barabbas Yürüyüşü” şiirlerine yapısal olarak değinecek olursak, genellikle İngilizlerin şiirlerinde kullanılan on üç heceli yapıyı, bu şiirlerinde kullanmasıyla Arnavut şiirine yeni bir yapı getirdiği söylenebilir.³³⁶ Ayrıca Arnavut literatürüne bir şair olarak

³²⁸ Dhurata Shehri, “Pushteti i Diskursit, Diskursi i Pushtetit në të Folurit Publik të Nolit”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s.30.

³²⁹ Elvira Lumi, *a.g.m.*, s. 34-35.

³³⁰ Sabri Hamiti, *Utopia letrare...*, s. 217.

³³¹ Zejnepe Alili – Rexhepi, “Simbolika Poetike e Nolit ‘Frymë e Kohë’ apo Tendencë Mëse Moderne”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 199.

³³² Gladiola Elezi (Durmishi), “Simbolika dhe Muzikaliteti në Poezinë e Fan S. Nolit”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 134.

³³³ Ardita Dylgjeri – Irgen Xhyra, *a.g.m.*, s. 1756.

³³⁴ Aleks Buda, *a.g.m.*, s. 24.

³³⁵ Klodiana Kulloli, *Poezia Lirike Shqipe Midis Dy Luftërave (1914-1944)*, (Doktora Tezi), Republika E Shqipërisë Universiteti i Tiranës Fakulteti i Historisë Dhe i Filologjisë Departamenti i Letërsisë, Tiran 2015, s.87. Ayrıca bkz. Mitrush Kuteli, *Poeti F. S. Noli, Vështrim panoramik, në Kuteli, Shënime letrare*, GrandPrind 2007, s. 45: Botuar për herë të parë në librin *Fan S. Noli, Mall e brengë* (Me një vështrim kritik prej Mitrush Kutelit), Tiran 1943.

³³⁶ Klodiana Kulloli, “Mjeshtëria e Vargut Nolian”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 73.

şiiirsel yaratıcılığa büyük bir ihtimam ve büyük bir edebi kültür de getirmiştir. Mısralarındaki her terimin bir müzik notasına dönüştüğü hissini veren kusursuz bir yapıya sahiptir. Noli, şiir yazma süreçlerinde, böyle bir müzikal yapıyı da seçmiş olması edebiyatın sözlü olarak yayılmasını hedeflemiş olduğunun göstergesidir.³³⁷ Şiirlerine fikirleriyle iç içe olan vatansever, felsefî ve düşünceli olarak inşa edilmiş memleketteki deneyimini, vizyon sahip bir adam olarak aktif eylemlerinin bir araya geldiği şarkı sözü de denilebilir.³³⁸ Noli, okurda bir başkaldırış, nefret ve devrime teşvik duygusunu arttıran mizacını ifade etmek için oryantlizmi seçtiğini de söylemek mümkündür.³³⁹ Nitekim bunu şiirlerinde kullandığı “*mexhlis*”, “*llokum*”, “*behari*”, “*vatan*”, “*milleti*”, “*zengjini*”, “*turfan*”, “*tepdil*”, “*katil*”, “*sadrazem*”, “*hanxhari*”, “*sulltan*”, “*ferman*”, “*xhumhurieti*”, “*myzhde*”, “*kësmeti*” gibi birçok kelimeyle görmekteyiz.

Şiir incelememize tabii ettiğimiz şiirler “Berati Yayın Evi”nin Prizren’de 2011 yılında yayımlanmış olduğu Fan Stilian Noli’nin “*Albüm*” eserinden alıntılardır. Bu kitapta Noli’nin Arnavutça’ya tercüme şiirlerinin haricinde yukarıda zikrettiğimiz “*Albüm*”ün ilk sürümündeki şiirler ve 1964 yılında en son yazdığı “*Sultanın Ölümü*” şiiri yer almaktadır. Bu kitapta ayrıca Noli’nin iki komedi şiiri “*Sofokli*” ve “*Yaşlı Topal ve Aşık*” şiirleri de yer almaktadır. Bu iki şiir herhangi bir gönderme, sembolize ya da tarihsel bir içeriğe sahip olmadığından incelemeye dahil edilmemiştir. Sadece mizah amaçlı yazılmış şiirlerdir. Şiirler kurgusal imge inceleme yöntemiyle ele alınmış olup Noli’nin mısralarıyla Arnavutluk’ta sosyal hayat üzerinde bir inceleme yapılmıştır. Gerekli yerlerde daha önce yapılmış çalışmalardan da atıflar verilmiştir.

Şiir incelemesi yapılırken Noli’nin şiirlerinde sadece Arnavutluk sosyal hayatını zikreden mısralar ve kıtalar alınmıştır. Nitekim Noli’nin şiirlerine bakıldığında bazı kıtalarda Arnavutluk sosyal hayatını anlatırken diğer kıtalarda ise başka bir konuya geçtiği gözlenmiştir. Örneğin Bayrak Marşı şiirinin ilk kıtasında

³³⁷ Merita Gjokutaj – Shehu, “Muzikaliteti në Poezinë e Nolit”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 160-163.

³³⁸ Zejnepe Alili – Rexhepi, *a.g.m.*, s. 197.

³³⁹ Ajtene Qamili, *a.g.m.*, s. 211.

“*Ey kanlı bayrak, ey kartal bayrak, ey yer gök ey ana baba*” (arn. *O Flamur gjak, o flamur shkabë, O vënd e vatr’ o nën’e babë*)³⁴⁰ mısralarıyla Arnavutluk bayrağını tasvir ederken aynı şiirin ikinci kıtasında “*Seni ne Romalılar, ne Venedikliler, Ne Sırp Duşan ne de Türk Sultan korkutabilir*” (arn. *S’te trëmp Romani, as Venecjani, As Sërp Dushani, as Turk Sulltani*)³⁴¹ mısralarıyla Arnavutluk’un tarihine gönderme yaptığı görülebilir. Benzer durum Nehirlerin Yanı şiirinde de mevcuttur. Şiirin ilk kıtasında “*Tutuklanmış, sürgün edilmiş*” (arn. *Arratisur, srygjynosur*)³⁴² mısrasıyla Noli’nin, Aralık karışı devrimi sonrası Avrupa’da yaşadığı sürgün hayatını anlattığı gözlenirken aynı şiirin ikinci kıtasında “*Fakir millet ve ağlayan vatan*” (arn. *Vaj-vatani e mjer-mileti*)³⁴³ mısrasıyla Arnavutluk devletinin ve Arnavut halkının içinde bulunduğu duruma yakındığı görülebilir. Bu açıdan bakıldığında şiir incelemesine Noli’nin şiirlerindeki sadece bazı kıtalar ve bazı mısralar dahil edilmiştir.

3.2. İsa’nın Yürüyüşü

“*İsa’nın Yürüyüşü*” (arn. *Marshi i Krishtit*) şiiri, Noli’nin İncil’den referans aldığı şiirlerden biridir. Şiir altı kıtadan ve her kıtada dört mısradan oluşmaktadır.

“Hosanna o çlironjës, Mesi, hosanna!

Shtroni udhën me lule, dafin’e hurma,

Brohoritni trumbeta, timpane, zurna,

Thirr e zbras, o gurmas: Hosanna, hosanna!

Kryetrim, që lufton, trimfon për atdhe,

Shpëtimtar, kryemjek, kryeshenjt, kryefe,

³⁴⁰ Fan Stilian Noli, *Albumi*, Tiran 1998, s. 27.

³⁴¹ Fan Stilian Noli, *Albumi*, Prizren 2011, s. 8.

³⁴² Fan Stilian Noli, *Albumi*, Tiran 1998, s. 57.

³⁴³ Gösterilen yer.

Pasuri, dhe liri, dhe fuqi ti na dhe,

*Lum e lum, Galile³⁴⁴: Hosanna Hosanna! (...)*³⁴⁵

“Hosanna ey kurtarici, Mesih, hosanna!

Çiçekler, defneler ve hurmalarla yolu döse,

Tezahürat trompetleri, davullar, zurnalar,

Ağızından çağır ve söyle: Hosanna Hosanna!

Vatan için savaşıyan, zafer kazanan yiğitbaşı,

Kurtarici, başhekim, aziz, başefe,

Ve bize verdiğin zenginlik, özgürlük ve güç,

Nehirin nehiri Galile: Hosanna Hosanna! (...)”

Şiir incelenirken ilk iki kıta ele alınmıştır. Mısralara bakıldığında Noli'nin Ortodoks Hıristiyan kimliğinin öne çıktığını görmekteyiz. “Hosanna” kelimesinin anlamına değinecek olursak eğer kaynaklara göre İncil’de sıklıkla geçen kelimelerden biridir. Musevi ve Hıristiyanların hayranlık, övgü ya da neşe ifade etmek için kullandığı bir terimdir. Diğer bir anlamı ise kurtarıcıdır.³⁴⁶ Aslında bu şiir Noli'nin kendisiyle, Arnavutluk’la ve Haziran devrimiyle de bağdaştırılabilir. Örneğin ilk mısradaki “Hosanna ey kurtarici, Mesih Hosanna” mısrasıyla burada kendisini anlattığını görmekteyiz. Devamında “çiçekler, defneler ve hurmalarla yolu döse, tezahürat trompetleri, davullar, zurnalar” mısralarıyla da haziran devrimine gönderme yaptığı söylenebilir. İkinci kıtada “bize verdiğin zenginlik, özgürlük ve

³⁴⁴ İsa Mesih’in efsanelerinin yeri olan antik Filistin bölgesi. Galile, İsrail’in kuzeyindeki bir göldür. Büyük olduğu için Celile denizi olarak da bilinir. Bu gölün kıyısında İsa peygamber bazı hizmetler ve bazı mucizeler gerçekleştirmiş. Yahudi yerleşimcilerin ilk yerleşim yerlerini kurduğu yerdir. Ayrıca bkz. <https://earthobservatory.nasa.gov/images/147685/sea-of-galilee> , (06.02.2021).

³⁴⁵ Fan Stilian Noli, *Albumi*, Prizren 2011, s. 19.

³⁴⁶ Angus Stevenson, *Oxford Dictionary of English*, OUP Oxford yayınları, Oxford 2010, s. 847.

güç” derken yine kendisinin başbakanlık dönemindeki icraatlarını överek ifade ettiği görülebilir. Gladiola Elezi’ye göre ise bu şiiri ile Noli, karşıtlarını Arnavut halkının ruhani tutsağı, kendisini ve yoldaşlarını ise bu halkın kurtarıcısı olarak mısralarında yansıtmaktadır.³⁴⁷

3.3. Barabbas’ın Yürüyüşü

“*Barabbas’ın Yürüyüşü*” (arn. *Marshi i Barabajt*) şiiri Noli’nin yine Hıristiyan dini literatüründen alıntılanmış olduğu bir şiiridir. Hıristiyan dininde bir efsaneye göre Barabbas İsa peygamberin çarmıha gerilmesini talep eden, isyancı ve katil olarak bilinen kötü bir adamdır.³⁴⁸ Noli’nin Barabbas’ı kurgudur, kötülüğün imgesidir, kendisinin ustalığıyla şiirsel bir edebi yapıdır.³⁴⁹ Noli, bu şiirinde Ahmet Zogu’yu Barabbas ile imgelemektedir. Noli’nin bu şiirini yine rakibi Ahmet Zogu ve yönetimine karşı sert bir dille yazdığını söyleyebiliriz. Şiirin, İsa peygamberin acılarının ele alındığı “*Haç Trajedisi*” (arn. *Tragjedia e kryqit*) eserinden alındığı ifade edilmektedir.³⁵⁰ Şiir beş kıtadan ve her kıtada dört mısradan oluşmaktadır.

“(…) *Tradhëtor, ti na nxive, na le pa atdhe,*

Ti na çthure, na çkule, na çduke çdo fe,

Varfëri, poshtërsi, robëteri ti na dhe,

Derbeder, ujk e derr: Hosanna, Barabba!

O stërnip i Kainit³⁵¹, tepdil si bari,

³⁴⁷ Gladiola Elezi (Durmishi), *a.g.m.*, s. 129.

³⁴⁸ <https://incil.info/TC/arame/Markos+15>, (25.11.2021).

³⁴⁹ Niazi Xhaferaj, “Vështrim Rreth Figurave Stilistike dhe Elementeve të Vjershërimit në Poezinë e Nolit”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 172.

³⁵⁰ Neli Naço, “Disa Arritje Poetike në Poezinë ‘Marshi i Barabajt’”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012, s. 165. Ayrıca bkz. Fan S. Noli, “*Vepra I*”, Tiran 1987, s. 333

³⁵¹ İncil’e göre Kabil, Habil’i öldüren Adem ve Havva’nın büyük oğludur. Burada kardeş katili A. Zogu’yu kişileştirmektedir.

*Ti na shtyp e na shtryth e ti gjakun na pi,
 Ti na ther e na grin e për qejf na bën fli,
 O kokuth e lubi: Hosanna, Barabba! (...)*³⁵²

*“Hain, bizi birbirimize kışkırttın, bizi evsiz bıraktın,
 Bizi parçaladın, bizi yok ettin, her dini yok ettin,
 Bize yoksulluk, alçaklık, kölelik verdin,
 Derbeder, kurt ve domuz: Hosanna Barabba!*

*Ey kabilin³⁵³ torunu, tepdil çoban,
 Bizi eziyorsun, sıkıştırıyorsun ve kanımızı içiyorsun,
 Bizi katlediyor, eziyorsun ve eğlenmek için bizi kurban ediyorsun;
 Ey doymaz lubi: Hosanna Barabba! (...)*”

Şiir incelenirken ikinci ve üçüncü kıta ele alınmıştır. Noli’yi şiirde Ahmet Zogu’ya olan öfkesini aşağılayıcı mısralarla şiire döktüğünü görmekteyiz. Özellikle “derbeder, kurt, domuz” gibi hayvan benzetmeleriyle Zogu’ya olan öfkesini dile getirdiği söylenebilir. “Hain, bizi birbirimize kışkırttın, bizi evsiz bıraktın, bizi parçaladın, bizi yok ettin, her dini yok ettin, bize yoksulluk, alçaklık, kölelik verdin” mısralarıyla Noli’nin burada Arnavutluk’taki sosyal hayatın resmini çizdiğini görebiliriz. Nitekim o dönem halk sefil durumdaydı ve çiftçiler toprak beylerinin

³⁵² Fan Stilian Noli, *Albumi*, Prizren 2011, s. 28-29.

³⁵³ Kutsal kitap Tevrat’a göre Kabil, Hz. Adem ve Hz. Havva’nın ilk evlatlarıdır. Daha sonra da Habil adında bir evlatları olmuş. Bu iki kardeş büyüdüklerinde ise Kabil çiftçi Habil de koyun çobanı olmuş. Daha sonra Kabil çiftçilik yaptığı toprağın mahsulünden, Habil de koyun sürüsünün ilk doğan yavrularından Tanrı’ya takdim etmiş. Ancak Tanrı Kabil’in takdimi ile ilgilenmiş sadece Habil’in takdim ettiği koyun yavrularını kabul etmiş. Buna çok sinirlenen Hz. Adem ve Hz. Havva’nın büyük oğlu Kabil Tanrı’nın uyarısına rağmen kardeşi Habil’i öldürmüş. Ayrıca bkz. Ömer Faruk Harman, “Habil ve Kabil”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/habil-ve-kabil>, (06.02.2021).

köleleri gibiydiler. “Ey kabilin torunu” derken Noli yine kutsal kitaptan alıntı yaparak Zogu’yu kardeş katili olarak ifade ettiğini söyleyebiliriz. Son satırda Noli Arnavut mitolojisinden alıntı yapmış diyebiliriz. “Lubi” teriminin kelime anlamı Arnavut mitolojisinde uzun kuyruklu, çok başlı, doymak bilmeyen kötü bir yılanıdır.³⁵⁴ Burada lubi imgesiyle Zogu’yu çağırmakta olduğu söylenebilir. Nitekim herhangi bir şairin oluşturduğu imgeler mitolojik unsurlarla da oluşmaktaydı.

3.4. Kırbaçlı Yürüyüş

“*Kırbaçlı Yürüyüş*” (*arn. Marshi me Kamçikun*) şiiri Noli’nin İncil referanslı şiirlerinden biridir. Bu şiirle Noli, Arnavutluk’un Ahmet Zogu ile yönetilmesini ve o dönemki sosyal hayatı sembolik olarak eleştirmektedir. Şiir on kıtadan ve her kıtada dört mısradan oluşmaktadır.

*“Në këshjtjellë t’atdheut, në tembull të fese,
Janë shtruar sarafët pa shpirt e pa besë,
Tregëtojn’e gënjejnë, rrëmbejn’e sfrutojnë,
Thon’ ashtu Israelin³⁵⁵ e mbrojn e shpëtojnë.*

*Shtrembërojnë kanunet, i marrin në dorë,
Dhe shkëlqejnë në kish e në fron me kurorë,
Vegjelia për ta batërdisen dhe vriten,
Dhe kështu parasitët gjakpirës po rriten.*

Tradhëtori dinak³⁵⁶, hipokrit e kusar,

³⁵⁴ <https://fjale.al/lubi> , (06.02.2021).

³⁵⁵ Burada Arnavutluk anlamındadır.

³⁵⁶ Ahmet Zogu hakkında kelimedir.

*Na u ngrit gjer në kulm, dhe u-bë kryetar;
Nënë zgjedhën besnikët për vdekje lëngojnë,
Se mëkat dhe mallkim kryengritjen kujtojnë.*

*Çdi i shenjt' ideal, çdo shtëpi Perëndie,
Ishte bërë dyqan dhe pazrar tregëtie,
Kush fitonte më tepër, ay ishte usta,
Dhe kush nukë plaçkitte ish krejt budalla.*

*Kur e pa këtë zi dhe këtë erësirë,
Krisht'i ëmbël u-ndes dhe u-bë i vështirë,
Me kamçik e me fshikull sarafët i dboj,
Dhe nga larot gjakpirës atdhen'e shpëtoj, (...)*

*(...) Jesu Krishti s'dëgjoi, dhe s'e mori vesh mikun,
Dhe s'u -unj përsëri që ta merrte kamçikun:
Dhe e kapnë kamçikun sarafët për fenë,
Dhe e shëmpnë çlironjësin, fen'e atdhenë.'³⁵⁷*

*"Vatan kalesinde, din temeli üzerine,
Sarraflar ruhsuz ve inançsız olarak serilirmiştir,
Yalan ticareti yapıyorlar, kaçırıyorlar ve yok ediyorlar,
İsrail'i böyle koruduklarını ve kurtardıklarını söylüyorlar.*

³⁵⁷ Fan Stilian Noli, *Albumi*, Prizren 2011, s. 21-23.

*Kanunları çarpıtıyorlar, ellerine alıyorlar,
 Ve kilisede ve taçlı tahtta parlıyorlar,
 Çocukları öldürmek ve zorbalığa maruz bırakmak için,
 Ve büyüyor böylece kana susamış parazitler.*

*Kurnaz hain, ikiyüzlü ve hırsız,
 Üstümüze zirveye kadar yükseldi ve başkan oldu;
 Anne sadık seçti ölüme boyunduruk
 Ki günah ve lanet, ayaklanmayı hatırlar.*

*İdeal aziz ne bilir, Tanrı'nın her evi,
 Dükkan ve ticaret çarşısı olmuştu,
 Kim daha çok kazandıysa, usta oydu,
 Ve kimi aptaldan kimi budaladan soydu.*

*Gördüğünde bu karalığı ve bu karanlığı,
 Güzel İsa sıkıntı yaşadı ve zora geldi:
 Kırbaç ve kamçıyla sarrafları kovdu,
 Ve vatani kana susamış larvalardan kurtardı. (...)*

*(...) İsa Mesih dinlemedi, dostuna da kulak vermedi,
 Ve bir daha kırbaçlamak istemedi:*

Ve sarraflar din için kırbaçı tuttu:

Ve devirdiler kurtarıcıyı, vatanın dinini.”

Şiir incelenirken ilk beş kıta ve son kıta ele alınmıştır. İlk kıtada Noli “Vatan kalesi üzerine, din temeli üzerine sarraflar ruhsuz ve inançsız olarak serilmiştir” derken çok sevdiği vatani Arnavutluk üzerine kötü adamların çıkarları yerleştirildiğini ifade etmekte olduğu görülebilir. Devamında bu kötülerin yaptıklarını ifade etmektedir. “İsrail’i böyle koruduklarını ve kurtardıklarını söylüyorlar” derken yine burada aslında Arnavutluk’u kastetmektedir diyebiliriz. İkinci paragrafta yine Zogu yönetimini eleştirmektedir, “ve kilisede taçlı tahtta parlıyorlar” derken devletin yüksek makamlarını kötülerin işgal ettiğini ifade ettiği görülmektedir. “Kana susamış parazitler” derken Zogu ve yandaşlarını imgelemektedir diyebiliriz. Üçüncü paragrafta “kurnaz hain iki yüzlü hırsız, üstümüze zirveye kadar yükseldi ve başkan oldu” derken yine Ahmet Zogu’nun Arnavutluk’un yönetiminin ele geçirmesini imgelemektedir. “Anne sadık seçti ölüme boyunduruk” mısrasıyla Noli, çok sevdiği Arnavutluk’u anne ile imgelediği söylenebilir. Dördüncü paragrafta şair, “Tanrı’nın her evi” imgesiyle devlet dairelerini ifade etmektedir diyebiliriz. Zira devamında bu devlet dairelerindeki çalışanların halkı soyduğunu ve devlet dairelerini ticarethaneye çevirdiklerini mısralarında görmekteyiz. Beşinci kıtaya geldiğimizde ise buradaki “İsa” imgesinin Noli’nin kendisi olduğunu düşünürsek, devamında “kırbaç ve kamçıyla sarrafları kovdu ve vatani kana susamış larvalardan kurtardı” mısralarıyla Haziran Devrimine gönderme yaptığı söylenebilir. Son kıtanın ilk mısrasında ise “İsa Mesih dinlemedi, dostuna da kulak vermedi” derken Noli altı aylık iktidarında yönetimde yaptığı yanlışları yansıttığı görülebilir. Devamında ise “ve devirdiler kurtarıcıyı, vatanın dinini” derken Noli, Zogu ve yandaşları tarafından yapılan Aralık karşı devrimine gönderme yaptığını söylemek mümkündür. Yani vatanın dininin ve kurtarıcısının devrilmesi aynı zamanda papaz olan yazarımızın iktidarının devrilmesini yansıttığını söyleyebiliriz.

3.5. Sultanin Ölümü

“*Sultanin Ölümü*” (*arn. Vdekja e Sulltanit*) şiiri Noli’nin ölmeden önce 1 Kasım 1964’de yazdığı son şiiridir. Kaynaklara göre şiiri hasta yatağında ölümü beklerken yazmıştır. “Sulltan” imgesiyle Ahmet Zogu’yu imgelemektedir.³⁵⁸ Tarihe bakıldığında Noli’nin son nefesini verirken bile Zogu ile alay ettiği görülmektedir. “*Namik Namazi*” takma adıyla bu şiiri imzaladığı ifade edilmektedir.³⁵⁹ Şiir yedi kıtadan oluşmaktadır ve her kıtada dört mısra bulunmaktadır.

“Qani, qani, or agallarë,

O bejler’ e pashallarë,

Se Sulltani ra u pi,

Dhe papritur na u shtri.

Ejani, or ta vajtojmë,

Ta përcjellim, ta mbulojmë,

Se ka qenë mbret me nam,

Për haram e për bajram. (...)

(...) Mbreti vdiq, vjen mbret’ i ri,

Me trumbet’ e brohori,

Jashtë del haremi’ i vjetër,

Brenda hyn haremi tjetër.

³⁵⁸ Fan Stilian Noli, *Albumi*, Prizren 2011, s. 60.

³⁵⁹ Rahim Ombashi, *a.g.m.*, s. 174

*Se Sulltani kurrë s'vdes,
Prandaj po thërres:
Pashallarë dhe bejlere,
Rrofshi e qofshi kurdoherë!*³⁶⁰

*“Ağlayın, ağlayın, ey ağalar,
Ey beyler ve paşalar,
Sultan içti bayıldı,
Ve aniden yere yığıldı.*

*Gelin, ey ağlayalım,
Uğurlayalım, üstünü örtelim,
Namlı bir kral idi,
Haram ve bayram için. (...)*

*(...) Öldü kral, gelir yeni kral,
Trompet ve tezahüratla,
Çıkar dışarı eski harem,
Girer içeri diğer harem.*

Ölmez asla sultan,

³⁶⁰ Fan Stilian Noli, *Albumi*, Prizren 2011, s. 60-61.

Çağırıyorum bu yüzden,

Paşalar ve beyler

Her zaman yaşayın her zaman olun!”

Şiir incelenirken birinci, ikinci, altıncı ve son kıta ele alınmıştır. İlk kıtada Noli’yi Zogu’nun destekçilerini “ağlayın ey ağalar ey beyler ve paşalar” mısralarıyla alaylı bir dille kaleme aldığını görmekteyiz. Zira Zogu’nun en büyük destekçileri o dönem Arnavutluk’taki zengin ağalar ve feodal toprak beyleriydi. İkinci kıtada ise Zogu’yu eleştirmeye başladığı görülmektedir. “Namlı bir kral idi, haram ve bayram için” derken Zogu’nun haram yiyip bayram ettiğini imgelediği söylenebilir. Son iki kıtada Noli’nin, padişahlık rejimine gönderme yapmaktığı anlaşılabilir. Nitekim Arnavutluk toprakları uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu’nun hükmü altındaydı. “Öldü kral gelir yeni kral, çıkar dışarı eski harem, girer içeri diğer harem” mısrası ile Noli, padişah ölse bile sistemin devam edeceğini zikrettiği söylenebilir. Son iki mısra da ise “paşalar ve beyler, her zaman yaşayın her zaman olun” derken tarihte padişahların önünde halkın sıklıkla bağırdığı “padişahım çok yaşa” cümlesiyle ilişkilendirebiliriz. Noli’nin bu şiirdeki öngörüsü, bir sultanın ölümüyle kökten bir değişim olmayacağıdır. Çünkü sultan öldükten sonra hemen yerine başka bir sultan gelecektir. Kısaca Noli’nin bu şiirinden sultanın değişmesiyle halkın kaderinin değişmeyeceği mesajı çıkarılabilir.

3.6. Salep Sultanın Şarkısı

Noli, “*Salep Sultanın Şarkısı*” (*arn. Kënga e Salep Sulltanit*) şiirinde “Salep Sultan” imgesiyle kendini kral ilan eden Ahmet Zogu’yu ifade etmektedir. Şiirin genelinde Ahmet Zogu ve yandaşlarının çıkarlarından bahsederek eleştirel bir şiir ortaya koymaktadır. Şiiri 15 Ekim 1928’de Viyana’da yazmıştır. Şiir dokuz kıtadan oluşmaktadır, her kıtada dört mısra bulunmaktadır. Şiirin “*Monarşi Şarkısı*” (*arn. Kënga e monarkisë*) olarak da bilindiğini söylemek mümkündür.³⁶¹

³⁶¹ Mirlinda Krifca-Beqiri, *a.g.m.*, s. 83.

“Një mexhlis³⁶² të math na çeli,

Pandeli Jano Vangjeli,

Me Sulltan-llokum na veli,

Si kofini pas të vjeli. (...)

(...) Se ç’na u-gëzua xhani,

Se ç’na preu Ramazani,

Se ç’na piu Italjani,

Rroftë pra Salep- Sulltani!”³⁶³

“Büyük bir meclis açtı bize,

Pandeli Jano Vangjeli,

Sultan lokumla baydı bizi,

Hasattan sonra bir kof gibi, (...)

(...) Ne sevindirdi canımızı,

Ne kesti Ramazan bizi,

Ne içti İtalyan bizi,

Çok yaşa bundan dolayı Salep-Sultan!”

³⁶² Meclis, Türk parlamentosu, bu cümlede Arnavutluk meclisi kastedilmektedir.

³⁶³ Fan Stilian Noli, *Albumi*, Prizren 2011, s. 37-39.

Şiir incelenirken ilk ve son kıta ele alınmıştır. İlk kıtada “büyük bir meclis açtı bize” mısrasıyla Noli, Arnavutluk’ta Zogu’nun tekrar iktidara geldiğini zikretmekte olduğu görülebilir. “Pandeli Jano Vangjeli” dediği kişi dönemin Arnavutluk meclisinin senatörlerinden biridir. “Sultan lokumla baydı bizi” derken şairin, Pandeli Jano Vangjeli’yi konuşturmakta olduğu söylenebilir. Senatörün düşüncesini eleştirmektedir. Noli ilk kıtada çok sevdiği vatani Arnavutluk’un nimetlerini, Zogu ve yandaşları tarafından sömürüldüğünü lokum sembolüyle mısralarında göstermektedir diyebiliriz. Son kıtada ise “İtalyan” terimiyle Zogu’nun İtalyan’lara tavizler verdiğini ve Arnavutluk’un işgaline ön ayak olduğunu ifade ettiğini söyleyebiliriz. “Çok yaşa bundan dolayı Salep Sultan” derken de alaycı bir tavırla Zogu’yu tebrik ettiği görülmektedir. Salep bir doğu içeceği olduğundan, salep sultan imgesiyle Noli’nin aslında Arnavutluk’un bir gerici lider tarafından yönetildiğini de mısralarında anlattığını söyleyebiliriz.

3.7. Ölü sürgün Luigj Gurakuqi İçin Ağıt

Noli, “*Ölü Sürgün Luigj Gurakuqi İçin Ağıt*” (arn. *Srygjyn e Vdekur Elegji Për Luigj Gurakuqi*) şiirini 28 Kasım 1926’da Berlin’de yayımlamıştır. Luigj Gurakuqi, bir hatip, vatansever bir şair, kitap editörü ve Noli’nin çok sevdiği bir arkadaşıdır. Noli hükümeti dağıldığında Luigj Gurakuqi İtalya’ya kaçmıştır. Ancak Zogu’nun paralı suikastçilerine İtalya’nın Bari kentinde 2 Mart 1925 tarihinde kurban olmuştur. Şairimiz bu şiirle demokratik vatansever arkadaşının devrimdeki olağanüstü gayretlerini ortaya çıkarmaktadır. Bu şiir “*Dragobi Mağarası Bayram Çurri İçin Ağıt*” (arn. *Shpell’e Dragobisë Elegji për Bajram Çurrin*) şiiriyle beraber yayımlanmıştır. Bu iki şiir ikiz ağıt olarak görülmektedir. Niazi Xhaferaj’a göre bu ağıt Bajram Çurri ağıtından farklı olarak kullanılan terimler açısından tatlı ve lirik özellikler taşımaktadır.³⁶⁴ Şiir beş kıtadan oluşup, her kıtada dört mısra vardır.

“*Nëno moj, mbaj zi për vllanë,*

³⁶⁴ Niazi Xhaferaj, *a.g.m.*, s. 171.

Me tre plumba na i ranë,

Na e varn 'e na e shanë,

*Na thanë tradhëtor. (...)*³⁶⁵

“Ey ana, kardeşim için yas tut,

Üç kurşunla vurdular bizi,

Astılar bizi lanetlediler bizi,

Hain dediler bize. (...)”

Şiir incelenirken ilk kıta ele alınmıştır. Noli'nin, şiire girerken ilk mısradan anlaşılabilirdiği gibi hüznü bir dil kullandığı görülmektedir. Kardeşi gibi sevdiği devrim arkadaşı Luigj Gurakuqi için hüznünü ifade etmektedir. Şairimiz Arnavutluk'u yine anne ile imgelemektedir. Noli'nin, Zogist güçlerin, kendisine ve haziran devrimindeki yoldaşlarına karşı tutumunu “üç kurşunla vurdular bizi” mısrasıyla başlayarak devamındaki mısralarda da anlattığı görülebilir.

3.8. Bayrak Marşı

“*Bayrak Marşı*” (*arn. Himni i Flamurim*) şiiri ilk kez, Fan Stilian Noli tarafından kurulan “*Ulusal Devrimci Komite*” (*arn. Komiteti Nacional Revolucionar*)'nin bir yayın organı olan “*Ulusal Özgürlük*” (*arn. Liria Kombëtar*) dergisinde 28 Kasım 1926'da yayımlanmıştır. Noli'yi bu şiirde Arnavutlar'ın tarih boyunca ulusal bayrak uğruna direnişini övgü dolu vatansever mısralarla görmekteyiz. Şiir altı kıtadan oluşmaktadır. Her kıtada dört mısra vardır.

“(…) Fortesë shkëmbi tmerr tirani,

³⁶⁵ Fan Stilian Noli, *Albumi*, Prizren 2011, s. 40.

*S'te trëmp Romani, as Venecjani,
As Sërp Dushani as Turk Sulltani,
Flamur i math për Vegjëli,*

*Flamur që lint Shën Kostadinin,
Pajton Islamn'e Krishtërimin,
Çpall midis feve vllazërimin,
Flamur bujar për Njerëzi. (...)"³⁶⁶*

*"(...) Tiranların korkusu kaya kale,
Seni ne Romalılar, ne Venedikliler,
Ne Sırp Duşan ne de Türk Sultan korkutabilir,
Halkın büyük bayrağı. (Çeviren: Ece Dillioğlu³⁶⁷)*

*Aziz Konstantin'e dalgalanan bayrak,
İslam ve Hıristiyanlığı barıştıran,
Din kardeşliğini ilan eden,
İnsanlar için cömert bayrak. (...)"*

Şiir incelenirken ikinci ve üçüncü kıta ele alınmıştır. "Tiranların korkusu kaya kale" mısrasıyla Noli, Arnavutluk için kötü amacı olanları imgelemekte olduğunu görmekteyiz. Bunlar feodal beyler, Zogu yanlıları ve dış güçler olarak sıralanabilir.

³⁶⁶ Fan Stilian Noli, *Albumi*, Prizren 2011, s. 7-8.

³⁶⁷ Araştırma Görevlisi Ece Dillioğlu. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Balkan Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Arnavut Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

İkinci kıtada ise “seni ne Romalılar ne Venedikliler, ne Sırp Duşan, ne de Türk Sultan korkutabilir” mısralarıyla Arnavutluk’un tarihine gönderme yaptığı anlaşılabilir. Zira Arnavut halkı ilk Romalılar ardından Venedikliler, sonra Sırp Duşan ve en son Osmanlı egemenliği altındaydı. Bu hakimiyetlerin Arnavutluk’u ve Arnavut halkının bağımsızlığını zedelediğini ifade etmektedir. Üçüncü kıtada Arnavutların din farketmeksizin tek bir bayrak altında kardeşçe yaşayacağını mısralarında yansıttığı görülebilir. Zira bunu “İslam ve Hıristiyanlığı barıştıran, din kardeşliğini ilan eden” mısralarıyla görmekteyiz. Ayrıca Noli’nin iktidara geldiği dönemde Arnavutluk halkının yüzde yetmiş Müslüman geriye kalanı ise Hıristiyandı.

3.9. Anne İçin Verin

Daha önce belirttiğimiz gibi Noli “*Anne İçin Verin*” (arn. *Jepni Për Nënë*) şiirini ilk kez Amerika’da Vatra Federasyonu kurulduktan sonra 1917’de Arnavutluk’a para toplama kampanyası yürütürken yazmıştı. Şiirin tamamı yedi kıtadan oluşmaktadır. Her kıtada sekiz mısra bulunmaktadır. Şiir “*Taçsız Kraliçe*” (arn. *Mbretëreshë pa Kurorë*) olarak da bilinmektedir.³⁶⁸

“Ç’thot’ ajo e ve e gjorë,

Mbretëreshë pa kurorë,

Faqe-çjerrur, lesh- lëshuar,

Shpirt e zëmër përvëluar:

Gjysm’e vdekur: ‘O shqiptarë,

Nënës mos ia beni varrë!’

Mbahu, Nëno, mos kij frikë,

Se ke djemtë n’Amerikë. (...)

³⁶⁸ Mirlinda Krifca-Beqiri, *a.g.m.*, s. 83.

(...) Armë dhe fishekë mblithni,

Qesen dhe shpirtin hithni:

Për lirin'e vendit tonë,

Sot- se nesër është vonë,

Jepni, Nënë të shpëtoni,

Komb e vatra të nderoni,

Mbahu, Nëno, mos kij frikë,

Se ke djemtë n'Amerikë.”³⁶⁹

“Ne diyor zavallı dul?

Taçsız kraliçe,

Yanağı yırtılmış kürk salmış,

Kalbi ve canı yanmış,

Yarı ölmüş Ey Arnavut,

Anneyi gömme,

Bekle anne korkma,

Amerika'da oğulların var. (...)

(...) Silah ve fişek toplayın,

Keseyi ve canı atın,

Ülkemizin özgürlüğü için,

³⁶⁹ Fan Stilian Noli, *Albumi*, Yayınevi, Prizren 2011, s.13-15.

Bugün erken – yarın ki geç,

Verin Anneyi kurtarın,

Milletin ocağını onurlandırın,

Bekle anne korkma,

Senin Amerika’da oğulların var.”

Şiir incelenirken ilk ve son kıta ele alınmıştır. İlk kıtada şairi dönemin Arnavutluk’unun içinde bulunduğu durumu acınası, hüznü bir dille ifade ettiğini görmekteyiz. Nitekim bunu “yanağı yırtılmış kürk salmış, kalbi ve canı yanmış, yarı ölmüş ey Arnavut” mısralarıyla anlayabiliriz. “Anne” imgesiyle şair her zaman olduğu gibi Arnavutluk’u imgelemektedir. “Taçsız kraliçe” imgesiyle yine Arnavutluk’a olan sevgisini belirttiği söylenebilir. Son kıtada ise “silah ve fişek toplayın” ve “ülkemizin özgürlüğü için” derken yine milli mücadeleye vurgu yapmakta olduğu görülebilir. Bu mısralardan Arnavut halkının zorbalardan kurtulması için silahlı mücadeleye geçişini de anlayabiliriz. Ayrıca Arnavutlarda milli bilincin oluşmasını ve ülkenin tiranlardan kurtulması için seferberlik çağrısını görmekteyiz. Bir de şiirde her kıtanın son iki mısrası hep “bekle anne korkma, senin Amerika’da oğulların var” şeklinde yazılmıştır. Noli burada da Amerika’daki Arnavut’lara olan güvenini yansıttığı söylenebilir. Amerika’daki Arnavut’ların vatanın tiranlardan kurtulması için vereceği sonsuz mücadeleyi mısralarında yansıtmaktadır. Ayrıca daha önce ele aldığımız şiirler de göz önüne alındığında bu şiirle birlikte Noli’nin anne imgesiyle her zaman Arnavutluk’u zikrettiğini anlayabiliriz.

3.10. Thomson ve Canavar

Noli, “*Thomson ve Canavar*” (arn. *Thomson dhe Kuçedra*)³⁷⁰ şiirini Hollandalı komutan Thomson³⁷¹’un Arnavutluk’ta öldürülmesiyle 1914 yılında yazmıştır. Vatani sevmeyenlerin kendisini üzdüğünü ifade etmektedir. Şiir sekiz kıtadan ve her kıtada altı mısradan oluşmaktadır.

*“Te Ura, te Ura,
Vraponi, o burra,
Me armë, me topa, me kordh’ e me shpata,
Se dolli kuçedra e errët nga nata,
Se ngriti bajrakun e lyer me gjak
Dhe sulet prej Shjakut në Durrës me vrap

Kuçedr’e Turqisë,
Hyen’e urisë,
E rrahur nga Greku, nga Serbi e Bullgari,
Do gjak të thëthinjë dhe vjen te Shqiptari,
Si gjarpër zvarbiset, i sillet përçark,
Me dinin në gojë, me helmin në bark. (...)*

³⁷⁰ İki ile on iki başlı yılan gibi hayal edilen bir masal figürü. Mecazi anlamda canavar olarak zikredilmektedir. Ayrıca bkz. <https://fjalorthi.com/kucedrat> , (04.02.2021).

³⁷¹ 1914 yılının başında Kraliyet Kararnamesiyle Arnavutluk’a Avrupa’dan bir dizi askerler gönderilmiştir. Yeni kurulan Arnavutluk devletinin uluslararası yardımlarla ayakta durması hedeflenmiştir. Thomson ile birlikte Hollanda’dan başka subaylar da Arnavutluk’a gönderilerek Arnavutluk içinde güvenlik güçlerinin örgütlenmesi hedeflenmiştir. Thomson 15 Haziran 1914’de Dıraç civarında bir çatışmada öldürülmüştür. Ayrıca bkz. <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/thomson> , (04.02.2021).

(...) *Te Ura, Te ura,*
Vajtoni, o burra,
Thomsonin e ngratë që ju vet'e vratë,
Që pas nuk i rate, po vetëm e latë,
Kur shkonte kaluar të vdesë për ne,
Për ju, të mallkuar, që s'doni Atdhe."³⁷²

"*Köprüye, Köprüye,*
Koşun ey adamlar,
Silahlarla, toplarla, palalarla ve kılıçlarla,
Çünkü kara canavar çıktı karanlık gecedən,
Kanla yıkanmış bayrağı havaya kaldırdı,
Ve Şiyaktan Dıraç'a kadar koşarak saldırıyor.

Türklerin canavarı,
Açlık kapısında,
Yunanlılardan, Bulgarlardan ve Sırpırlardan yorgun düşmüş bir şekilde,
Kan içmek istediği için Arnavutluk'a geliyor,
Yılan gibi sürünüp etrafında dolanıyor,
Ağzında din midesinde zehir ile. (...) (Çeviren: Ece Dillioğlu)

³⁷² Fan Stilian Noli, *Albumi*, Prizren 2011, s.10-12.

(...) Köprüye köprüye,
 Ağlayın ey adamlar,
 Sizi kendisi öldüren acınacak Thomson,
 Vurmadığınız ve yalnız bıraktığınız,
 Ölmek üzere geçip gittiğinde bizim için,
 Lanet okudu vatani sevmeyen sizin için.”

Şiir incelenirken ilk iki kıta ve son kıta ele alınmıştır. Noli bu şiirde Türkleri ve Osmanlıyı iğneleyici sözlerle ifade etmektedir. “Türklerin canavarı” imgesiyle eski Osmanlı komutanı Esad Paşa Toptani’yi zikrettiği söylenebilir. Ona beslediği kin ve öfkeyi dile getirmektedir. Ece Dillioğlu’na göre “Yunanlılardan, Bulgarlardan, Sırpırlardan yorgun” mısrasıyla Balkan Yarımadası’ndaki savaşlardan çıkan Toptani yönetimini ifade eder, “ağzında din” ifadesiyle de İslamiyet’i Balkanlar’da yaymak isteyen Türkleri hedef göstermiştir ancak onları içinden zehir saçan yılan tasviriyle ifade etmektedir.³⁷³ Şiirin geneline bakıldığında Arnavutluk topraklarını yöneten Esad Paşa Toptani’yi eleştirdiği ve komutan Thomson’u övdüğü söylenebilir. Son kıtada ise Thomson’un Arnavutluk için mücadelesini kahraman bir bakış açısıyla mısralarında yansıtmıştır. “Lanet okudu vatani sevmeyen sizin için” derken de vatana ihanet eden Arnavutları zikrettiği anlaşılabilir. Aslında bu şiiri Noli’nin Osmanlıya ve Türklere olan nefretinin açıkça bir göstergesi olarak da görmekteyiz. Nitekim Arnavutluk, uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu’nun egemenliği altındaydı ve bundan rahatsız olan Noli, Osmanlı’yı kuçedra ile imgeleştirmiştir.

3.11. Nehirlerin Yanı

Noli, “Nehirlerin Yanı” (arn. *Anës Lumenjve*) şiirini Aralık 1924 karşı darbesi sonrası 1930’da Hamburg’da yazmıştır. Şiirin geneli zamanın politik koşullarını içermektedir. Noli bu şiirle Ahmet Zogu rejiminin altındaki

³⁷³ Ece Dillioğlu, *Fan Stilian Noli’nin Şiirlerinde...*, s. 373.

Arnavutluk'un fakir durumunu ve halk devriminin gerektiğini ifade etmektedir. Noli'yi üzen durum kendisinin Zogu yandaşlarının herhangi bir suikast girişiminden kaçmak için Avrupa'da sürgünde bir hayat yaşamasıdır.³⁷⁴ Mısraları, kaderine terk edilmiş bir vatanın ruh durumu ve bir umut ışığı görme imajı vermekte olduğu söylenebilir.³⁷⁵ Şiir dokuz kıtadan oluşmaktadır. Ayrıca şiirin "*Babil Nehirlerinin yanı*" (arn. *Anës lumenjve të Babilonisë*) olarak da bilinmekte olduğu ifade edilmektedir.³⁷⁶

"(...) Ku e lam' e ku na mbeti

Vaj- vatani e mjer-mileti,

Anës detit i palarë,

Anës dritës i paparë, (...)

(...) Se ç'e shëmpnë derbederët,

Mercenarët dhe Bejlerët,

Se ç'e shtypnë jabanxhinjtë,

Se ç'e shtydhnë fajdexhinnjtë,

Se ç'e pren' e se ç'e vranë,

Ç'e shkretuan anembanë, (...)

(...) Se mileti, po gatitet,

Se tirani lebetitet,

Se pëlçet, kërcet furtuna, (...)

³⁷⁴ Fan Stilian Noli, *Albumi*, Prizren 2011, s. 49.

³⁷⁵ Niazi Xhaferaj, *a.g.m.*, s. 169.

³⁷⁶ Mirlinda Krifca-Beqiri, *a.g.m.*, s. 83.

(...) *Dridhet Beu dhe zengjini,*
Se pas vdekjes ndriti jeta,
Dhe kudo gjëmon trumbeta:
Ngrehuni dhe bjeruni,
Korini dhe shtypini,
Katundar' e punëtorë,
Që nga Shkodra gjer në Vlorë!,
*Ky ilaç e ky kushtrim. (...)*³⁷⁷

“(...) *Nerede bıraktım ve nerede kaldım,*
Fakir millet ve ağlayan vatan,
Yıkanmamış deniz yanında,
Işık görmemiş tarafında. (...)

(...) *Nasıl yaktı derbederler,*
Paralı askerler ve beyler,
Nasıl ezdi yabancılar,
Nasıl boğdu faydacılar,
Nasıl kestiler, nasıl vurdular
Nasıl her tarafı parçaladılar (...) (Çeviren: Ece Dillioğlu)

(...) *Hazırlanıyor, millet,*

³⁷⁷ Fan Stilian Noli, *Albumi*, Prizren 2011, s. 49-51.

*Korkar tiran,
 Sıçrar, patlar fırtına (...)
 (...) Titrer Bey ve zengin,
 Parladı ölümden sonraki hayat,
 Ve gürlere her yerde trampetler,
 Kalkın ayaklanın ve vurun,
 Basın ve aynı anda bağırın,
 İşçiler ve köylüler,
 İşkodra'dan Vlora'ya kadar!
 Bu ilahtır ve bu mücadeledir. (...)"*

Şiir incelenirken ikinci, dördüncü ve yedinci kıta ele alınmıştır. Aralık karşı devriminden sonra Noli, Zogu tarafından sözde ölüm cezasına çarptırılmıştı. İlk İtalya'ya sonrasında ise Avrupa'ya kaçarak Avrupa'da sürgün bir hayat yaşamıştı. Arnavut halkının içinde bulunduğu durumu hüznü mısralarla anlattığını görmekteyiz. Nitekim bunu "fakir millet ve ağlayan vatan" mısrasıyla anlayabiliriz. Noli çok sevdiği vatanı Arnavutluk'u demokratikleştirmek ve halkı zenginleştirmek için çok çaba sarf etmişti. Dördüncü kıtada ise şairimiz halka zulmedenleri mısralarında yansıtmaktadır. Bunu "derbederler, paralı askerler, yabancılar, beyler" terimlerinden anlamaktayız. Paralı askerler; Zogu'nun tekrar iktidara gelişine yardım eden Sırp paralı askerler olduğunun, beyler; Zogu'nun destekçisi olan ve fakir halka zulmeden zengin toprak beyleri olduğunun; yabancılar ise Arnavutluk üzerinde çıkarları olan İtalya, Sırbistan, Yunanistan gibi dış güçler olduğunun kanaatindeyiz. Devamında ise "kestiler, parçaladılar, vurdular" terimleriyle şairin Aralık karşı devriminin tasvirini yaptığını söyleyebiliriz. Yedinci kıtada ise şair milli mücadele ruhunu mısralarına yansıtmaktadır. "Hazırlanıyor millet, korkar tiran, titrer bey ve zengin" derken Arnavut halkı mücadeleye geçerse, onlara zulüm edenlerin

korkacağını ifade etmektedir. Nitekim o dönem zengin toprak beyleri ve Zogu yanlısı zengin kesim fakir halka zulüm ediyordu. Ayrıca Ajtene Qamili'ye göre "zengin" kelimesi Osmanlıya destek veren kesimin zengin olduğunu, destek vermeyen kesimin ise fakir olduğunu³⁷⁸ yansıtmaktadır. "Ve gürlər her yerde trampetler, kalkın ayaklanın ve vurun, basın ve aynı anda bağırın" mısralarıyla şair Arnavut halkına bir mücadele, başkaldırı çağrısı yaptığı görülmektedir. "İşçiler ve köylüler, İşkodra'dan Vlora'ya kadar" mısrasıyla şair işçilerden ve köylülerden oluşan ve Arnavutluk'un genelini saran bir mücadeleden bahsetmektedir. "Bu ilaçtır ve bu mücadeledir" mısrasıyla da Noli, Arnavut halkının tiranlardan, beylerden ve zorbalardan kurtulması için Arnavutluk'un tamamında işçi ve köylü kesimin hep birlikte ayaklanarak mücadeleye geçmesinin mesajını vermektedir.

3.12. Koş ya Maraton

Şairin, "Koş ya Maraton" (*arn. Rent or Marathonomak*) şiirini incelemeyen önce şiirde yer alan Maraton'un tarihinden kısaca bahsedeceğiz. Milattan önce 490'da Pers saldırısıyla başarıyla mücadele edip sonunda Maraton isimli bölgede kazanan Yunan ordusu, müjdeli haberi Atina'ya duyurmak için Pheidippides isimli askeri seçerler. Pheidippides, 42 kilometre civarı uzaklığı koşarak Atina'ya ulaşır. Sonunda "Zafer!" diye bağırır.³⁷⁹ Şair şiiri 1930'da yazmıştır. Noli'nin bu şiiri zaferin habercisidir. Noli'nin en sevdiği şiir olarak da bilinmektedir.³⁸⁰ Noli'yi bu şiiri ile demokratik fikirlerin zirvesinde görmek mümkündür ve zafer ideolojisini ortaya koymaktadır.³⁸¹ Diğer şiirleri gibi İncil'den alıntılar yoktur. Şiir on bir kıtadan oluşmaktadır. Her kıtada altı mısra vardır.

"Rent, or rent, rent e u thuaj

Se u-çthur ordi e huaj,

³⁷⁸ Ajtene Qamili, *a.g.m.*, s. 213.

³⁷⁹ <https://www.advenport.com/makale/kosunun-kisa-tarihi> , (07.02.2021)

³⁸⁰ Niazi Xhaferaj, *a.g.m.*, s. 170.

³⁸¹ Asllan Hamiti, "Vlera Ekspresive-Impresive e Tinguje Në Poezitë 'Anës Lumenjve' dhe 'Rent, Or Marathonomak' të Fan Nolit", *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Gorice 2012, s. 264-265.

Se betejën e fituam,

Dhe qytetin e shpëtuan!

Rent, or rent,

*Rent, or Marathonomak. (...)*³⁸²

“Koş, ya koş, koş,

Bozuldu yabancı ordunun düzeni,

Kazandık savaşı,

Ve kurtardık şehri!,

Koş, ya koş,

Koş, ya Maraton, (...)”

Şiir incelenirken birinci kıta ele alınmıştır. Şairimizi, Arnavut halkının yaşadığı zorlu dönemlerin geçeceğini ve sonunda zafere ulaşacaklarını mısralarında müjdelediğini görmekteyiz. Nitekim “bozuldu yabancı ordunun düzeni” mısrasındaki yabancı ordunun Osmanlı ordusu olduğu söylenebilir. “Kazandık savaşı, ve kurtardık şehri” mısralarıyla şairimiz Arnavut halkının artık yabancı güçlerden, tiranlardan, toprak beylerinden ve Osmanlı’ya destek veren zenginlerden kurtulacağını mısralarla okuyucuya aktardığı söylenebilir. Şair Arnavut halkını Maraton koşucusuyla imgelemektedir. Maraton koşucusunu Arnavut halkı olarak düşünürsek, Noli’nin bu şiirinde Arnavut halkının zafere olan inancını kaybetmemesi mesajı ortaya çıkmaktadır. Zejnepe Alili’ye göre şiir duygusallığı arttıracak biçimde yazılmış olup, Arnavutluk’un tasvir edici atmosferini yansıtan ideolojik ve sanatsal değerlere sahip bir şiirdir.³⁸³

³⁸² Fan Stilian Noli, *Albumi*, Prizren 2011, s. 45.

³⁸³ Zejnepe Alili – Rexhepi, *a.g.m.*, s. 197.

Özetle Noli'yi, şiirlerinde Arnavutluk'un sosyal hayatını İncil, Yeni Ahit ve Eski Ahit olmak üzere Hristiyan dini eserlerinden alıntılar yaparak, şiirlerinde ilginç kılmayı başardığını görmekteyiz. Noli'nin mısraları için hayatı boyunca üzerinde taşıdığı dini doktrinin, demokratik kişiliğinin ve bilgeliğinin imgeler aracılığıyla dışa vurumu olduğunu söyleyebiliriz. Arnavut halkının içinde bulunduğu durumu yine imgelerle kurduğu mısralarıyla yansıttığı görülmektedir. Şiirlerinde çok sevdiği vatani Arnavutluk'u "anne" imgesiyle temsil etmiştir. Kendisini ise kurtarıcı olarak İsa peygamber ile imgeleştirmiştir. Çok sevdiği iki yol arkadaşlarına ithafen iki ağıt şiiri bırakmıştır. Sevmediği ve nefret ettiği figürleri korkutucu Arnavut mitolojik varlıklarıyla ve İncil'deki kötü karakterlerle imgeleştirmiştir. Osmanlıya olan nefretini Kuçedra imgesiyle gösterdiği görülmektedir. Ahmet Zogu ve yönetimini alaycı mısralar ile şiirlerinde ele aldığını görmekteyiz. Türkçe'yi de iyi bildiğini mısralarında kullandığı Türkçe terimlerle göstermiştir. Şiir tarzıyla Arnavut şiirine yeni bir yapı, yeni bir çeşitlilik de getirdiği söylenebilir. Noli'nin, yazdığı şiirlerle, şiirsel ideolojisiyle, şiir tarzıyla Arnavut edebiyatında önemli isimler arasına girmeyi başardığını söylemek mümkündür. Bunu Eqrem Çabej'in şu sözleri destekler niteliktedir:

*"Fan Noli, hem şiirsel yaratıcılığı hem de dilsel anlatımıyla Arnavut Edebiyatında tek başınadır."*³⁸⁴

³⁸⁴ Eqrem Çabej, "Noli Ynë", *Fan Stilian Noli Vepra VII*, Dudaj Yayınları, Tiran 2008, s. 36.

SONUÇ

Fan Stilian Noli, Arnavut edebiyatının, kültürünün, siyasetinin, Ortodoks kilisesinin ve aynı zamanda Arnavut Rönesansı'nın önemli figürlerinden biridir. Kendisi sadece yazar, politikacı ve papaz olarak değil aynı zamanda bir müzikolog, araştırmacı, eleştirmen, yayımcı ve ideolog olarak da öne çıkmaktadır. Bu sebeple Fan Stilian Noli'yi çok yönlü bir figür olarak görmekteyiz.

İbriktepe'de doğan Noli, Arnavut Ortodoks bir ailede büyümüştür. Babasından aldığı eğitim ve Tasi amcasının verdiği kitaplar sayesinde henüz çocuk yaşta İskender Bey, Napolyon ve Hz. İsa ile tanışmış ve hayatı boyunca aklında onlar yer edinmiştir. Eğitimine doğduğu yerde başlayan Noli, ardından Edirne'de devam etmiştir. Lise eğitiminin ardından Yunanistan'a göç etmiş, bir süre tiyatro topluluklarında çalışmış sonra da iki yıl yaşadığı Mısır'a gitmiştir. Mısır'da Arnavut Rönesansı'nın ilk ilhamlarını aldıktan sonra Amerika'ya yelken açmıştır. Amerika'da birçok faaliyette bulunan Noli, 1924'de Arnavutluk'a seyahat ederek Haziran Devrimi'ni yapmıştır. Kısa bir süre iktidarda kaldıktan sonra hükümetinin devrilmesiyle Arnavutluk'tan sonsuza dek ayrılmış ve Avrupa'da bir dönem sürgün hayatı yaşamıştır. Avrupa'da bulunduğu dönemde siyasi ve edebi faaliyetlerde bulunduktan sonra Amerika'ya tekrar geri dönmüştür. Hayatının son zamanlarında kilise ve müzikle ilgilenen Noli, Amerika'da hayata veda etmiştir.

Fan Stilian Noli siyasette de aktif rol oynamıştır. Amerika'da yaşadığı dönemde Arnavutluk'un yararı için ABD başkanıyla temaslarda bulunmuş, Arnavutluk'un Milletler Cemiyeti'ne üyeliği sürecinde hatırı sayılır katkı sağlamıştır. Bu sayede Noli, uluslararası arenada tanınmıştır. Uluslararası tanınırlığa kavuştuktan sonra Vatra'nın da desteğiyle Arnavutluk parlamentosunda yer almıştır. Siyasette demokrat kişiliğiyle ön planda olan Noli, 1924 Haziran Devrimiyle, işçilerden ve köylülerden oluşan ayaklanmayla, Arnavutluk'un başbakanı olmuştur. Başbakanlık döneminde Arnavutluk'un iyiliği için çalışmış, Milletler Cemiyetine birçok ziyarette bulunmuştur. Demokrat olmasına rağmen ayaklanmayla iktidara gelmesi ve vaat ettiği toprak reformunu uygulayamaması üzerine, yalnızca altı ay iktidarda kalabilmiştir.

Fan Stilian Noli, bir ideolog olarak da öne çıkmaktadır. Yaşam felsefesinin oluşumunda ailesinden aldığı eğitimin ve çocukluğunda okuduğu kitapların ön planda olduğunu görmekteyiz. Arnavutluk'ta çok az bulunmasına rağmen vatansever bir ruha sahiptir. Hayata gözlerini yumana kadar, Arnavut halkının modernize olması, gelişmesi ve dönemin Arnavutluk'unda her alanda herkesin yararlanabileceği bir refah getirmek için çabalamıştır.

Fan Stilian Noli'nin, yaşamı boyunca üzerinde taşıdığı dini doktrin; deneyimleri ve hayat felsefesiyle harmanlanarak eserlerine yansımaktadır. İlk bakıldığında şiirleri İncil konulu gibi olsa da aslında tamamen Arnavutluk'un içinde bulunduğu durumu ve sosyal hayatı konu edinmektedir. Yazarın demokratik ruhu şiirlerine nüfuz etmiştir. Bu açıdan Noli'nin eserleriyle ilgili olarak yaşamı ve ideolojisiyle bağlantılı olduğu sonucuna varılmıştır.

Şiirlerinde kullandığı imgelerle özgün bir şiir ortaya koymuş, ayrıca şiirlerinde Arnavut şiirinde bir ilk olarak İngiliz şiirinden referans aldığı on üçlü hece yapısını kullanmıştır. Böylece Arnavut şiirine bir ilki de getirdiği görülmüştür.

Fan Stilian Noli'nin, Arnavut mitolojisi ve Antik Yunan hakkında da bilgi sahibi olduğu şiirlerinde kullandığı imgelerde fark edilmektedir. Antik Yunandan referans aldığı maraton imgesi ve Arnavut mitolojisinden aldığı kuçedra imgesi bunlara örnek teşkil etmektedir. Ayrıca yazarın Osmanlı'yı kuçedra ile imgeleştirmiş olması, kendisinin Osmanlı'ya ve de Türklere karşı bir ön yargıya, nefrete sahip olduğunu göstermektedir.

Fan Stilian Noli'nin şiirlerinin tam olarak anlaşılabilmesi için, öncelikle yazarda bu imgeleri oluşturan faktörlerin, olayların ve olguların ayrıntılı olarak ele alınması gerektiği, ardından da elde edilen veriler ışığında şiirlerinde kullandığı imgelerin anlaşılabilir olduğu fark edilmiştir.

Kısaca Noli'nin şiirleri, Haziran Devrimi ile ilgili önemli tarihsel anların ve o dönemdeki Arnavutluk'un sosyal hayatının yaratımlarıdır. Şiirleri dönemin Arnavutluk'unda doğrudan güncel olaylarla ilgilidir. Şiirlerinde kullandığı imgeleri Hıristiyan dini literatüründen olduğu kadar Antik Yunandan ve Arnavut mitolojisinden de türettiği görülmektedir.

Arnavut toplumunun önemli bir yazarı olan; düşünceleri, faaliyetleri ve kaleme aldığı eserleriyle Fan Stilian Noli, birçok araştırmaya konu olmuştur. Bağımsız Arnavut Edebiyatı dönemi içinde yer alsa da Noli'nin Milli Uyanış Edebiyatı etkisinde de olduğu görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında Fan Stilian Noli'nin Milli Uyanış Edebiyatı ile Bağımsız Arnavut Edebiyatının tam ortasında olduğu sonucu çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

ABDIU, Xhemile; KADIU, Spartak, “Osmanlı Döneminde Türk Edebiyatının Arnavut Edebiyatına Etkisi”, *International Journal of Language Academy*, cilt:3/sayı:1, Oulu 2015.

ALBAYRAK, Ahmet, “Görsel Sanatlarda İmge Kavramı”, *Balkan Müzik ve Sanat Dergisi*, Ekim 2020, Cilt:2 Sayı:2.

ALILI, REXHEPI Zejnepe, “Simbolika Poetike e Nolit ‘Frymë e Kohës’ apo Tendencë Mëse Moderne”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

AUSTIN, Robert C., *Founding a Balkan State: Albania’s Experiment with Democracy, 1920-1925*, University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London 2012.

AUSTIN, Robert, “Fan Noli, Albania and The Soviet Union”, *East European Quarterly*, Cilt:30, Sayı:2, Haziran 1996.

BALLA, Blerim, “Fan Noli dhe Revolucioni i Qershorit”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

BARALIU, Mazllum, “Eruditizmi i Fan S. Nolit, Rrjedhojë e Kushteve dhe Rrethanave të Kohës apo e Gjenialitetit Poliedrik të Personalitetit të tij”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

BEKTESHI Resul; RUSTEMI, Xhexmi, *Gjuhë dhe Letërsi III*, Ministra e Arsimit dhe Shkencës e Republikës së Maqedonisë, Üsküp 2010.

BERGER, John, *Görme Biçimleri (Çeviren: Yurdanur Salman)*, Metis Yayınları, İstanbul 2014.

BILIBASHI, Sindi, *Rexhep Voka'nın Hayatı ve Eserleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Balkan Çalışmaları Anabilimdalı, Edirne 2020.

BUDA, Aleks, “Fan S. Noli – Individualiteti i Alternativave”, *Fan Stilian Noli Vepra VII*, Dudaj Yayınları, Tiran 2008.

BYTYÇI, Enver, “Diplomacia e Skënderbeut dhe Marrëdhëniet e tij me Vendet e Krishtera”, *Interdisciplinary Journal of Research and Development*, Vol. 5, no. 2, Aleksandër Moisiu University Publishing, Dıraç 2018.

CERKEZI, Edlira; CELO, Evis; DURMISHI (Elezi), Gladiola, “Mesazhet e Nolit në Publicistikën Shqiptare dhe Aspiratat Atdhetare”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferenca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

COLE, Jeffrey, *Ethnic Groups of Europe: An Encyclopedia Ethnic Groups of the World*, Abc – Clio yayınları, Oxford 2011.

Constitution and By-laws of The Pan-Albanian Federation Vatra, Vatra Press, Boston 1926.

CRAMPTON, Richard J., *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Balkanlar (Çeviren: Emel Kurt)*, Yayınodası Yayınları, İstanbul 2007.

ÇABEJ, Eqrem, “Noli Ynë”, *Fan Stilian Noli Vepra VII*, Dudaj Yayınları, Tiran 2008.

ÇAMI, Muin, *Historia e popullit shqiptar, vëllimi III Periudha e pavarësisë 28 nëntor 1912 - 7 prill 1939*, Toena Yayınları, Tiran 2007.

ÇELİKÖRS, Sefa, *Mustafa Özçelik'in Şiirlerinde İmge* (Yüksek Lisans Tezi), Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilimdalı, Kırşehir 2019.

ÇIFTJA, Hektor, “Arshi Pipa dhe Fan S. Noli – Dy Kontekste dhe Një Tekst”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferenca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

DHIMA Edlira; KASHAHU, Ermelinda, “Noli - Një Figurë Poliedrike”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferenca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

DİLLİOĞLU, Ece, “Fan Stilian Noli’nin şiirlerinde Türk İmgesi”, *Her Yönüyle İpsala Dergisi*, Cilt/1 Sosyal Bilimler, Edirne, Nisan 2020.

DİLLİOĞLU, Ece, *Çağdaş Arnavut Edebiyatında İsmail Kadare ve Romanları*, (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Balkan Çalışmaları Anabilimdalı, Edirne 2017.

DİLLİOĞLU, Ece, “Arnavut Edebiyat Tarihine Genel Bir Bakış”, *Multidisipliner Çalışmalar 3 (Sosyal Bilimler)*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2018.

DİLLİOĞLU, Tolga, “Arnavut Dil Tarihine Genel Bir Bakış”, *Multidisipliner Çalışmalar 3 (Sosyal Bilimler)*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2018.

DYLGJERI, Ardita; XHYRA, Irgen, “Fjalimi i Një Prifti Shqiptar Në Lidhjen e Kombeve (Analizë Gjuhësore e Bazuar Në Kontekstin Historik)”, *Knowledge International Journal*, Cilt:31/sayı:6, Üsküp 2019.

ELEZI (Durmishi), Gladiola, “Simbolika dhe Muzikaliteti në Poezinë e Fan S. Nolit”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

ELSIE, Robert, *A Dictionary of Albanian Religion, Mythology and Folk Culture*, C. Hurst & Co. Publishers yayınları, Londra 2001.

ELSIE Robert, *Histori e Letërsisë Shqiptare (Çeviren: Abdurrahim Myftiu)*, Dukagjini Yayınları, Tiran 1997.

ELSIE, Robert, *Historical Dictionary Of Albania Second Edition*, The Scarecrow Press, Lanham, Toronto, Plymouth 2010.

ESTREFI, Diana, *Republika e Shqipërisë Kuvendi Ligjvënës Shqiptarë 1920-2005*, Kuvendi i Shqipërisë Yayınları, Tiran 2005.

GJIKA, Kastriot, “Çështje të Receptimit Historik të Poezisë së Nolit”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

GJOKUTAJ, Shehu Merita, “Muzikaliteti në Poezinë e Nolit”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

HAMITI, Asllan, “Vlera Ekspresive-Impresive e Tingujve Në Poezitë “Anës Lumenjve” dhe “Rent, Or Marathonomak” të Fan Nolit”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

HAMITI, Sabri, MARASHI, Adrian; METANI Idriz, *Gjuha Shqipe dhe Letërsia 3*, Albas Okul Yayınları, Tiran, Priştina, Tetova 2010.

HAMITI, Sabri, *Utopia letrare*, Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës Yayınları, Priştina 2013.

HOXHA, Estela, “Veprimtaria e Fan S. Nolit në Lidhjen e Kombeve në Vitet 1920-1921”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

HOXHA, Estela, *Veprimtaria Diplomatike dhe Politike e Fan Nolit në Vitet 1920-1924*, (Doktora Tezi), Universiteti i Tiranës Fakulteti i Histori dhe Filologjisë, Departamenti i Historisë, Tiran 2018.

JAHJAI, Meral, “Osmanlı Yazısı ile Yazılan Arnavut Edebiyatının Dini Karakteri”, *Avrasya Etüdleri Dergisi*, cilt:50/sayı:2, Ankara 2016.

JORGAQI, Nasho, “Roli i Fan Nolit në Marrëdhëniet Shqiptaro-Amerikanë”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

KABASHI, Artemida, *The memory of George Castriota Scanderbeg among the Arberesh of Italy: A study on the role of diaspora in the creation of Albanian national identity*, (Doktora Tezi), Texas Tech University, Texas 2005.

KADRIU, Zeqir, “Fisnikërimi e Edukimi i Nolit në Ibrik-Tepe”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

Kalendari i Vatrës, Fedarata Vatra Yayınları, Boston 1918.

KËNAÇI, Yllka, “Laureta Dhoska Fan S. Noli si Përçues i Frymës Perëndimore në Letërsinë Shqipe”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

KIRMIZI, Yunus, *Abdülkadir Budak Şiirlerinde İmge* (Yüksek Lisans Tezi), Kilis 7 Aralık Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilimdalı, Kilis 2021.

KONICA, Faik, “Fan Noli”, *Fan Stilian Noli Vepra VII*, Dudaj Yayınları, Tiran 2008.

KRASNIQI, Nysret, “Fenomene Studimi: Fan S. Noli dhe Migjeni”, *Materialet e punimeve të seminarit XXXI Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare : Prishtinë, 13-25 gusht 2012*, Fakulteti i Filologjisë Yayınları, Prishtina 2012.

KULLOLI, Klodiana, “Mjeshtëria E Vargut Nolian”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

KULLOLI, Klodiana, *Poezia Lirike Shqipe Midis Dy Luftërave (1914-1944)*, (Doktora Tezi), Republika E Shqipërisë Universiteti i Tiranës Fakulteti i Historisë Dhe i Filologjisë Departamenti i Letërsisë, Tiran 2015.

LIÇI, Xhuliana, “Mbi Një Tipologji Interpretimesh të Ideve në Dramën “Izraelitë dhe Filistinë të Fan Nolit”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

LILA, Fejzi, *Lidershipi Shqiptar – Shqipëria Politike: 1912 – 1989*, (Doktora Tezi), Universiteti European i Tiranës Fakultetin Shkenca Sociale, Tiran 2017.

LLOSHI, Xhevat, “Mjeshtëria e Simbolizmit Tingullor”, *Historia e Letërsisë Shqipe: Materialet e Konferencës shkencore, 30-31 tetor 2009, në Prishtinë*, Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës Yayınları, Prishtina 2010.

LUMI, Elvira, “Fan Noli Poet Politik Apo i Dilemave te Rastit?”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayinevi, Görice 2012.

MAZURKIEWICZ, Anna, *East Central Europe in Exile Volume 1: Transatlantic Migrations*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge 2014.

MEHMETAJ, Albanë, “Drama e Fan Nolit”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayinevi, Görice 2012.

MEMISHI, Isa, “Balkanlarda Osmanlı İdaresi Süresince Arnavut Yazı Dili”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sayı:9, Ordu 2016.

META, Beqir; GJEÇOVI, Xhelal, *Historia e Popullit Shqiptar IV, Shqiptarët gjatë Luftës së dytë botërore dhe pas saj 1939-1990*, TOENA Yayinevi, Tiran 2009.

MINGA, Mikela, “Poemi simfonik Skënderbeu i Fan Nolit: Rast studimi për përfaqësimin muzikor të heroit kombëtar”, *Revistë e Institutit të Antropologjisë Kulturore dhe Studimit të Artit*, Cilt:2/sayı 1, Tiran 2019.

NEXHIPI, Adelina, “Gjashtë Muajt e Qeverisjes së Nolit (Arritjet dhe Dështimet e Nolit si Kryeministër)”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayinevi, Görice 2012.

NIKAJ, Irena, “Napoleoni, Shekulli i Dritave dhe Noli - Një Jehonë Noliiane në Kohë të Tjera”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayinevi, Görice 2012.

NOLI, Fan Stilian, *Albumi*, Berati Yayinevi, Prizren 2011.

NOLI, Fan Stilian, *Albumi*, Naim Frashëri Yayinevi, Tiran 1998.

NOLI, Fan Stilian, *Beethoven and The French Revolution (Bethoveni dhe Revolucioni Francez)*, International Universities Press, New York 2008.

NOLI, Fan Stilian, *George Castrioti Scanderbeg 1405-1468*, (Doktora Tezi), Boston University Graduate School, Boston 1945.

NOLI, Fan Stilian, *Historia e Skenderbeut (Gjergj Kastriotit) Mbrëtit Të Shqipërisë 1412-1468*, Federata Pan-Shqiptare “Vatra” Yayınları, Boston 1921.

NOLI, Fan Stilian, *Vepra II*, Dudaj Yayınları, Tiran 2003.

NOLI, Fan Stilian, *Vepra IV*, Dudaj Yayınları, Tiran 2007.

NOLI, Fan Stilian, *Vepra V*, Dudaj Yayınları, Tiran 2007.

NURA, Bruna, “Noli Përmes Simbolikave Biblike”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

OMBASHI, Rahim, “Duke Ridëgjuar Letrën e Fundit”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

ORHANOĞLU, Hayrettin, *Sanat Eserinde İmgencilik ve Edip Cansever’in Şiirinde Gerçeküstü İmgeler* (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilimdalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Erzurum 2010.

ÖZMEN, Yaşar, *İmgelem-imge-İmgelem (denemeler-1)*, e-kitap 2. Sayısal sürüm, Mart 2021.

PELUSHI, Joan, “Peshkop Theofan Noli - Një Jetë në Shërbim të Kishës”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

PETRO, Rita; LEKA, Agim; METANI Idriz, *Gjuha Shqipe dhe Letërsia 2*, Albas Okul Yayınları, Tiranë, Prishtinë, Tetovë 2008

PRIFTI, Kristaq, *Historia e Popullit Shqiptar II, Rilindja Kombëtare vitet 30 të Shek. XIX-1912*, Toena Yayınları, Tiran 2002.

PRIFTI, Petër, “Fan S. Noli dhe Komiteti Shqiptar në Shtetet e Bashkuara të Amerikës”, *Fan Stilian Noli Vepra VII*, Dudaj Yayınları, Tiran 2008

QAMILI, Ajtene, “Orientalizmat në Poezinë e Fan S. Nolit”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayinevi, Görice 2012.

RRUGA, Ilir, “Theofan Stilian Noli’nin Arnavut Ortodoks kilisesine katkıları”, *Balkanlar ve İslam – Balkanlarda İslam Dini ve Kültürel Hayat Cilt:2*, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2020.

RUSI, Eris, “Madhështia dhe Limitet e Dramës “Izraelitë dhe Filistinë” - Sipari i Një Vepre të Hapur”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayinevi, Görice 2012.

SAHALA, M. Kujtim, “Ideologjia e Nolit”, *Studimet Albanistike në Amerikë. Konferencë Shkencore Shtator 2015*, Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës Yayınları, Priştina 2016.

SCHAEFER, T. Richard, *Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Society Volume 1*, SAGE Publishing, Londra 2008.

SHEGANI, Kledi, “Mesazhe Gjuhësore Të Publicistikës së Nolit, Realitete Përmes Historisë”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayinevi, Görice 2012.

SHEHRI, Dhurata, “Pushteti i Diskursit, Diskursi i Pushtetit në të Folurit Publik të Nolit”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayinevi, Görice 2012.

SHEMA, Isak, “Fjalor i rëndësishëm i Letërsisë Botërore (“Dictionnaire mondiale des littératures”, “LAROUSSE”, Paris, 2002)”, *Java e Bibliotekës në Kosovë 7-13 Prill 2003*, Biblioteka Kombëtare dhe Universitare e Kosovës Yayınları, Priştina 2004.

SHQEFNI, Mimoza, “Publicistika e Nolit në Historinë dhe Realitetin Shqiptar”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

SIPAHIU, Avni, “Koleksioni Fonografik me Fjalimet e Nolit: Ligjërimi Nolian”, *Java e Bibliotekës në Kosovë 11-16 Prill 2005*, Biblioteka Kombëtare dhe Universitare e Kosovës yayınları, Priştina 2006.

STEVENSON, Angus, *Oxford Dictionary of English*, OUP Oxford yayınları, Oxford 2010.

TUSHI, Dion, “Noli si Pasues dhe Pasurues i Traditës së Vjetër të Përthimeve të Shkrimeve të Shenjta dhe Teksteve Kishtare”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

ULAĞLI, Serhat, “Edebiyata Farklı Bir Bakış: İmgebilim”1. *Ulusal Karşılaştırmalı Edebiyat Sempozyumu Kitabı*, Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002.

ULAĞLI, Serhat, *İmgebilim Ötekinin Bilimine Giriş*, Sinemis Yayınları, Ankara 2006.

VOKRRI, Mensur, “The-shit formant of the definite ablative case in plural and its usage in Buzuku’s Meshari (1555-XVI century)”, *Journal Of Language And Linguistic Studies*, cilt:15 sayı:4, Priştina 2019.

XHAFERAJ, Niazi, “Vështrim Rreth Figurave Stilistike dhe Elementeve të Vjershërimit në Poezinë e Nolit”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

XHAFERI, Lindita Latifi, *Balkan Dillerindeki Ortak Türkizmalar Sözlüğü*, Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Denizli 2015.

XHIKA, Arta, “Noli në Optikën Kritike të Koliqit”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

ZHURI, Neim, “Noli: Përkthyesi dhe Kritiku”, *Fan S. Noli në 130 – Vjetorin e Lindjes 1882-2012 Konferanca Shkencore Ndërkombëtare*, Promo Print Yayınevi, Görice 2012.

İnternet Kaynakları

HARMAN, Ömer Faruk, “Habil ve Kabil”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/habil-ve-kabil> , (06.02.2021).

BİLGE, Mustafa L., “Arnavutluk”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/arnavutluk> , (08.06.2021)

VOYNOV, Hristo, “Balkan Federation”, <https://vostokian.com/balkan-federation/> , (09.06.2021)

<http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/thomson> , (04.02.2021).

<https://earthobservatory.nasa.gov/images/147685/sea-of-galilee> , (06.02.2021).

<https://fjale.al/lubi> , (06.02.2021).

<https://fjale.al/vat%C3%ABr> , (04.02.2021).

<https://fjalorthi.com/kucedrat> , (04.02.2021).

<https://www.advenport.com/makale/kosunun-kisa-tarihi> , (07.02.2021).

<https://sozluk.gov.tr/>, (18.10.2021).

<https://incil.info/TC/arama/Markos+15>, (25.11.2021).

EKLER

Fotoğraf 1: Günümüz İbriktepe Köyü'nün Girişi.³⁸⁵

³⁸⁵ Bu fotoğraf 06.08.2020 tarihinde yazar tarafından çekilmiştir.

Fotoğraf 2: Fan Stilian Noli'nin İbriktepe Köyü Meydanındaki Heykeli.³⁸⁶

³⁸⁶ Bu fotoğraf 06.08.2020 tarihinde yazar tarafından çekilmiştir.

Fotoğraf 3: Fan Stilian Noli Heykelinin Önündeki Yazıt.³⁸⁷

³⁸⁷ Bu fotoğraf 06.08.2020 tarihinde yazar tarafından çekilmiştir.